

ਮਿਧੇ ਰੋਏ ਫੁੱਲ

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਮਿਧੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ

ਨਾਵਲ

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਤਰਤੀਬ

ਦੋ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ	9
ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ	11
ਹਨੇਰਾ ਚੰਨ	38
ਮੇਰੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਲੋ	52
ਰੱਬ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ	67
ਵੱਡਾ ਡਾਕਟਰ	72
ਭਾਬੀ	84
ਮੋਤੀ ਨੂੰ ਮੁਲੀਮਾ	97

ਦੋ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ

ਪੱਥਰ-ਘਾੜੇ ਨੇ ਚਟਾਨ ਨੂੰ ਕੱਟ ਤਰਾਸ਼ ਕੇ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਬੁਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿ ਉਠੇ—'ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਇਆ ਸੂ, ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੂ' ਪਰ ਪੱਥਰ-ਘਾੜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—'ਮੈਂ ਏਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਜੇ ਕੁਝ ਏਸ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'

ਐਨ ਇਹੋ ਉਕਤੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਉਤੇ ਘੱਟਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ-ਲੇਖਕ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਹਾਣੀ ਕੋਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਪੰਨੇ ਤੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਅੱਖ ਉਸ ਕੋਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਡੀਲ ਡੌਲ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਸਾਹਵੇਂ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪੱਥਰ-ਘਾੜੇ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਬੁੱਤ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਹਾਣੀ-ਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਹਰ ਦਿਸਦੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਲੱਭਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਉਹ ਕਹਾਣੀ-ਚਿਤੇਰੇ ਵਾਲੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਿਣਦਾ। ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਹੈ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਸਮਝੋ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ, ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਦਰਜਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਦਾ ਜਜ਼ੀਆ ਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੋਈ ਏਡੀ ਵਧੀਆ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਤੁਸਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਕੇ ਫੁਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਥਾਂ ਨਿੰਮੀ ਨਿੰਮੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਵੇਗੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਝ ਨਵਰਤ ਜਹੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਖੰਡੀ ਆਗੂਆਂ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ ਪੋਥੀਆਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨੁੱਟਣਾ ਤੇ ਫਸਾਦਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਘਰ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਬੇ-ਓੜਕ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਸਤ ਨੁੱਟੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ
੧-੯-੪੧

ਤੁਹਾਡਾ ਹਿੰਦੂ—
ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਮਿੱਧੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ

ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਦੁੱਸਤ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ ਤੋਂ ਲਗਪਗ ਬਾਡੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਕਰਬੰਲਾ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਰਣ-ਸ਼ੂਮੀ ਬਣਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਗੱਲ ਇਉਂ ਹੋਈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਦੇਸਤ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਲੈ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਲੈਕਚਰ ਸੁਣਨੋਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ-ਘਸੀਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਨਾ ਪਿਆ।

ਲੈਕਚਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮੇਰੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਗਿਆਨੀ' ਜੀ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬੇ-ਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦੇ ਗੰਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਹਨ।

ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਵਿਚ ਬੇ-ਓੜਕ ਅਸਰ ਸੀ। ਲੈਕਚਰ ਬਾਦਲੀਲ ਸੀ ਤੇ ਲਹਿਜਾ ਬੜਾ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਫੇਰੀ। ਇਕ ਇਕ ਵਾਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦਾ ਸੀ। ਸੁਣਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਡੁੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਾਨੂਤਾਂ ਪਾ ਪਾ ਕੇ ਸਰਮਿੰਦਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਖਿੰਨੀ ਮਿਠਾਸ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ, ਉਸ ਲੈਕਚਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਾਇਆਂ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਮਜ਼੍ਹਬੀ

ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਪਰ ਵੀ ਮੋਰੀਆਂ ਔਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਨਿਆਉਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਐਸੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਾ ਠਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ—ਮੇਰਾ ਵੀ ਕਿਉਂ, ਦੂਸਰੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਸੀ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਬੁੱਢ ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਇਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੜਪ ਉਠਿਆ।

ਓਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੇਲ ਜੋਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਮੇਲ ਜੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਆਪ ਇਸੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਹੋ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣਾ ਤਨ ਮਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦਿਆਂ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੋਰੀਆਂ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤਲਾਵਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਚਿੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ—ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਕੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਹ ਪੂਰੀ ਹੋਈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਸਾਖਿਆਤ ਦੇਵੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ 'ਬੀਬੀ ਜੀ' ਕਹਿਕੇ ਸਦਦਾ ਸਾਂ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ, ਸਹਿਨ-ਬੀਲ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸਨ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਚੰਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੀਲਾ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਮੁਰਝਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਏਨਾਂ ਦੁਬਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਏ ਦਿਸਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਉਪਰਾਮਤਾ

ਟੱਪਕਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜਦ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਬਦੇ ਬਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੁੱਝੀ ਪੀੜ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਇਉਂ ਭਾਸਣ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਸਹਿ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਭੇਦ ਦਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੋਕ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਸਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੋਈ, ਪਰ ਹੋਸਲਾ ਨਾ ਪੈ ਸਕਿਆ।

ਸੰਭਾਨ ਵਲੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਗੋਦ ਖਾਲੀ ਸੀ; ਬਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮੋਹ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਕਾਕੇ ਦਾ—ਜੇਹੜਾ ਅਜੇ ਮਸਾਂ ਅੱਠਾਂ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸੀ—ਬੀਬੀ ਜੀ ਘੜੀ ਵਿਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਮਾਂਹਿੰਦਰੇ (ਮੇਰੀ ਲੜਕੀ) ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਕਸਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਬੀਤਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹ ਪੁਰਾਚ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਹੀ ਚੁੰਮੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ।

... ..

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਐਤਕਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਲੰਮਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਐਤਕੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਹਵਾਲ ਪੁਛਦਾ, ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਾਜ਼ਾਏਂ ਮੰਗਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਹੋਰ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਮਾਂਹਿੰਦਰਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੀ ਕਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਏਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਰਾਬ ਸੀ। ਦੌਰਾ ਵੀ ਲਗਪਗ ਰੋਜ਼ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੇਠਲੀ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਂਦੀ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਗਿਆਂ ਰੋਢ ਕੁ ਮਹੀਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਤਿਆਨਕ ਸਕਲ ਫਤ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਐਸੀ ਗਲੀ ਆਈ ਜਿਹੜੀ ਕਈਆਂ ਪਹਿਰਾਂ ਬਾਦ ਹਟੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਛਾਦ ਘੱਟੇ ਘੱਟੇ ਪਿਛੋਂ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਹੋਣ ਲਗੀ।

ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਉੱਤੇ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸਵੇਰ ਤਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛੜ ਕੇ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹ ਤਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਤਵੇਂ ਦਿਨ ਘਰ ਆਏ।

ਏਸ ਇਕੋ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਐਸਾ ਤੂਫਾਨ ਜੇਹੜਾ ਕਈ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕਦਾ।

ਜਦ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਲਾਭ ਨਾ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਜਨਾਨਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਘਰ ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿੱਕਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਅਜੇ ਆਏ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਤੋਂ ਨੌ ਵਜੇ ਤਕ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਖਬਰ ਲੈਣ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

... ..

ਦਾਖਲ ਕਰਾਣ ਤੋਂ ਤੀਜੇ ਕਿ ਚੋਥੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਦ ਹਸਪਤਾਲ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਫਾਟਕ ਦੀ ਘੜੀ ਤੇ ੭-੪੦ ਟਾ ਵਕਤ ਸੀ। ਇਹ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰਲੀ ਬਗੀਚੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰੂਰ ਕੇ ਬਿਤਾਏ ਪਏ।

ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੀ ਫਾਟਕ ਦੀ ਘੜੀ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਅਚਨਚੇਤ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਘੜੀ ਵਲੋਂ ਹਟ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਕੰਧ ਵੱਲ ਦੀ ਸੀਖਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਰੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਪਲਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਟਾ ਖਿਲਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕਪੜੇ ਮੈਲੇ ਸਨ। ਘੱਟੋ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗ ਭਾਢੇ ਬਿਤੋਲ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।

ਬਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋਂ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਅੱਡੀਆਂ ਜੁਕ ਜੁਕ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਰੀ ਉੱਚੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਏਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ ਤਾਂ ਕੱਛੇ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਇਕ ਮੈਲੀ ਜਹੀ ਪੇਟਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਦੇ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਮੁਝ ਓਵੇਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਐਤਕੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਾਰੀ ਦੇ ਸੀਸੇ ਤਕ ਅੱਪੜ ਪਈਆਂ ਸਨ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਖਬਰੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧਨ ਅੰਦਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਅੱਪਾ ਕੁ ਚਿਹਰਾ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਵਿਚ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਸ਼ਦੇਟ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨੱਸੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਮੁੱਛੇ ਕੁੜੀਆਂ ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

‘ਪਰ ਇਹ ਏਥੇ ਕੀ ਲੈਣ ਆਈ?’ ਇਸ ਪੁਸ਼ਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ ਭਾਢੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪੁਸ਼ਨ ਉਠਣ ਲੱਗੇ—ਆਹ! ਇਸ ਦੇ ਸਣੇ ਸਹੇੜਦੇ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਜੁਦਾਪੁਟੇ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਏਥੇ ਦੀਪ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਖੰਜਲ ਹੁੰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਬਦਾਮਸ਼ਾਂ, ਉਚਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉੱਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਇਕ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਫਾਟਕ ਦੀ ਘੜੀ ਵੱਲ ਗਈ—ਅੱਠ ਵੱਜਣ ਵਿਚ ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਕੀ ਸਨ।

ਅੱਠ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਵਾਰਸਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਪੁੱਜਾ।

ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਰਾਤ ਤਾਂ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਫੇਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਇਸ ਰੂਪਾਂ ਬੜ-ਬੜਾਏ ਸਨ—‘ਆ ਗਈ,

ਮੇਰੀ ਮੋਤ ਆ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਘਰ ਲੈ ਚਲੇ, ਇਥੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾਈ।"

ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਅੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਇਦ ਮੇਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ—“ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਜੇ?”

ਉਹ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਜਮਾਈ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—“ਵੀਰ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਚਲੇ, ਛੇਤੀ ਕਰੋ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮਰੋਤਨ ਤੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਏ ਜੁ ਮੈਨੂੰ ਭਰ ਜਿਹਾ ਆਉਣ ਲੱਗਾ। ਨਜ਼ਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਕੰਧ ਵੱਲ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਉਧਰੇ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੀ ਬਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੋ ਮੈਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਖੁੱਟ ਕੇ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੋ ਭਿਆਨਕ ਜਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਾਰੀ ਦੇ ਸੀਥੇ ਨਾਲ ਲਗੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਲਾ-ਪੁਵਾਹ ਜਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ—“ਓਹੀ ਸੁਣੇਟ।”

“ਛੇਤੀ ਲੈ ਚਲੇ—ਮੈਨੂੰ ਵੀਰ ਜੀ! ਛੇਤੀ ਲੈ ਚਲੇ। ਮੈਂ ਇਥੇ...ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।” ਹਫ਼ਦਿਆਂ ਹਫ਼ਦਿਆਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਾਕ ਕਹੇ ਤੇ ਫੇਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮੱਜੇ ਤੇ ਫੈਲ ਗਏ।

ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਕੇ ਵੱਡੀ ਮਿਸ ਨੂੰ ਸਦ ਲਿਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ: “ਜਦੋਂ ਵੀ ਦੌਰਾ ਪਵੇ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ।”

ਮਿਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਨਬਜ਼ ਵੇਖੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਫੁੱਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੱਕੇ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਜਾਚੀ, ਫਿਰ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਮੰਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਪਾਸ ਰਖ ਕੇ ਸੁੰਘਾਈ, ਪਰ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਫਿਰੀ। ਅਖੀਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ—“ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਜਾਓ—ਬੀਮਾਰੀ ਰਿਆਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸੁਰਤ ਫੜਦੀ ਜਾਂਦੀ ਏ।”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਿਸ ਅਜੇ ਦੋ ਹੀ ਕਦਮ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੇ—ਜੇ ਛੀ ਸਤ ਸਨ, ਉਸ ਅੱਗੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਡਿਕਵੈਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੱਚਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਰੋਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸੌਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੈ।

ਮਿਸ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਕ ਸਜਰਾ ਜੰਮਿਆ ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਫਾਟਕ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਨਰਸ ਦੇ ਦੁੱਮੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਨੋਕਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਭਲੀ ਲੋਕ ਆਪ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਸੌਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਵਿਚਾਰਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਟਟਿਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ ਨਰਸਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਗੁੰਮਨਾਮ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉੱਤੇ ਵੀ। ਬੱਚਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਨੁਕਰੇ ਪਏ ਪੰਝੂਤੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਕਿੱਛਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ ਇਹ ਬਾਲ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, “ਆਹ! ਬਦ-ਕਿਸਮਤ ਬੱਚੇ।”

ਬੀਬੀ ਜੀ ਅਜੇ ਤਕ ਬੇ-ਹੋਸ਼ ਸਨ, ਨੌ ਵਜਣ ਦਾ ਘੰਟਾ ਖੜਕਿਆ। ਅਖੀਰ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਲੈ ਚਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ।

ਸਾਰੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ, ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਢੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਖਪਦਾ ਖਿਝਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਖੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ—“...ਖਹਿਤਾ ਈ ਨਹੀਂ ਫੌਡਦੀ ਚੱਬ ਦੀ ਮਾਰੀ। ਜਦੋਂ ਵੇਖੇ ਬਾਰੀਆ ਨਾਲ ਲਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਏ।”

“ਬਾਰੀਆ ਨਾ? ਕੀ ਓਹੀ ਸੁਣੇਟ?” ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ—“ਬਾਬਾ ਕੀ ਗੱਲ ਏ? ਕਿਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਡਿਹਾ ਹੋਇਆ ਏ?”

ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋਵਾਂ ਤੇ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਇਸ (ਬਾਰੀ ਵੱਲ ਤਕਾ ਕੇ) ਹੋਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਵੇਰਾਂ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰ ਬਕਾਂ ਵਾਂ ਕਈ ਅਫਸਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਇਥੇ ਫਾਲਤੂ

ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਲਹਿਣੀ ਹਟਣ ਦਾ ਨਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ। ਚੱਟ ਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲਮਕਦੀ ਏਂ। ਰਤਾ ਦੂ ਪਿਠ ਮੋੜੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਫੇਰ ਓਥੇ ਈ। ਅੱਗੇ ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਓਦਲ ਰੋੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਤੋੜ ਸੁਟਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਵੱਡੀ ਮੇਮ ਮੈਨੂੰ ਵਧੂ ਖਾਊਂ ਕਰਨ ਛੱਡਿ ਪਈ।"

ਉਸ ਦੀ ਫਟਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ੈਣ ਨੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਪੋਟਲੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਕਛੇ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰਾਂ ਦੁਰਾਡੇ ਇਕ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਓਹਲੇ ਜਾ ਖਲੋਤੀ।

ਮੈਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਚੋਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—"ਬਾਬਾ! ਛੱਡ ਸੁ ਪਰੇ ਕੀ ਸ਼ੈਣ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਿਆ ਏਂ।"

ਉਹ ਕੁਝ ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ—"ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਬੰਦਾ ਪੁਛੇ ਨਾ, ਪਈ ਭਤਵੀਏ, ਤੂੰ ਇਥੇ ਲੋਣ ਕੀ ਆਉਣੀ ਏਂ? ਮੁਖਤ ਦਾ ਮਰੂਦ।"

ਮੈਂ ਹੋਰ ਦੋ ਚਾਰ ਮਿੰਟੀਆਂ ਮਿੰਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਚੋਕੀਦਾਰ ਨੂੰ ਠੰਢਿਆ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸ ਦਰੱਖਤ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਸ਼ੈਣ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ੩੦-੩੩ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੇਜ਼ੂਰ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਦਸਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੁਹੱਪਣ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਘੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਭੁਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਇਸ ਨਿਕਰਮਣ ਦਾ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ।

"ਕਿਉਂ ਕੁਝੀਏ! ਚੋਕੀਦਾਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਕ ਦੇ ਮਿੱਟ ਆਪਣੇ ਪੁਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਡੀਕਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਫੇਰ ਲਈ।

ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੇਠਲੇ ਭਰੂ ਨੂੰ ਦੰਦਾਂ ਹੇਠ ਦਬਾ ਕੇ; ਮੱਥੇ ਤੇ ਵਟ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ

ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਦੰਦੀਆਂ ਚਿਤਾਈਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਨੇ ਮੂੰਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਨਿਰੋਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੇ ਕੇ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰਤੀ ਵੀ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।

"ਛੱਡ ਪਰੇ ਵੇਹਲਾ ਪੁਆੜਾ!" ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁੜਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮੁੜ ਨਾ ਸਕਿਆ।

"ਪੁੱਤਰੀ!" ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸੀ ਓਧਰੇ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਡਰ ਨਾ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਤੇਰੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗਾ।"

ਉਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁਝਕ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੀ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਐਤਕੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਥਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ। ਮਾਨੋ ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋ ਕਿ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਕਿਹਾ ਹੈ?

ਪਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਕਾਸ਼! ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹਰਜ਼ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਭ ਪੁਚਾ ਸਕਦਾ। ਖ਼ਬਰੇ ਵਿਚਾਰੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕੁਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ੁਆਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇ ਉੱਤੇ ਸਮਾਂ ਕਿਹੜਾ, ਹੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰ।

ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਆ ਗਏ। ਬਿਨਾ ਸੰਕੋਚ ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ, ਉਸ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਘੱਟੇ ਨਾਲ ਥੂਥੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਏਨਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ—"ਓ! ਬਦ ਨਸੀਬ ਬੱਚੀ!"

ਉਹ ਇਸ ਵਾਰ ਡਾਵੀ ਡਰੀ। ਕਹਿਰ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਇਦ ਨਸ ਜਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਢਾਕਣ ਲਗੀ।

ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਫਿਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਭਾਵ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਦਲਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਧੀਰੇ ਧੀਰ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਿੱਘ ਜਿਹਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਰਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਿਉਂ ਗਈਆਂ, ਤਮਤਮਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ, ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਤਣਾਵਟ ਖਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਲਪਤ ਕਸਬੀਆਂ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਮਗਨ ਸਾਂ। ਕੇਵਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੇਰੇ ਕੁਝਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਬਦ ਨਸੀਬ ਬੱਚੀ!"

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਖਾਧਾ, ਤੇ ਏਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਜੇ ਕੁਝ ਭਿੰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਬਹਾਂ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਘੜੀ ਮੁਝੀ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ—"ਬਾਪੂ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਲਵੋ।"

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਕਹਿਣ ਵੇਲੇ ਸਾਇਦ ਉਹ ਬੁਦੈਤ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬਾਪੂ ਹੀ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਹ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਬਾਲਕੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਉਸੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਆਣਾ ਬਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਵੀ ਘੜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਵਾਤਸੇਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਿਗਨੀ ਸੰਤਾਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਓਪਰੀ ਤੇ ਅਣਜਾਣ ਬੱਚੀ ਦੀ ਇਕੋ ਚੀਕ "ਬਾਪੂ ਜੀ! ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਲਵੋ" ਨੇ ਮੇਰਾ ਉਪਰੋਕਤ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

"ਬਸ ਪੁੱਤਰੀ! ਰੋ ਨਾ ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ! ਆ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲ" ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਬਰੂ ਪੁੱਛੀਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਬਿਤਰ-ਬਿਤਰ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ

ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਕਣ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੁਲੇਖੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਧੂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਜੁਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੇ ਵੂੰਘੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਤੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਭਾਵੇਂ ਓਪਰਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਇਦ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸੰਕੋਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰੁਰੀ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਪਾਗਲਪਣੇ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦਾ। ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪਾਈ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਬੋਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ-ਪਿਛੇ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਰਦੀ-ਤੁਰਦੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਖਲੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਖਬਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਨਿਖੱਟਕੀ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ।

... ..

ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੁਛਤ ਲੈ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਿਛਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਝੱਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਡਰੀ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰਾਨ ਵੀ ਹੋਈ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੀਕ ਉਸ ਦਾ ਡੋਖਲਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਹਿਮੀ ਹਰਨੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਮੁਟਿਆਰ ਚੁਪ-ਚੁਪਾਤੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਖੜੇ ਗਈ। ਮੈਂ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਵਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਨੁਹਾ-ਧੁਆ ਕੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਏ ਤੇ ਨਾਲ ਉਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਵਾਹੋ।

ਮੇਰੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਹਿਣ-ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਨੁਹਾਇਆ ਆਇ। ਸੁਦੈਣ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀਲ ਹੁਚਤ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਜਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਛਾਨਣ

ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਬੜੀ ਥੀੜੀ ਚਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਚੰਗ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਖਾਸਾ ਲਿਸ਼ਕ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਖ-ਪੁਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਛਰਾਉਣੇ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੇਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਏਧਰ ਚਿਧਰ ਝੱਕਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਫਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਘੱਤੀ-ਮੁੱਤੀ ਉਹ ਚੁੱਕਲੀ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਖਲੋਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਧਮਲ ਖੜਾ ਭਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਪੋਟਲੀ ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਕੱਢੇ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਝਕਣ-ਢੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਭਰ ਨਾਲ ਸਮੁੱਤਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਟ ਕੇ ਮੇਢੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁਰੈਣ ਕਾਕੇ ਵੱਲ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੱਕਦੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਵੇਗੀ।

ਮੈਂ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਤਸੱਲੀ ਦੇਂਦਿਆਂ ਤਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਲਾਣ ਚਲਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ, ਤੇ ਆਪ ਮੈਂ ਹੱਟੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਬੇਨਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਵਾਕ ਸੁਣ ਜੁ ਚੁੱਕਾਂ ਸਾਂ।

ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਸੇ ਰਾਬਤ ਸੰਭਦਿਆਂ ਬੀਤਿਆ। ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ—ਕਾਹਨੂੰ ਰਾਹ ਜਾਂਦੀ ਬਲਾ ਗੱਲ ਪਾ ਰੈਣਾ। ਨਾ ਜਾਣੀਓਂ ਕੋਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਕਦੀ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਸ ਹਵਾਸ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਫਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਮਤਾਂ ਘਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰ ਰੈਂਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬੀੜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਲੈਣ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਵਖਤੇ ਹੀ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

... ..

ਘਰ ਵਤਿਆ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਉੱਤੇ ਦਗ਼ਤ-ਦਗ਼ਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਤਰਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਚੀਕ—“ਹਾਏ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਲੈ ਗਈ, ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਹੁਣੇ ਪਹੁੰਚੇ ਵਿਚ....।”

ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਮੇਰੀ ਢਾਂਹ ਝੱਜੋਤਲੀ ਹੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਉਚੀ-

ਉਚੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—“ਬਾਬੂ ਜੀ! ਛੋਤੀ ਦੋੜੇ—ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਲੈ ਗਈ।”

ਮੇਰਾ ਉਤਲਾ ਸਾਹ ਉੱਤੇ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਾਹ ਜਾਂਦੀਏ! ਕਾਕੇ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਗਿਆ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਲੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਉਠ ਨੀਜਿਆ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ-ਪਿਛੇ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਵੀ। ਭੁਹਿਰੇ ਪੈਰ ਕਵਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਕੋਠਰੀ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਹੱਸਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਉਧਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਣ ਦੋ” ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਅੰਦਰ ਵਤਿਆ।

ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਡਿੱਠਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹੀ ਸੁਰੈਣ ਸੀ। ਕਾਕਾ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਣਾ ਭਟ ਕਾਕੇ ਦੀਆਂ ਖੁਲੀਆਂ ਵਿਚ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਚਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪੋਟਲੀ ਉਸ ਨੇ ਬਾਂਹ ਹੱਥ ਦਬਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਛੇ-ਤਰਾਸਾ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਈ ਤੇ ਇਕੋ ਝੱਟਕੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਕਾਕਾ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।

ਗੋਦ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਫੁੱਫਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਛੱਤ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਉਸ ਦੇ ਰੋਣ ਦਾ ਢੰਗ ਕੁਝ ਅਥਾਣੇ ਸ਼ਾਨਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁੰਸਾ, ਲਾਭ, ਹਸਰਤ ਤੇ ਪਿਆਰ ਆਦਿ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਨਾ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਖਿਆਲ ਉਠਿਆ, ਬੜਾ ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਭਰਿਆ ਖਿਆਲ—ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਬਾਢੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਲਮਕਣ ਦਾ, ਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਲਾਵਾਰਸ ਬੰਦੇ ਦਾ।

ਮੇਰੇ ਕਲੋਜੇ ਵਿਚੋਂ ਕੂਕ ਜਿਹੀ ਨਿਕਲੀ। ਮੈਂ ਛੋਤੀ ਨਾਲ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਾਕਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜ ਉਹਨੂੰ ਵਤਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਰੋਣਾ ਇਕਦਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਅੱਗੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਹ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਚੁੱਪਾਣ ਲੱਗੀ।

ਇਹ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਆਇਆ—ਸੁਣੋ ਦਾ ਰੂਪ ਕਾਫੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕੋਈ ਪਾਗਲ-ਪੁਣੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਾਪਸ। ਛੁਟ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿ ਉਹ ਬੋਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਫਿਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਅਸਹਿ ਸਦਾ ਪੁੱਜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਚਿਹਾਨ ਦੀਆਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਕੁਝ ਘੋਸ਼ੀਆਂ ਉਲਝ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਗਟ ਕਰਨ ਨਈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋਸ਼ਿਆ-ਹੋਸ਼ਿਆਂ ਕਾ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਰੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜੇ ਕਿਉਂਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਇਸ ਨਈਂ ਛੁਟਾ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੋਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਦਕਿ ਛੱਤ ਵੱਲ ਟਿਕਾਈ ਹੁਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਵਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਛਤਰ ਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਚਿਟ ਕਣੀ ਹੋਂ।

ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਲੱਗੀ। ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਟ ਦੀ ਮੋਰੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਫੁੱਫ ਲਿਕਾ ਜਹੀਆਂ ਵਾਹੁਟ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਿਸੇ ਘੋਸ਼ੇ ਸਫਾਨ ਦਾ ਹਲ ਕੱਢ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਂਗਲ ਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਉਹ ਛੁੱਕਦੀ ਰੱਖਦੀ, ਉੰਨੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਉਹੀ ਹੀ ਸਿਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਠੀਕ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਚਿੰਨੀ ਭੀਲੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੈ।

ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕੱਢੇ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਪੋਟਲੀ ਕੁਝ ਚਿੰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਚੋਕਸੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਟੀਕ ਕਰ ਕੇ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਵਧਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ

ਕਿ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਸ ਦੇ ਪਾਗਲ-ਪੁਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।

"ਤੁਹਾ ਨਾਂ ਕੀ ਦੇ ਰੱਬੀ।" ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਜ ਕੋਈ, ਪਰ ਕੁਝ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੇਰੇ ਮੋਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਭਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਪਰਨ ਲੱਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਸੁਆਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬਰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ—"ਤੂੰ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ? ਚੰਗਾ ਤੇਰੀ ਮਰਦੀ। ਚਲ ਬੈਠੇ ਰੱਬੀਏ।" ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਪੋਟੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ। ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਦੀ ਪਿਛੋ-ਪਿਛੋ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਤੋਂ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਇਕ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੰਟ ਤੇ ਲੀਕਾਂ ਵਾਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਖੁੱਬਾ ਖੁੱਬਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਣ ਵੱਡਾ ਖੁੱਬ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਪਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਿਰ ਹੇਠ ਦੇ ਕੇ ਲੱਮੀ ਪੈ ਗਈ। ਪਈ-ਪਈ ਉਹ ਕਦੇ ਕੁਹਣੀਆਂ ਹਿਲਾਈ, ਕਦੇ ਦੰਧਾਂ ਨਾਲ ਨਹੁੰ ਟੁੱਕਣ ਲੱਗਦੀ, ਕਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਏ ਹੋਏ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰਲੀ ਨਾਲ ਡੱਕਦੀ ਹੋਈ ਸਵਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਫੁੱਫੀ ਸੇਬ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੀ।

ਮੈਂ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਣ ਨਈਂ ਡਿਆਰ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਇਸ ਉਦੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਚਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਰਿਖਤਾ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ-ਬੁਝਾ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਦਾ ਛੁੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਂ

ਹਸਪਤਾਲ ਭੁੱਕ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਰਾਹ ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਖਟਰਾੜ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਸਹੇੜ ਲਿਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਲੱਤ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੇ ਦੂਜੀ ਬੀਬੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਵਿਚਾਲੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੀ ਸੀ। ਹੱਟੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਕਈ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਬੀਬੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਬੀਬੀਰੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਹੋਰਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ।

ਸੁਏਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਭਾਵੇਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਖਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਸਰ ਤੋਰੀਏ—ਜੇ ਕੰਮ ਕਰੀਏ, ਝੱਟ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਥੇ ਹੀ ਘਾਟਾ ਸੀ ਕਿ ਬੋਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਢਾਹ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਕੱਟ-ਕੱਟ ਕੇ ਬੀਬੀ-ਲੱਠੀ ਕਰ-ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੀ ਝੁੱਟੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਤੋਂ ਬੀਬੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਡਿਕਰ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਪੈਂਟ ਦੇ ਖਿਸਲ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵਪਾਰਿਓਂ ਘਰ ਆਇਆ। ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੀਬੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਜੱਦ ਘਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਮੇਰੀ ਹੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸੀ।

ਬੁਝਾਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਛਿੱਠਾ ਡੂਹੇ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕੀਤੀ ਉਹ ਮੰਜੇ ਤੇ ਸੈਂਦੀ ਸੀ। ਗੱਦ ਉਸ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕੀ ਸੀ? ਇਹ ਕੀ ਸੀ? ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੌਦੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸਮਝੇ ਪਰ ਜਦ ਹੋਰ ਸਿਖਲ ਨਾਲ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਸਨ।

ਦੱਬੇ ਪੈਰੀ ਅਗਾਂਹ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਏਨੀ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਜਾ ਖਲੋਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੜਕ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਏਨੀਆਂ ਖਸਤਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਗਲ ਕੇ ਇਕ ਦੇ ਹਾਰ ਝਾੜ, ਅੱਠ ਅੱਠ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਸਨ।

ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਵਾਰੋ ਵਾਰੀ ਚੁਕਦੀ, ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਸਾਇਦ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਅਤੀ ਮੁਝੀ ਪੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮਲਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਰ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੇ, ਤੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ।

ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਚਿੱਠੀ ਉੱਤੇ ਪਈ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੱਤਰ ਸੀ—"ਪਿਆਰੀ ਕੁਸ਼ਨਾ..."।

ਤਾਂ ਕੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕੁਸ਼ਨਾ' ਹੈ? ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, "ਕੁਸ਼ਨਾ!"

ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵਲ ਤੱਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬੁੱਝ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ।

ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਕੁੱਝ ਤੇ ਮੁਸਕਾਹਟ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਝਲਕ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਕਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

"ਚਿੱਠੀਆਂ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਨੇ, ਕੁਸ਼ਨਾ? ਤੇਰੀਆਂ?" ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨੂੰ ਲੀਥ ਵਿਚ ਲੇਪਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੁਕ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਲੀਥ ਵਿਚੋਂ ਮੁਝ ਕੱਢ ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੀ ਕਿ ਨਕਲ ਜਮਾਈ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਦੱਤਾ ਨਾਲੋਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਜਿਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਟੱਕੀ, ਉਸ ਦਾ ਮੈਂ ਇਹੋ ਅਰਥ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਪੈਂਦ ਵੱਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਵਿਆਲ ਮੰਗਾ ਨਿਕਲਿਆ—ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਦੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨੁਕਲ ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪੈਟਨੀ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਸਾਡੂ ਫੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ।

ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਮੈਂ ਵੱਖਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੰਜ ਭੀ ਸਾਡੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੱਖ ਕਰ ਲਈਆਂ।

ਕਿਸੇ ਚਿੰਨ੍ਹੀ ਥੱਲੇ ਵੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਾਂ ਤਰੀਕ ਮਹੀਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਰੀਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਮੈਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਲਸਲੇਵਾਰ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਚਿੰਨ੍ਹੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ:—

“ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਪਿਆਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਆਹ! ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਕੋਮਲ! ਜਿੰਨੀ ਵਧੀ ਕਲਮ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ’ ਲਿਖਦੀ ਹੈ, ਉੰਨੀ ਵਧੀ ਤੇਰੀ ਮੋਹਿਨੀ ਮੂਰਤ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਮਨ-ਮੋਹਣੇ ਨੈਣ, ਤੇਰਾ ਪਿਛਵਾਂ ਮੁਖਰਾ, ਤੇਰੀਆਂ ਪਾਕਲ ਬਣਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਦਾਵਾਂ ਤੇ ਤੇਰੀ ਕਟੀਲੀ ਮੁਸਕਾਹਟ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਹੈ, ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭੈਰ: ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਤੂੰ ਕਿਤਨੀ ਗੋਲੀ-ਕਿਤਨੀ ਅੰਨ੍ਹਰ ਹੈਂ! ਤੇਰਾ ਪਿਛਵਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਪੇਂਡਾਂ ਪੁਜਾ, ਪਹਿਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ? ਵਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਅੰਗੇ: ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੀ

ਸ਼ਹਿਨ ਲਕੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਲਮ ਵੀ ਸ਼ਹਿਨ ਲਕੜੀ ਹੈ।

ਤੂੰ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਹਰ ਇਕ ਵਾਕ ਕਲੀਜ਼ ਦੀਵਾ ਕੇ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਹਰ ਇਕ ਵਾਕ ਕਲੀਜ਼ ਦੀਵਾ ਕੇ ਲਿਖਦੀ ਹੈਂ।

ਤੇਰੀ ਬਿਰਹਲਤਾ, ਤੇਰੀ ਬੀ ਕਰਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨਖੇਲੀਆਂ ਜਿੰਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਚਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਪਰੇਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਆਦਰਸ਼ ਤੋਂ ਬੇ-ਖਬਰ ਹੈਂ। ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਨੰਦਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਭਰ ਤੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਭਰ ਕੀ! ਤੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਭਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਿਆਂ ਕਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੀਘ ਦੇ ਹੁਲਾਸੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਮੁੜੀ ਜ਼ੁਆਲ ਪੁਛਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਕਦੋਂ ਆਉਣਗੇ ਜਦ ਆਪੋ ਪੁਣ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬਝ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਦਿਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਕਾਫੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ ਪਕੇ ਜੇ ਮੰਨਿਆ। ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਉਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤੂੰ ਇਕ ਗਾਈਡ ਤੇ ਅਫ਼ੂਰ ਲਕੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਮੋਨੇ ਪੁਸ਼ਟੇ ਪਤਵੰਤੇ ਦੀ ਅਭਿਮੁਖੀ ਸਦਾਵੇਗੀ। ਜਿੰਨਾ ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਸ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ।

ਤੇਰਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਗ਼ਰੀਬ ਅਮੀਰ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹੀ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁਲਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਭੈਰ ਨੂੰ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮ-ਪੰਥ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਪੈਰ ਰੱਖੀ, ਤੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ—ਮੇਰੇ ਰੋਮਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣਥੇ ਦਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਚਿਅੰਗੀ ਸਣੇ ਇੱਜ਼ਤ ਅਭਿਮੁਖੀ ਦੇ, ਸਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਣੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ।

ਪਰ ਤੇਰੀ ਇਹ ਚਿੰਤੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਮਿਲੇਂ ਤੂੰ
ਕੁਝ ਘਰਦਾ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਭਰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬਹੁਤੀ ਛੇਤੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਲੇ ਆਵਾਂਗਾ, ਸਾਇਰ ਅਗਲੇ
ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ।

ਤੇਰਾ ਬੇਦਾਈ....."

ਚਿੱਠੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਦ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਸੁਦੇਣ ਉੱਤੇ
ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਝਿੰਠਾ, ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜੇਉਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ
ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮਥੇ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ
ਕੁਝ ਅਜੇਹੇ ਡਰਾਉਣੇ ਦੰਗ ਨਜ਼ਰ ਹੋਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ
ਸੌਖਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਛੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਭੁਮਣ
ਲੱਗ ਪਈ। ਭੂਠ ਕਿਉਂ ਕਹਾਂ, ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚੋਂ ਬੁਝ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਏਨਾ
ਲੁਆਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਜੁਆਨੀ ਵੇਲੇ ਦੇ ਕਈ ਸੁਨਹਿਰੀ
ਜੁਪਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਏ।

ਦੂਸਰੀ ਚਿੱਠੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮੈਂ ਉੱਜ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—"ਕੁਸ਼ਨਾ! ਲੈ ਸੁਣ
ਦੂਸਰੀ ਚਿੱਠੀ।"

ਉਸ ਨੇ ਭੱਟ ਪਣ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈਆਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ
ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਖਿੱਤੀ।

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਹਵਾਕ, ਪਹਿਲੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾਲੋਂ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦ
ਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੀਤਾ ਸਾਇਰ ਵਿਚਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿੱਠੀਆਂ
ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਤੇ ਰਲ ਮਿਲ ਗਈਆਂ
ਹੋਣ। ਖਿੜੀਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਸ-ਮਤੇ ਪੁੱਸੀ ਪੁੱਸਕਾ ਦੇ ਚਿਹਾਨੇ ਏਨੀ ਲੰਮੀ
ਵਿਖ ਪੈਣੀ ਮੇਰੀ ਜਾਥੇ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮੁਕਾਣ
ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਚਾਨਕ ਲਗਪਗ ਇਹ ਸਾਰਾ
ਸਮਾਂ ਦੁਹਾਂ ਲਈ ਮੇਰਾ ਹਾ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਮਸ਼ਮੂਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ:—

"ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਰਨ ਕੁਸ਼ਨਾ! ਤੇਰਾ ਵੀਵਾਨਾ
ਅੱਗ ਤਰੀਕ...ਤੂੰ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਤੇਰੀ ਚਿੱਠੀ
ਦੇ ਵਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਮੈਨੂੰ ਮਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਿਛੜਿਆ ਸਾਂ,
ਓਹ ਹੀ ਤੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਜੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕੁਸ਼ਨਾ! ਇਤਨਾ ਪਾਗਲਪੁਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ
ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਹਿ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ; ਤੇ ਹੁਣੇ
ਇਹ ਹਾਲਤ?"

ਹਾਂ, ਆਪਣਾ ਇਕਰਾਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਪੂਰਾ
ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਕੁਸ਼ਨਾ! ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਜਮਾਈ ਤਾਂ
ਮੇਰੇ ਵੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਕ ਸੁਧਾਰਕ ਆਦਮੀ
ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ, ਮੇਰਾ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਕੌਮ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ
ਇਤਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਮੈਂ ਗੁਹਿਸਤ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਾਹਵੰਦ ਹਾਂ। ਜੇ ਆਸਾ
ਹੈ, ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਥਣ ਬਣਾ ਕੇ
ਇਕ ਨਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਚਾਂਗਾ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹਾਲੇ
ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਮੁਢਲਤ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਤੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਹੈ,
ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਗੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਹੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਚਿੰਤਾ
ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ
ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੰਮ ਠੀਕ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।

ਤੇਰੇ ਪੁੱਸ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ...

ਚਿੱਠੀ ਮੁਤਮ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਫੇਰ ਸੁਦੇਣ ਵਲ ਤਕਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ
ਉੱਤੇ ਹੁਣ ਪਹਿਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਉਹ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਚਿੱਠੀ
ਉਹ ਕੀਤੀ:—

"ਪਿਆਰੀ ਕੁਸ਼ਨਾ!"

ਤੋਰਾ ਖਤ ਪੁਰਾ। ਪੜ੍ਹ ਓ ਭਰੀ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸੀ ਹੋਈ। ਜੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਭ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਇਤਨਾ ਵਿਚਲੇਟਾ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਲਿਖਣੀ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਿਰਾ ਕਿ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਰਠ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਕਿਉਨਾ! ਕੁਝ ਇਸ ਜੋਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਇਹ ਤਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ। ਪਰ ਅਸਲ ਮਨੁੱਖ ਚਿੰਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਦੁੱਖ ਹੋਣੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ਤ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਸ-ਰਿਹਤ ਹੀ ਕਿਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਖਿਪੜਾ ਆ ਪਏ।

ਤੋਰਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਛੇ ਤੂੰ ਸਭ, ਕੁਝ ਗੁਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਪਿਤਾ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਮਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਨੂੰ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਖਾਲ ਕੇ ਢੇਢੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਤੂੰ ਵਿਆਹ-ਘਾਤ ਕੀਤਾ, ਤੇਰਾ ਇਹ ਪਿਆਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਕ ਗਲਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਧਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਇਦ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵੱਧ ਸੁਭੇਰਤਾ ਉਠਾਈਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਪਾ ਕੇ ਕੀ ਮੇਰੀ ਇੱਜਤ ਨੂੰ ਭਾਵ ਚੰਨ ਲਗ ਗਏ ਹਨ? ਪਰ ਵੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਕ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਾਂਗ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਵਾਂਗਾ।

ਤੋਰੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿੰਤੀਆਂ ਦਾ ਉਤਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਫਾਸਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਮਾਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਘਰੇ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਰੱਖੀ ਵਾਲੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਕਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾਵਨੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਚਿੰਤੀਆਂ ਨਾ ਲਿਖਣੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੋਰੀਆਂ ਚਿੰਤੀਆਂ ਮੇਰੀ ਰੋਕ-ਰਾਕੜੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੰਬੰਧੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾ ਆ ਜਾਣ।

ਤੇਰਾ...

ਸੁਏਣ ਦੀ ਜੰਝੀਰਤਾ ਹੁਣ ਨਵਰਤ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਅੱਗ ਬਰ ਬਰ ਕੰਥ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਥੇ ਜਿਵੇਂ ਰੱਤ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜੇ ਤੋਰੀ ਚਿੰਤੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਰੀਕ ਤੀਜੀ ਚਿੰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਰੇਖਾ ਚਿਰ ਛਾਟ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:—

"ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ"

ਤੋਰੀ ਅਖਬਾਰ ਜਿੰਛੀ ਚਿੰਤੀ ਮਿਲੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦਸ ਲਵਾਂ ਕਿ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਕਰਕੇ ਤੋਰੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਚਿੰਤੀਆਂ ਦਾ ਉਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਫੂਲ ਜਲੂਨ ਚਿੰਤੀਆਂ ਦਾ ਉਤਰ ਮੈਂ ਦੇਂਦਾ ਵੀ ਕੀ, ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਿਤਨੇ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ! ਤੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਤੇਰੇ ਸੰਕਲਪ ਉੱਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਫਿਰਪਾ ਨਾਲ ਤੂੰ ਅਜ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਈ ਹੈਂ, ਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਣਨ ਕੁਬਕਲੀਆਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕ, ਜਾਤ-ਅਭਿਮਾਨੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮੋੜਣ ਜੋਗੇ ਹੋਏ ਹੋ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਲਿਖਦੀ ਹੈਂ—ਪੱਥਰ-ਦਿਲ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀਣ ਤੇ ਭੁਵਨਭਰਾ ਆਦਿ। ਅਫਸੋਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਤੋਰੀ ਅਕਲ ਉੱਤੇ ਹਜਾਰ ਵਾਹੀ ਅਫਸੋਸ।

ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖੁਫਾ ਲੋੜ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਭਰਤ? ਕੀ ਲੋਕੀ ਦੇ ਦੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ।

ਤੂੰ ਲਿਖਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਗਿਆਨ ਸੁਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਤੂੰ ਵੇਹਲੀ ਬਕ ਬਕ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈਂ?

ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ! ਕਿ ਤੋਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ

ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕੋਈ ਗੁਣਾ ਬਿਅੰਨਾ ਵਿਕਰ ਹੈ। ਪਰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਵਜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਦੁਖ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਦੁਖ ਨੂੰ ਦੁਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਆਤਮ ਘਾਤ? ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਖਤਾ ਨਹੀਂ ਆਤਮ ਘਾਤੀ ਫਾਬਰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ?—“ਆਤਮ ਘਾਤੀ ਮਹਾਂ ਕਜਾਈ।”

ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਬੁਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਭਰੀ। ਤੈਨੂੰ ਭਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬੇਨੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਤੂੰ ਕੁਖਮਤ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਅਣਭਿਜ ਹੈਂ।

ਇਸ ਖਤ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਡੀਕ ਕੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬਿਨਾਂ ਮੋਰੀ ਮਥਰੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਰਹੀ ਆਵੇਗੀ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰਖਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਥਲ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸੀ ਨਹੀਂ ਸਬੰਧੀ—ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਜ਼ੇ ਦੌਰ ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਘਰ ਜੋ ਲਭ ਵੀ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਭੇਦਿਯਤੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਖਤਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਬਿੰਨਿਆਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਭਾਵ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਬਣੀ ਹੈਂ। ਭਲਾ ਜੇ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਬਿੰਨਿਆਂ ਨਿਕ ਵੀ ਫਾਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਭੁਲ ਵਾਲਾ ਹਾਂ? ਇਕ ਸਭਾ ਕੁਚ-ਸਿਖ, ਇਲਾਹੀ ਫ਼ੈਲਕੇ ਸਾਰੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫਰ ਸਕਦਾ।

ਇਹ ਤੂੰ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਜੇ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਫੇਰੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਪਰਦਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ, ਖਰ ਕੀ ਤੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਵਿਆਹ ਕਰਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਫਲ ਬੰਨੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ?

“ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਰੇ ਖਲਜਗਣ ਵਿਚ...”

“ਕਾਤ, ਕਾਤ, ਕਾਤ!”

ਬਿੰਨੀ ਪਰਦਿਆਂ ਪਰਦਿਆਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ ਮੈਂ ਜਦ ਉਤਾਰ ਤਕਿਆ ਤਾਂ ਬਿੰਨੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਡਿਗ ਪਈ।

“ਓਹ ਮੋਚਿਆਂ ਚੱਬਾ! ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਘਾਬਰ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉਠਿਆ ਤੇ ਉਫਲ ਉਫਲ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੁਢੈਣ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਪਰ ਫਰਦਿਆਂ ਫਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਪਾਗਲ-ਪਣੇ ਦੇ ਜੋਰ ਵਿਚ ਏਨੇ ਜੋਰ ਦਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਹੁ ਲਹਾਣ ਹੋ ਗਈ।

ਤਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਫੜਿਆ, ਪਰ ਖਬਰੇ ਉਸ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ਸੀ—ਇਕੋ ਛੁੱਛਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਥੋਂ ਛੁੱਡਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕੋਰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਈ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਥੋਰ ਫੜਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪਾਗਲ ਪੁਣਾ ਹੱਦਾਂ ਚੋਲੇ ਟਪ ਜੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਹੁ ਨਾਲ ਪਖ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ, ਮੰਜੇ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਤੇ ਕੰਧ ਦਾ ਪਲਸਤਰ ਵੀ ਰੰਗਿਆ ਡਿਗਾ ਸੀ।

ਹੋ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਮੈਂ ਕਿਧਰ ਜਾਵਾਂ। ਨੇਤੇ ਤੇਤੇ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਝੁਲਾ ਸਕਦਾ ਸਾਂ। ਮਰੀਅਲ ਜਗੀ ਚੁੱਤੀ ਵਿਚ ਏਨੀ ਤਾਕਤ! ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਜੋਰ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਝਾਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਚੰਡਲੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਕੰਧ ਫਲ ਉੱਲਰਦੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੋਚਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਢਕ ਵੰਚਣੇ ਲਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰ ਪੈਂਕਣੀ ਵਾਂਗ ਚਲ ਚਿਹਾ ਸੀ।

ਬੰਨੇ ਜਾਂ ਰੈਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੋਤੀਆਂ ਬਹਾਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ। ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ—“ਆਉਣਾ ਕੋਈ! ਰੰਭ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਫੇਰੀ। ਹਲੇਰ ਹੋ ਗਿਆ! ਫੇਰੀ...”

ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਇਕ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਅੰਦਰ

ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੂਟਕੇਸ ਨਟਕਾਈ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀਕ ਗਿਆਨੀ ਜੀ।

"ਗਿਆਨੀ ਜੀ! ਬਚਾਓ! ਬਚਾਓ!" ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਕ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ। ਤੇ ਉਹ ਝਟ ਪਟ ਅਜਾਂ ਦੁਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਪਹੁੰਚੇ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੁ ਝੁਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਉੱਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਹਿਲੀ ਪਈ—ਪਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਸੂਟਕੇਸ ਉੱਤੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਏ ਬਚਾਏ, ਆਪ ਵੀ ਡਰੇ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਫੱਟਕ ਸੂਟਕੇਸ ਉੱਤੇ ਪਈ, ਉਹ ਡੁਬਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਗਏ, ਪਰ ਉਸ ਕਮਫਕਤ ਕੁਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕਦਮ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਾਧੂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇੱਜ ਟੁੱਟ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ ਫੱਟਕ ਸੋਹਨੀ ਆਕਾਸ਼ੀ ਉੱਤੇ।

ਏ-ਰਹਿਮ ਸੂਟਕੇਸ ਨੇ ਉਛਲ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਜਾ ਭੀਤਿਆ ਤੇ ਇਸ ਜੇਹ ਨਾਲ ਬੰਜੋਤਨ ਲੱਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਪਲ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰ ਸੁਟੇਗੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿਲਾਣ ਲੱਗੀ "ਇਹੋ ਜੇ—ਇਹੋ ਜੇ ਮੇਰਾ ਖੂਨੀ, ਮੇਰੀ ਵਿੱਜਤ ਦਾ ਫਾਕੂ...ਇਹੋ ਜੇ...ਆ...ਹਾ...ਹਾ...ਹਾ..." ਤੇ ਉਹ ਏ-ਹਕਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਬਰਫ ਉੱਤੇ ਦਾੜ ਕਰ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ।

ਮੈਥੋਂ ਆਪਣੇ ਬਚੁਰਗ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ ਵੇਖੀ ਨਾ ਗਈ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਟੌਸ ਤੋਂ ਮੌਸ ਨਾ ਹੋਏ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪਈ ਬੁਤ ਹੋਏ ਖੜੋਤੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਲੀਥੇ ਲੀਥੇ, ਪਿੰਡਾ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਮਰਦੇਹਾਨੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਾਂ ਮੈਂ ਸੂਟਕੇਸ ਦੇ ਸਹੀਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਫਰ ਨਾਲ ਮੈਂ ਫੱਧ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੱਧਰਾ ਹੁਕੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਦੋ ਹੜਕੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਹ ਡਖਤੋਂ ਦਾ ਤਖਤਾ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਪੁਕਾਰਿਆ—"ਬੇਖਣਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ! ਇਸ ਨੂੰ ਕੀ ਹੈ ਗਿਆ?" ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਬੋਲੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੱਕੇ। ਉਹ ਕੰਥ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸੂਟਕੇਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਵਾਕ ਅਜੇ ਤਕ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਥੀਥੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਭੱਜੀ ਭੱਜੀ ਆਈ, ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਬੋਲੀ—"ਬਾਬੂ ਜੀ! ਫੇਰੀ ਚਲੇ, ਥੀਥੀ ਹੋਈ..."

ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ—"ਕਿਉਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਏ?"

ਮਹਿੰਦਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਰੁਕਦੇ ਹੱਥੂਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ।

ਗਿਆਨੀ ਹੋਰੀਂ ਵਾਹੇ ਦਾਹੀ ਘਰ ਵੱਲ ਨਸੇ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਤੱਕ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ—ਜਿੰਧੇ ਮੇਰੇ ਹੀ ਘਰ ਆਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਅੱਗ ਦੀ ਲੱਖ ਫੇਰੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਦਿਆਲੂ ਵਿਚ ਕਣੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਝੰਝਤ ਝੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਕੀ ਕਰਾਂ?

ਸੂਟਕੇਸ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇਖਰ ਉਧਰ ਪਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ, ਕਈਆਂ ਉੱਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਝਟ ਪਟ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਜਵਾਬਾ ਕਢਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਅੱਜ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਜਾ ਸੀ।

ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸੂਟਕੇਸ ਵਾਲੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਨਾਲ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਬਦਲ ਵੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਥਿਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਅਲਹੋਈ ਸੰਕਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਟੁੰਢਣ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲਣੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸੁਤ ਸੁਭ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਪੁਸ਼ਨ ਉੱਠਦਾ—"ਕੀ ਪਾਈ ਪੁਟ ਕੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ, ਲਹੂ ਅਣਪੁਣਿਆ ਹੀ ਪੀ ਲਾਂਦੇ ਹਨ?"

ਹਨੇਰਾ ਚੰਨ

ਵੀਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਜੁਗ ਜਿੰਡਾ ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਸਮਾਨੇ ਨੇ ਕਈ ਭੰਗ ਵਟਾਏ। ਖਾਲ, ਲਗਭੂ ਹੋ ਆਏ ਵਿਆਹੇ ਗਏ, ਤੇ ਜਵਾਨ, ਖੁੰਦੇ ਤੇ ਪੁੰਤਰਾਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਜਾੜ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਵਸੋਂ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਖੁਫ਼ ਵਸਦੇ ਥਾਂ ਖੋਲੇ ਫਟ ਗਏ। ਪਰ ਰੰਗ ਦੀ ਇਸ ਆਦੀ ਚਰਨਾ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰੰਗ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੰਦ ਖੁੰਤ ਤੋਂ ਫੁਟ ਕੋਈ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਅੱਖਾਂ ਵਰਗੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆਂ ਹੋਇਆ ਇਕ ਗਫ਼ਰ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਅੰਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ—ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਨੋਂ ਚਿਤ੍ਰਨ ਜੋਗਾ ਸੀ, ਉਹ ਜਿਹੀ ਅੰਜ ਹੈ। ਇਹ ਜਿਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਭਾਏ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਕਲਪਣਾ ਮਾਤਰ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਖਰੀ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਉਸ ਦੀ ਖੁੰਬੀ ਮਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਏਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਂ ਲਈ ਹੈ, ਤੇ ਮਾਂ ਉਸ ਲਈ।

ਕੇਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ 'ਚੰਦਰ ਭਾਨ' ਗਫ਼ਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਜ ਵੀ ਭਾਲ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਂ ਦੀ ਚੰਗ ਉਸ ਦੇ ਭਾਏ ਸਦਾ ਤੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਫੁੱਫਾਚਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਖੁਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਦੇ ਸੰਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੇ ਦਿਲ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਾਵ ਵੀ ਸਨ, ਪਰ ਇਤਨੇ ਹਲੇਰੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨੋਂ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਵਾਜਵਾਲਾ, ਕੋਈ ਉਮੰਗ ਨਾਂ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ

ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਉੱਥਲ ਪੁੱਥਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਅੰਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਜਦੀ ਖੁੰਬ ਅੰਜ ਹੈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਭੰਗ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਵਾਂਗ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਮਾਣਨ ਲਈ, ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਪੁੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲਾਭ ਪਿਆਰ ਕਰਨ, ਅਥਵਾ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਹੋਵਾਣ ਲਈ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ। ਰੰਗ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਵਾਂਗ ਡੋਨੁਦਾ ਭਟਕਦਾ ਚਿਰੇ।

ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰੇ ਜਦੋਂ ਮਾਈ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਭੁੰਦੇਪੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੁਮੁਣੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ—ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਡੰਗੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਡੰਡਵੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਪੁੰਤਰ ਦੀਆਂ ਬੇਨੁੱਥ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਲਈ ਢਾਲਣ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਕੇ, ਤੇ ਚੁਰਚੀਆਂ ਭਰੇ ਹੱਥ ਹੁਣ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਜਦ ਆਪਣੇ ਅੰਨੇ ਪੁੰਤਰ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਚਿਰਦੇ ਹੋਏ ਚੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨਾਲ ਚਗੜ ਖਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਫਲ ਤੇ ਤਾਜ਼ਗੀ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਕੂਏ ਭਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਚੰਪੇ ਚੰਪੇ ਉੱਤੇ ਡੰਗੀਓਂ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਭਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਇਕ ਭੋਜਮਕ ਹੀਰੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਗਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਖੁੰਬੀ ਨੂੰ ਇਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਮੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਕਸੂ ਵਾਂਗ ਯਾਦ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ 'ਚੰਦਰ ਭਾਨ' ਹੋਰ ਭਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਭਾਲ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਭਾਏ ਇਹ ਹੱਥ ਆਸ ਦਾ ਲੇਖਣਾ ਇਕ ਨਿਕੰਮੀ ਜਿਹੀ ਚੰਗ ਸੀ, ਪਰ ਮੰਗਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉੱਤੇ ਰੰਗ ਤੇ ਖੋਲੇ ਇਹ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਸੁਰਕਵਾਸੀ ਪਤੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ। ਉਸ ਤਾਂ ਹਰ ਬੰਬੇ ਨੂੰ ਅੰਧੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਈ ਮੰਗਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਹਾਜ਼ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਚੰਦਰਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਣ। ਇਸੇ ਗੱਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਰੰਗ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਫੁੱਫਾਚਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ

ਵਿਚ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੁਲਾਸੇ ਹੋਏ ਨਾਂ ਵਿਚ ਛਪਕ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਡ
ਭਰ ਕੇ ਸਦਾਈ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਯਾਦ ਸਨ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਝਾਈਆਂ ਝਾਈਆਂ
ਦਾ ਚੰਡ, ਦੂਸਰੇ ਭਾਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਏਹ ਰੰਦੇ ਭਾਈ ਵਿਚ
ਹਿਸਦੇ ਤੇ ਖਰੂਬ ਭਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਚੰਡ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਰੁਤ
ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੈਠਾ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਰਜੇਤ ਬੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ
ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਖੇਡ ਦਾ ਅਜੇਦ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਸੀ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਦ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੀ ਚੰਡਰ ਚੰਡ
ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਵੱਜੀ
ਹੈ। ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਮਸਤ, ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਵੀ ਬੇ-ਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਭਾਗ ਕੇ
ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਮਲ ਕੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਡ
ਦਾ ਰਹੁਤਾ ਜਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭੁਤਕਦਾ ਹੋਇਆ ਡੁਰਾਂ ਭਾਗਾਂ
ਨੂੰ ਜਿਹ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗਿੱਧਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣ ਲੰਗ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਬੰਨ੍ਹੇ
ਮਾਂ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝ ਸਕਦੀ, ਜਦੋਂ ਉਲਟਾ ਉਸ ਦੀ
ਫੇਰਸੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਆਟਾ ਗੁਲਦੀ
ਗੁਲਦੀ ਭਰੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦੀ।

ਮਾਈ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਹੁਣ ਖੋਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਵਰੋਲੀ ਉਮਰ
ਕਰਕੇ। ਕੁਝ ਸਦੀਵੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਕਰ ਕੇ, ਤੇ ਕੁਝ ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਹੂਰੀ ਕਰ
ਕੇ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਲੱਤਾਂ ਘਸੀਟਦੀ ਤੇ ਜਿੰਦ ਹੁਲਦੀ ਹੋਈ ਦੋਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ
ਜਿਹਾ ਆਟਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਹੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਹੱਥ ਕੰਡੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਬਣਾਇਆ ਫੁਟ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾਉਣਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੇ
ਹਾਸੇ ਹੀਣੇ ਵਿਖਾਸੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਖੇ।

ਸਿਆਲ ਦੀ ਚੁੰਡ ਸੀ ਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਵੇਲਾ: ਮੀਂਹ ਪੈ ਕੇ ਹਟਿਆ
ਸੀ, ਪਰ ਚੰਦਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫੁਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਿਆਈਆਂ
ਵਿਚ ਮੌਮ ਪਵਾ ਕੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੁੱਤੀ ਤੇ
ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੈਰ ਅੱਜ ਤੀਕ ਅਣਛੁਹ ਸਨ।

ਚੰਡਰ ਚੰਡਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹ ਉਸ ਪਾਸੇ ਮੋੜਿਆ
ਜਿਥੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ
ਅਗਾਂਹ ਵਧਾ ਕੇ ਉਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਮਾਂ ਪੋਚਾ ਫੇਰਨ
ਭਰੀ ਹੋਈ ਤੂੰ ਲੈਸ ਵੇਲੇ ਠੰਡ ਵਿਚ?"

ਉਦੀ ਦੀਆਂ ਵਾਡਾਂ ਦੇ ਲੁਕੜੇ ਹੋਏ ਚੰਡ ਵਿਚ ਮਿੱਥ ਜਿਹੀ ਪਈ
ਤੇ ਉਹ ਰਤਾ ਕੁ ਹੱਥ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਨਹੀਂ ਚੰਡ, ਪੋਚਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਫੇਰਦੀ।
ਫੁੱਟ ਸਾਡੀ ਇਹਤੀ ਉਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਫੁੱਟ ਉੱਤੇ ਲੈਣੀ ਕਰ ਕੇ ਆਈ
ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤੇ ਚੰਡਰ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਹੋਣ ਭਰੀ ਹੋਈ ਮਾਂ।"

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਅੱਖਾਂ ਚੰਡੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਫੁੱਟਾਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਕੁੱਝ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆਂ
ਨੂੰ ਫਰਕਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਏਭੀ ਠੰਡ ਵਿਚ ਮਾਂ? ਅੱਗੇ ਕਹਿਣ ਭਰੀ
ਹੋਈ ਏਂ ਹੱਥ ਪੈਰ ਟੁੱਟਦੇ ਨੇ।"

ਹੱਥ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਆਦ ਬੁਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਤਵਾ ਬੜ੍ਹਾਇਆਂ ਮੰਗਲਾਂ ਬੋਲੀ "ਕਿਉਂ
ਭੰਨ! ਖੁੱਬ ਲੰਗ ਪਈ ਸੀ?"

"ਭਾਆਹ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਪਈ ਸੀ" ਕਹਿ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਲਿੰਬੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ
ਮਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਆਖਣ ਲੱਗਾ—"ਅੱਗੇ
ਰੋਕਾ ਇਹ ਹਾਲ ਏ, ਤੇ ਫੇਰ ਤੂੰ ਠੰਡ ਵਿਚ ਕੋਠੇ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਆਪਣੀ
ਜਾਨ ਦਾ ਤਾਂ ਫਿਕਰ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਮਾਂ।"

ਹੋਰੀ ਚੋਲਦੀ ਹੋਈ ਮੰਗਲਾਂ ਬੋਲੀ—"ਹੁਣ ਲਾਲ। ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਰਹਿਣੀ
ਏ! ਮੇਰੀ ਜਾਨ। ਕੰਧੀ ਉੱਤੇ ਚੁੱਖਤੇ ਵਾਲਾ ਹਾਲ ਏ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕਲ੍ਹ
ਜ਼ੁਜਾ ਦਿਹਾੜਾ।" ਕਹਿੰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਮੰਗਲਾਂ ਰੁਕ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਫਲਾ
ਕੀ ਹੁਕ ਗਿਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਸਿਆਲ ਨਾਲ।

ਚੋਟੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ। ਨਾਲ ਕੁਝ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ, ਕੁਝ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਮਾਂ ਵੱਲ ਕਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—“ਮਾਂ, ਕੁਝ ਦੀ ਤੂੰ ਚਾਹੁ ਸੁਣਾ ਕੇ ਪੀ ਲਈ, ਤੇਰਾ ਮਰੀਚ ਤੁਛਾ ਨਹੀਂ, ਨਾਲੋਂ ਨਿਕ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਰਤਾ ਕੁ ਅਚਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ...”

ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਸਾਫ ਦਿੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜੀ ਨਾਲ ਝਮਕਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਰਤਾ ਕੁ ਅਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ ਟੋਹਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਚੀ ਦੀਆਂ ਉਂਝਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਾਭਾਂ ਨੂੰ ਟਟੋਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹੱਥ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੇ ਗਿੱਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਭੌਲੇਲਕਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮਾਂ ਤੂੰ ਰੋਣ ਰਹੀ ਹੋਈ ਹੈ?”

ਮੰਗਲਾਂ ਪਾਸੋਂ ਝੱਟ ਪਟ ਬੋਲਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਤੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ—“ਨਹੀਂ ਲਾਲ! ਰੋਈ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।”

“ਕੀ ਖਿਆਲ ਮਾਂ?” ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਉੱਥੀਕ ਵਿਚ ਉਹ ਬਚਵੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਵੱਲ ਰਣ ਕੇ ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੜ੍ਹੇ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੁਣ ਸਥਰ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਪਣੇ ਅੰਧਲੂਆਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵੇਖੁਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਅਜ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੁਝਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉਮਛਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਵਿਅਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਬੋਲੀ—“ਪੁੱਤਰ! ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਜਿ ਮੇਰੇ ਪਿਛੋਂ ਤੇਰਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ, ਛੱਡ ਚੁੱਕੀ ਮਰਾਹ ਸੁਰਤ

ਲਵੇਗਾ? ਮੈਂ ਕਰਮ-ਸਤੀ ਨੇ ਤੇਰਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੇ ਮੱਖਣੀ ਪਲਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ...। ਖਬਰੇ ਇਹ ਸੁੱਕੀਆਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣੀਆਂ ਨੇ ਕਿ ਨਾ। ਕਿੰਨੇ ਖਵਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪਕਾ ਕੇ! ਖਬਰੇ ਕਿਥੇ ਚੁਲੇਂਗਾ!”

ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦਾ ਦਿਲ ਬੇ-ਕਾਬੂ ਹੋ ਉਠਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਡਰਾਉਣਾ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਉਹ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਟੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅੱਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ। ਚੋਟੀ ਉਸ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਖ ਰਹੀ।

ਮੀਂਹ ਚੋਰ ਦੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਠੰਢ ਨਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਹੋਖੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਨੀਂਦਰ ਨਾ ਪਈ। ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਬਲ ਨੂੰ ਜਬਾਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਮੇਟ ਕੇ ਗੁੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਾਸੇ ਪਰਤਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਉਥੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਦੇ ਕਦੇ ਹੋਏ ਵਾਕ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸੱਜਾ ਹਿਲਣ ਦੀ ਖਿੜਕ ਸੁਣ ਕੇ ਮੰਗਲਾ ਪੁੱਛਦੀ—“ਭੈਣ! ਕਿਉਂ, ਨੀਂਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ? ਪਾਲਾ ਲੱਭਦਾ ਏ? ਸੋਂਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?” ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਕਹਿੰਦਾ—“ਨਹੀਂ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਤੇ ਸੁੱਤਾ ਰੋਇਆ, ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਐਵੇਂ ਨੀਂਦਰ ਖਰਾਬ ਕਰਲੀ ਦੇ, ਮੈਂ ਜਾਹ।”

ਤੇ ਫਿਰਕ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਆ ਗਈ।

ਮਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਆਦਾਸ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਗਿਆ ਹੈ। ਬਟ ਕੁ ਪਿਛੋਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਖਟਕਿਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਾਨੀਸ ਵੇਟ ਦੀ ਆਦਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਲੀਬ ਨਿੱਘਾ ਨਿੱਘਾ ਲਾਪਿਆ, ਤੇ ਕੰਬਲ ਵੀ ਭਾਰ-ਭਾਰ।

ਉਸ ਨੇ ਜਾਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਟੋਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੁਕਾਰ ਉਠੀ—“ਹੈਂ! ਮਾਂ ਦੀ ਲੋਟੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ?”

ਉਹ ਰੂਪ ਰੁਪਤਾ ਉਠਿਆ, ਤੇ ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੜਦਾ ਟਟੇਲਦਾ ਮਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਪੈਂਦ ਵੱਲ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਤੇ ਖੁਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਜ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਅਵਾਜ ਦਿਤੀ, “ਮਾਂ!” ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਸਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਸਰਕਾਣ ਲੱਗਾ।

ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਮੇਂ—ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼—“ਜੀ ਪੁੱਤਰ!” ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਸਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਲ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਾ ਛੋਹਿਆ, ਜੋ ਇਕੋ-ਇਕੋ ਚੰਦਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਮਾਂ, ਇਹ ਕੀ?” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਿਆ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕਪੜੇ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਗੱਤੇ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਹਾਥੀ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਰ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਝੀ ਮਾਂ ਕਦੇ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕੰਡਲ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠਾਕੇ। ਅਖੀਰ ਦੁਹਾਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨਰੇ ਝਗੜੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਮਝੋਤਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦੁਹਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਸੋ ਕੇ ਰਾਤ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਬਿਤਾਇਆ।

... ..

“ਵੇ ਗਿਆਨ-ਵੰਦਾ! ਵੇ ਜਾਮਿਆ! ਨੀ ਜਿੰਦੇ ਦੀ ਮਾਂ। ਵੇ ਕੀ ਨਾਂ ਦਿੱਤੇ...ਕਿਰਪਿਆ। ਜਾਓ ਵੇ ਰਤਾ ਪਤਾ ਕਰੋ, ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ ਰਿਹਾ ਜਣਦਿਆਂ ਖਾਣਾ। ਐਹ ਵੇਲਾ ਆਇਆ ਏ, ਨਾ ਚੋਟੀ ਨਾ ਪਾਣੀ। ਜਹਾ ਘੋੜੀ ਨੀ ਸ਼ਾਮੇਂ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ, ਭੇਰੇ ਬੰਦੇ ਜੀਣ।”

ਪੰਜ ਝੱਠ ਬੁਖਾਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਮਾਝੀ ਜਦ ਹੜ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਫੁਰੇ ਅੱਗੇ ਆ ਚੁੱਕੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਰੁਪਰੇਖਤ ਵਾਝ ਗਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਹੇ। ਗੁਆਂਢੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬੁੱਢੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਕਰਵਾਰ ਬਰਨ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕੰਨ ਨਾ ਧਰਿਆ। ਇੱਕ-ਦੂਜਾ ਨੇ ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਵੀ, ਤਾਂ ਗਲੀ ਦੇ ਮੇਠ ਤੱਕ ਝਾਕ ਕੇ ਮੁੜ ਆਏ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਅੱਜ ਜੋਰ-ਜੋਰ ਫੁੱਤਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਰਾ ਖਧੀ ਬਜਾਰ ਦੀ ਖੋਹ ਛਾਣਦੀ ਹੋਈ ਸੰਘ ਪਾਤ-ਪਾਤ ਕੇ ਮੁੜੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਘਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਭੜ੍ਹੇ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਪਰ ਇਤਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਿੱਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰੇਝ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤਾੜੇ ਲੱਗਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਝਟ ਕੁ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ-ਜੁਲਾਇਆ, ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਉੱਠੀ। ਸੋਟੀ ਉੱਤੇ ਜਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਪਾ ਕੇ ਝਰ ਛਾਹੁਥ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀ।

ਬਜਾਰੋ-ਬਜਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਉਹ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ—“ਵੇ ਜਾਣ-ਵਾਲਿਆ! ਵੇ ਤੇਰਾ ਬਲਾ ਹੋਵੇ। ਵੇ ਮੁੰਡੇਓ! ਏਧਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਗ਼ਰਬੂ ਜਾਂਦਾ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ?”

ਏਦਾ ਹੀ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਲਣ ਤੋਂ ਵੱਕਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਜਦ ਇਕ ਬਜਾਰ ਦੇ ਮੇਠ ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ—

“ਲੈ ਲੈ ਪੰਜੇ ਦੀਆਂ ਪੰਝੀ ਸੁਈਆਂ ਆ—ਆ, ਸਿਪ ਦੇ ਬਟਨ ਵੇਹੋ ਯੋਸਿਆਂ ਦੇ ਚੌਕੀ-ਈ-ਈ-ਈ।”

ਮੰਗਲਾਂ ਨਨੰਬਰ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ—“ਵੇ ਝੰਨ!”

ਤੇ ਪਲਕ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾਈ ਉਸ ਦਾਖਰ ਵਰਗਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹਾਏ ਮਾਂ ਮਰ ਜਾਏ.....ਵੱਡੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਘਰੋ.....ਤੇ ਇਹ ਕੀ ਨਹੀਂ ਫਿਰਨਾ ਹੈ? ਜਣਦੇ ਖਾਣਿਆਂ, ਫਿਧਰ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਗਈ ਸੀ ਤੂੰ ਸੂਟੀਆਂ ਗੁਦਾਮ ਵੇਚਣ ਦੀ?" ਕਹਿੰਦਿਆਂ-ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੁੰਚੀ ਦੇ ਅੰਬਰ ਢਲ ਪਏ। ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਤੁਰੀ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਾਈ ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਬੁਖਾਰ ਤਾਂ ਨਾ ਉਤਰਿਆ, ਪਰ ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਅਸਰ ਕੁਝ ਘੱਟ ਗਿਆ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣਾਇਆ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਤੰਗੇ ਦੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਕੱਢ ਕੇ ਮਾਂ ਵੱਲ ਵਧਾ ਹੋਇਆ ਸੋਨਿਆ, "ਲੈ ਮਾਂ।"

ਮੰਗਲਾਂ ਦਾ ਟਿਪਰ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਨਿੱਘਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਵੱਖੋ, ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਫੀਆਂ ਆਨਿਆਂ ਦੇ ਸਨ।

ਪੈਸੇ ਫੜਾ ਕੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਨ ਰੂਪੀ ਖੋਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸੇ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਤਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚਕੇਵਾਂ ਲਾਹ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਆਸ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀ ਹੱਥੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪਈ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਝ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਂਦ ਤੱਕ ਵੱਡਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਦ ਪੰਜ ਫੀ ਆਨੇ ਵਟ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧੇ ਪੈਸੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁਲਾਫਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਚੰਕਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ—"ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟਕ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਪੜੇ ਸੁਆਂ ਦਿਆਂਗਾ, ਫੇਰ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਰਜਾਈ ਭਰਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਮਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਲ੍ਹਾ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਿਨਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨੇ ਜਿੰਨੇ ਖੂਹਾਨ ਲਿਆਏ—ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਫੁ ਵੱਕਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਥੀਆਂ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਿੱਥਰ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰਰ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦਿੱਤਾ—ਅੰਦਰੋਂ ਡੰਕੀ ਰਖਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੰਨ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੋਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਰੋਹ ਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਭਿੰਗਣੋਂ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ, ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾ ਖਵਾ ਸੁੱਕੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਬੇਬੇਬੀ ਕੋਮਿਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਘਿਆਂ ਕਰੇ, ਪਰ ਬੁਖਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਖੋਟੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਕੰਮ ਤੇ ਖਰਚ ਹੋ ਗਈ—ਕੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਝਾਰਪੀਨ ਦੇ ਤੇਲ ਉੱਤੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਮਾਈ ਮੰਗਲਾਂ ਨੇ ਵੱਖੀ ਪੀੜ ਸਮਝ ਕੇ ਹੱਥ ਗੰਠੀ ਰਖਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜ ਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਪੀੜ ਨੇ ਮੰਜੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਦਿਤੀ—ਉਹ ਨਮੂਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਢੁਕੀ ਸੀ।

ਕੁਦਰਤ, ਹਰ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਾਨੂਤੁ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਰੋਜ਼ ਵਧੇ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਘਰੋਂ ਬਲਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਮਾ ਨੂੰ ਮੁੜਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਿਆਏ ਹੋਏ ਪੈਸੇ ਵਧਾ ਦਾੜ੍ਹ ਤੇ ਖਰਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਈ ਪਈ ਮੰਗਲਾਂ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਜਾਡਲੇ ਦੀ ਕਸਟਾਂ ਲਾਹੀ ਘਮਾਈ ਨੂੰ ਖਰਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖਦੀ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਚਿੰਤਾਬੁਝ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਸੀਨਾ ਪਾੜ ਕੇ ਨਿਕਲ-ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਢਲਾ ਦੀ ਢਲਾ ਤੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਲੇਖ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੁਝਦੇ ਦਿਲ ਅੱਗੇ ਬੰਨ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੀ ਬਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕੋ ਧੁਨ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ—ਏਸੇ ਕਮਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਸ ਦੀ ਝੁਲੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭੰਗ ਨਿਕਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਹੁੰਦੀ ਕਈ, ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਘ ਨਾਲ ਲਹੂ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਅੱਜ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਮਾਰੀ ਰਾਤ ਲੋਕਤਰ ਤੱਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—'ਸਵਾ ਰੁਪਿਆ ਘਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੇ ਰੁਪਿਆ ਬਾਹਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਮਿਲ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਫਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸਦ-ਲਿਆਵਾਂਗਾ।

ਜੂਨੇ ਦਿਨ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਵਾਖਤ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਭੁੱਲਦਾ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕੁਆਵੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਸੋਧਣੀ ਕਰ ਗਿਆ।

ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੰਘ ਪਾੜਦਾ ਰਿਹਿਅ, ਪਰ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਦਿਨ ਹੀ ਨਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਠਾਂ ਦਸਾਂ ਆਇਆਂ ਤੇ ਵੱਧ ਨਾ ਵਣ ਸਕਿਆ। ਲਹਿੰਦੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੂਰਜ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਢਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲ ਦੀ ਖੇਚੋਲੀ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਢਲਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਤ ਹਾਰੇ ਉਹ ਉਸੇ ਮੁਨਿਆਰ ਪਾਸ ਗਿਆ ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਸੇਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੁਨਿਆਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਉਧਾਰਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੋਇਆ ਘਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਉਹ ਜਿਲੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਉਨੇ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਖਿਆਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਜਗਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਵੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਸਦੀ ਸੀ।

ਗਲੀ ਵਝਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕੰਨ ਖੜੋ ਕਰ ਲਏ। ਉਹ ਦਸਾਂ ਤੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਸੀ, ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਜਿਣੀ ਦੇ ਖਮਾਕ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪੰਜ ਕੁ ਕਵਾਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਥ

ਰੱਖ ਕੇ ਰਵਾ ਦੀ ਸਾਂ-ਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਕੁਝ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਭੇੜ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਅਡਾਹ ਅਗਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਅੰਦਰੋਂ ਕਰਾਹੂਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਵੀ ਆਪਿਆਈ ਨਾ। ਮੰਗਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖੋਗਰੀ ਦਾ ਖਤਰਾ ਲੁਟਿਆ। ਉਹ ਪਾਲਾ ਪਰਤਦਾ ਦੀ ਭੋਜਿਸ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਮਿਠਵੀਂ ਤੇ ਟੁੱਟਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਫੇਲੀ—“ਰੰਨ...। ਆ ਗਿਆ ਏ?...ਆ ਮੇਰਾ ਆਗ...ਆ ਜਾ ਜਿਥੇ ਗੱਲ।”

ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਹੀ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਖੋਮਾਈ ਦਾ ਸਾਥ ਹਾਲ ਦੇਸ ਦਿੱਤਾ, ਮੰਗਲਾਂ ਲਈ ਜਰਖੁਰ ਫਾਕਟਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਢੇਕਨ ਨਾਲ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਟਟੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬੇ-ਸਬਰੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, “ਮਾਂ ਲੀ! ਪੀਤ ਦਾ ਆਰਾਮ ਆਇਆ?”

ਜਨਾਉਣੀ ਹੌਂਸਲੇ ਕਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਂ ਫੇਲੀ, “ਆਰਾਮ ਏ...ਹੁਣ ਅਰਾਮ ਏ.....ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਆ ਨਾਲ।”

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਾਲ ਬੱਸਰ ਲਈ ਜਿਸ ਰੋਗੀ ਨੂੰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਕਾਸੀਸ ਵੱਟਣੀ ਪਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਰਾਜੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਮੱਥੇ ਤੇ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਕੰਧ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਸ ਜਾਲੇ ਤੱਥ ਜਾਂ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਖੂੰਸੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਾਲੇ ਵਿਚ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਪੈਸਿਆ ਵਾਲੀ ਪੇਟਲੀ ਦੇ ਥਾਂ ਨਵੇਂ ਸੂਟਾਂ ਦਾ ਜਿਹਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਲਗਿਆ।

“ਮਾਂ! ਇਹ ਸੂਟ ਕਿਸ ਦੇ ਨੇ ਆਲੇ ਵਿਚ?”

“ਭੇਰੇ ਜੇਥੇ ਲਏ ਨੇ ਚੰਨ.....ਵਿਕਟੇ ਆਵੇ ਜੀ।”

“ਭੇਰੇ ਜੇਥੇ?” ਉਸ ਨੇ ਰੋਚਾਰੀ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—“ਮਾਂ!”

ਤੈਨੂੰ ਕਦੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਝੂਟ ਲੈਣ ਲਈ? ਮਾਂ। ਤੂੰ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਨੀ ਦੇ
ਕਾਹਲੀ ਦਾ ਹੀ ਕਰਨੀ ਏਂ! ਕਿੰਨੇ ਦੇ ਲਏ ਸੀ?"

ਮੰਗਲਾਂ ਨੇ ਖੰਘ ਕੇ ਕਿਹਾ—"ਪੈਂਦੇ ਝੁੰਗ ਦੇ।"

"ਤੇ ਪੈਸੇ ਮਾਂ?"

"ਸਭਾ ਰੁਪਈਆ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ.....ਧੌਲੀ ਵਿਚ.....।"

"ਧੌਲੀ ਵਿਚ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?"

"ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਛੱਲਾ.....।"

ਉਹ ਲਹੂ ਦਾ ਘੁਟ ਭਰ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਮੰਗਲਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੱਬੇ ਪੈਰੀਂ ਉੱਠ
ਕੇ ਸਾਹਰ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ। ਸੂਟਾਂ ਦਾ ਜੋੜਾ ਆਲੇ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਪੈਰੀਂ
ਪਾਣ ਦੇ ਥਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

.....

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਆਇਆ, ਨਬਜ਼ ਟੌਲੀ, ਟ੍ਰਾਈਅ
ਲਾ ਕੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਤੇ ਰੋਗਣ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨੂੰ ਟੈਂ-
ਟਾਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਸਾਹ ਪੈਰੋਂ-ਪੈਰ ਤੋੜ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਛਾਤੀ ਕਿੱਧੋ
ਜਾਂ-ਜਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਹੋ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਜਦ ਦਵਾਈ ਲੈਣ ਲਈ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਮੰਗਲਾਂ ਦੇ
ਧੁੰਧਲੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਜਾ ਪਈ। ਉਖੜਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਛੀ—
"ਕਾਕਾ...ਝੂਟ ਪਾ ਕੇ ਜਾਹ...ਆਲੇ...ਪਰ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ
ਉਸ ਦੇ ਖਰੀਦੇ ਹੋਏ ਝੂਟ, ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ
ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਥਾਂ
ਸਿਰ ਹੀ ਸੋਝਦੀ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦੇ ਪੈਰ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਇਦ।

ਮਾਂ ਦੀ ਗਲ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਦਵਾਈ ਲੈਣ ਰਨ
ਗਿਆ। ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਜਦ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਮੰਗਲਾਂ

ਸਦਾ ਲਈ ਅੱਖ ਮੀਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਮਾਤਰ ਡੰਗਰੀ ਘੁਟਾਂ
ਯਾਹੀ ਡੰਗਰੀ ਵੀ ਰੱਬ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਚੋਰ ਲਈ।

.....

ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੇ ਮੁੱਝ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਉਹੀ ਘਰ,
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਢਲੀਆਂ ਛੱਪਾਂ ਉਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੁਖ, ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਆਪਣੇ
ਅੰਦਰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ, ਭਰਾਊਟੀਆਂ ਜਕਲਾਂ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ
ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨਿਕਲ
ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਘਰ ਲੋਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ
ਬਾਦ ਚੰਦਰ ਭਾਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਏਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਛਿੱਟਾ।

ਮੇਰੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਵਿਚੋਂ—ਕੋਲੋ

ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਦਾ ਜਿਥਰ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਲ ਨੇ ਜਿਸ ਨਾਵਨ ਦੀ ਲਹਰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰਚੀ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ "ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ" ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਪਹਾੜ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸਾਧੀ, ਤਾਂ ਜਿਸ ਕੁਝ ਗੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ—ਖੀਸਾ ਐਤਰੀ ਦਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਸੋ ਮੈਂ ਸਨ ਮਾਰ ਕੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅੰਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਸੁਖਾਲਾ ਹੋ ਕੇ ਧੌੜੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਹੀ ਗਿਆ, ਤੇ ਛੇ ਜੁਰਾਣੀ ਸੰਨ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਮੈਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਜਾਣ ਲਈ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੀ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਕਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਪਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਇਕ ਹਮਟੀਕ ਥਾਂ "ਮੈਲੇਡ ਗੇਜ" ਛੇਰਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਐਤਰੀ ਥੜ੍ਹੇ ਦਾ ਵਜਨ ਕੁਝ ਹੈ। ਵੱਖ ਕੇ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਦਾ ਕਰਾਇਆ ਛੁੱਟ ਗਿਆ, ਤੇ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦਫ਼ਤਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਰਾਮਗੜੀਆ ਦੇਸਰ ਪਾਸ ਜਾ ਉਤਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਇਕ ਗੁੰਮਨਾਮ ਜਿਹੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਲਹੜੇ ਘਰ ਪੁੱਜਣੀਆਂ ਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁਹੜੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਲੀਵਾਲੇ ਛਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਮਿੱਥਣ ਜਾਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਸਵਾ ਲੱਖ ਹੀ ਸੀ, ਜੇਹੜਾ ਕਿ ਕੁਝ ਥਾਂ ਖਾ ਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਜਾਮੀ ਪਰਤਦਾ ਸੀ।

ਮੈਕਲੇਡ ਗੇਜ ਵਰਗੀ ਨਾ ਤਾਂ ਇਥੇ ਏਕਾਧਿਕ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ। ਉੱਜ ਮੇਸਮ ਰੁਹਣਾ, ਤੇ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਛਾਣੀ ਨਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨਹੀਂ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਸੁਰ ਤਾਲ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਖੁਆਂਦੀ ਗੱਤਿਆਂ ਦਾ ਛੇਰਾ ਲਹੜਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਖਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏਕਾਧਿਕ ਨਹੀਂ

ਸਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਗੱਤਿਆਂ ਆਪਣੇ ਗੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਦੀ। ਡਿਊਟੀ ਵਿਚੋਂ ਦੇ ਛੇਰੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਡੀਨ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਾਂ ਜਿਯਾਦੀ ਲਈ ਹੋਸੇ ਮੰਗਦੇ ਸਨ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਰੋਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਪਰ ਮੇਰੇ ਗਾਣੇ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਕਰ ਆ ਹੋਣਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦਿਲਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ। ਇਕ ਮੁਟਿਆਰ ਜਿਹੀ ਕੁਹੜੀ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਆ ਧਮਕਾਈ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਮੇਰੇ ਗੱਤਿਆਂ ਨਾ ਉਸ ਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਮਹੱਲੇ ਵਾਨਿਆਂ ਤੇ ਵਾਨੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਟਿਕਦੀ। ਭਈ ਇਕ ਨਾਲ, ਕਈ ਕੁਝੇ ਨਾਲ ਤੇ ਕਈ ਤੀਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਆਦਾ ਜੰਗ ਹੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਅੰਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਚੰਡੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਛੋਟ ਸੀ। ਇਕ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਖੋਂ ਕੁਝਾ ਕੁਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਜਾ ਵੱਧੀ ਕਰਦੀ। ਤਿਸ ਯਾਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜਾਵਲ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਂਝ ਰਹ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਲੂਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੱਚਿਆਂ ਹੀ ਰੋਕ ਜਾਣਗੀ। ਫੇਦਿਲੀ ਤੇ ਰੋਪੋਗੀਰੀ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਚਾਕੂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਜਮਿਨ ਤੇ ਘਸੀਟੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਜਾਲੇ ਨਾਲ ਕੁਝਕੁਝਾਈ ਜਾਂਦੀ— "ਜਾਲੇ ਗੋਲੀ ਅੱਖੀ ਔਰਤ ਹੈਂ। ਲਧਰਾ ਵੱਧ ਕਰ ਗਲੇ ਤੱਕ ਚੱਥ ਲਗਾ ਦੇਤੀ ਹੈਂ....ਭਾਭ ਮੈਂ ਜਾਏ...ਜਾਏ ਦਿਨ ਹੀ ਲੋਕਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦੀ ਹੂੰ...ਲੋਭੇ ਲੋਭੀਓ ਕੇ ਜਗ੍ਹਾ ਜਗ੍ਹਾ ਦੱਟੀ ਫਿਰਾਏ ਦੇਤੀ ਹੈਂ....ਮੂਏ ਜਾਲੇ ਕਿੱਤਾ ਖਾਣ ਲੇਤੇ ਹੈਂ..."

ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵੇਰਨਾਂ ਵਾਕ-ਗੱਤਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਰਿਕ ਅੱਧ ਅਟੀਂ ਕਿਸੇ ਕੰਨ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ ਕਿ ਝੱਟ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ— "ਖਸਮ ਨੂੰ ਖਾਣੀ ਕਿੱਛੀ ਚਿੱਟ ਗਈ ਏ....ਰੰਗੇਏ! ਜ਼ਬਾਨ ਖਿੱਚ ਲਊਂਗੀ ਜੇ ਮੁਝ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਿਆਇਆ ਨੂੰ ਜੋਲਿਆ। ਹੱਥ ਹਰਾਮ ਔਰਤੀ, ਮੇਰੇ ਨੇੜ ਵੇਲੇ ਅਗੇਤੀ ਆ ਮਰਦੀ ਏ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਜੀਦਾ ਏ। ਫੇਰ ਵੀ ਸੱਚੀ ਪੀਹਤੀ ਹਥਾਈ ਦਾ ਟੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਰਹ ਵੇਲੇ ਜਸ਼ੁ ਜਸ਼ੁ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਏਂ.....!"

ਕੋਈ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਜਾਵੇ, ਚਿੱਲਾਈ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਤਿਉਰੀਆਂ ਕਈ ਜਿਯੋਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਹਰਾਬ ਪਿਆ ਕੂਕੇ—“ਕੱਲੇ, ਮੇਰਾ ਕੰਨਾ ਨਾਹ ਜਾ... ਕੱਲੇ, ਕਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਕੂਚੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ, ਬੇ ਨਾਲ ਨਿੱਕ ਪਾਟਣ ਅਥਿਕ ਹੋਇਆ ਏ...ਕੱਲੇ, ਮੇਰੇ ਢੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਬੂਟੇ ਅੱਗੋਂ ਚੁੱਕ ਲੈ...” ਪਰ ਕੱਲੇ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੌਣ ਕੌਣਾ ਕੌਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਆਪਣੀ ਅਤਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਧਿਆ ਮੰਨਣ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਫੇਸ ਦੀ ਪੁਣੇ ਤੋਂ ਇਹ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਮਹੱਲਾ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਵਾਦ ਵਿਚ ਕੱਲੇ ਇਕ ਦੋਹਾ ਖਾਹ ਨਾ ਨੁਕਾ ਨਦੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਕਿਤੇ ?

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਘੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਿਗੀ ਪੈਂਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਝੁਝ ਝੁਝ ਕਾਫ਼ੀਂ ਟਲਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਗਾਨ੍ਹਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਤੇ ਬੁਝ ਕੁਝ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਨੇਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਫੇਸ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕਾਫ਼ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੀ ਚਿਪਕਾਪਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੋਵਲ ਇਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਲਾ ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਚਿੰਤ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਬੜੀ ਮਨਮੂਸ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਏਨੀ ਮਨਮੂਸ ਕਿ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਭੁੱਲਾ ਵੀ।

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਦਲਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਪੈਂਤੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹੁਸਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ’, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਜੁਆਨੀ ਦੀ ਢੇਰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਮੈਨੂੰ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਮੈਂ।

ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫੈਕਟ ਫੈਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਪਰਚਾਤ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂ, ਤੇ ਉਸ ਕਨਥਿਕੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਫੇਦਾਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬੀਤਾ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੇਖਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਲੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਾਲੋਂ ਸਵਾਪਣੇ ਅੱਟ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ।

ਲਿੱਖਣ ਦੇ ਜੰਗੀ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਇਕ ਆਦਤ ਬੜੀ ਬੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਲਿਖਦਿਆਂ ਰੁਝਾ ਕੁ ਮੁੜ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਕੰਮਾਂ ਕਰਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ।

ਅਖੀਰ ਨਾਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਕੋ ਢੇਰ ਕੁਝਿਆ ਜਾਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਮਸਾਤਾਂ ਦੀ ਬਾਰਾਂਦਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇ। ਮਸ਼ੌਰ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਢੇਰ ਟਿਕਾਣਾ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਭਾਤੀ ਮੈਂ ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਬੇਰੀਆ ਪਿਸਤੌਲਾ ਇਕੋ ਢੁੱਕ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬਾਰਸ਼ ਇੰਨੇ ਢੇਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਾ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸੇ ਝਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟੇ ਪੁੱਲੇ ਦਿਨ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਬੈਠਾ। ਖੇ-ਤਹਾਸ਼ਾਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਦਾ ਇਕ ਲਾਭ ਵੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੱਲੇ ਨੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਵਿਖਾਲੀ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਢੇਰ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਇਹੋ ਜਹਿਮ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫਰਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਆਈ। ਭਾਅਥੀਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਜਨਾਨੀ ਦੀ ਬੁੱਢੇ ਫੈਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਪੜਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਕਲ੍ਹ ਸਾਮੀਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਕੁਝ ਅੰਧ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਦਿਲ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ, ਦੂਜਾ ਕੱਲੇ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਅੱਜ ਕੰਮ ਦੀ ਵੀ ਹੌੜੀ ਖਾਸੀ ਝੁੰਨੀ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਵੇਲੇ, ਸਭ ਮੀਂਹ ਦਾ ਸੋਖ ਹਟ ਕੇ ਮਹੰਨ ਮਹੰਨ ਝੂਧਰ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਕਰਾਂਥੇ ਵਿਚ ਕੈਨਵਿਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ, ਤੇ ਅੰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਜਟੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਕੁਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪੰਜ ਮੰਤ ਹੀ ਅੱਥ ਮੁਕਾਏ ਸਨ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਿੱਥ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਆਣ ਕੱਢੀ—ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ, ਧਰਤੀ ਤੋਂ। ਇਕ ਕੁਰੰਥਤ ਬਟਕਾਥ ਮੇਰੇ ਫੈਨ ਨਾਲ ਟਕਰਾਈ—“ਸਰਦਾਰ ! ਤੁਮ੍ਹੇਂ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ ? ਡਮਾਮ ਕੱਢਾ ਬਖੇਰ ਦੀਆ ਕੁਮ ਨੇ। ਦਰੇਗਾ ਦੇਖੇਗਾ ਤੂੰ ਫਮਾਏ ਕਾਨ ਈਠ ਲੇਗਾ।”

ਮੈਂ ਕੰਨ ਉਠਿਆ। ਉਹ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਕਤਰ ਨੁਟ ਕੇ, ਤੇ ਉਹ ਅਪਣੇ ਮੁਖਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ। ਜਦਕਿ ਮੈਂ ਅੱਖ ਰੂਪ ਰੂਪ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਗਿਣਕਾਂ ਇੰਜ ਬੇ-ਮਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਜੁੱਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਦੀ ਖਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ—ਭਰੋਂ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰ ਕੇਲੀ—ਭਰੋਂ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸਲਵਾਤਾਂ ਲੁਟਾਈਆਂ। ਖੁਹੁ ਭਰ ਇਸ ਤੋਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕੁਆਂਢੀ ਮੇਰੀ ਦੁਬਫਤ ਹੁੰਦੀ ਨਾ ਦੇਖ ਲਵੇ।

ਮੈਂ ਝਟਪਟ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠਿਆ, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਿਣਕ ਕਿੰਨਤਾਂ ਕੰਨੀਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ—“ਓਹ! ਥੜੀ ਤੁਲ ਹੁਈ ਚੰਗ, ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ। ਪਰਦੇਸੀ ਹੂੰ, ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰਹਾ। ਫਿਰ ਐਥੇ ਤੁਲ ਨਹੀਂ ਕਰੁੰਗਾ।”

ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਵਰੁੰਦੀ। ਪਰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਹੋਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਤੋਂ ਬੁਲ੍ਹ ਨਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਤੇ ਜਦ ਮੈਂ ਅੰਧੀਆਂ ਕੁ ਛਿੱਲਤਾਂ ਲਮੇਟ ਕੁੰਗ, ਤਾਂ ਬੋਲੀ—“ਤੁਮ ਰਹਿਨੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਮੈਂ ਉਠਾਏ ਜੇਤੀ ਹੂੰ।”

ਮੈਂ ਹਟ ਗਿਆ, ਤੇ ਬਾਲਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਭੂ ਨਾਲ ਗਿਣਕਾਂ ਛਿੱਲਤਾਂ ਹੁੰਚ ਲਈਆਂ, ਬੂਹੇ ਦਾ ਅੱਛਾ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਛਾਏ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਚਲਦੀ ਬਣੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਆਇਆ, ਖੁਹੁ ਹੈ ਫਲਾ ਟਲੀ।

ਮੈਂ ਅੱਥਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਮੁਛ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਜੁਟ ਪਿਆ।

ਮੀਂਹ ਦੇ ਜੋਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਮੈਂ ਕਾਂ ਕਟਨ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਜਦ ਕੰਨੇ ਆਈ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖਰ ਦਾ ਅੱਛਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਨਾਲੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਾਬਤ ਨੂੰ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਚੂਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਮਰੋਚ ਖਰੋਹ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝੀ ਲੁਭੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵੇਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜਿਥੇ ਚੋਰਾ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ—“ਦਾਦਾ! ਭੀਤਰ ਕੁੜਾ ਹੋ ਤੇ ਭਾਹਰ ਫੇਰ ਦੇ, ਮੈਂ ਨੈ ਜਾਉਂ।”

“ਜਹੀਂ ਹੈ” ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਖਿਅਲ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਵਿਖਲੇ ‘ਦਾਦਾ’ ਸਾਫ਼ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁ ਖੋਖਿਆਂ ਕੀਤਾ—“ਕੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋੜੀ ਖੋੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਚਾਲੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰੀ ਕੋਈ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਨਿਆਰ ਦਾ ‘ਦਾਦਾ’ ਅਖਵਾਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?”

ਜਦ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਕੰਨੇ ਦੇ ਜਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਤਬਦੀਲੀ ਵੇਖੀ। ਅੱਜ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕੇ ਮਰਦੇ ਵਾਲੀ ਨਾਲ ਆਛਾ ਲਾਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੇ ‘ਖੋੜਕੀ ਨਿਪਾਸੀ’ ਕਿਹਾ।

ਪਿਛ ਦਾ ਵਰਕਾ ਪਾਤ ਤੇ ਚੁਖਣ ਲਗਿਆਂ ਮੇਰੀ ਜਜਰ ਖੂਹੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੂਹੇ ਦੀ ਥੰਧ ਲਾਈ ਖੜੀ ਵੇਖਿਆ। ਤਾਫ਼ੂ ਛਾਡਾ ਉਸ ਨੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦਰੋਮਤ ਦੇ ਮੁੱਖ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥੇ ਵਰਕਿਆਂ ਉਤੇ ਜੀਤ ਲਾਈ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ਆਇਦ ਛਲ੍ਹ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਜੋਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਟੋਟਲਟ ਲੱਗਾ। ਫੌਜ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ—“ਧੀ ਕਿਆ ਲਿਖਤੇ ਹੋ ਦਾਦਾ?”

“ਐਸੇ ਹੀ ਕੁਝ ਲਿਖਤਾ ਹੂੰ” ਬਹਿਤਾ ਛੁਡਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲੋਂ ਮੈਂ ਇਕ ਆਨਾ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁਟਦਿਆਂ ਕਿਆ—“ਲੇ।”

“ਗਹਿਨੇ ਦੇ ਦਾਦਾ!” ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਨਾ ਮੈਂ ਸੁਟਿਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਵਲ ਇਕ ਥਾਈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਝੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜਜਰ ਹੱਟਾ ਲਈ।

“ਕਿਤਨੀ ਲਜ਼ਮਤ ਹੈ” ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਹੁ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—“ਕੀ ਏਨੇ ਕੁ ਕੰਮ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਇਕ ਆਨਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ?” ਪਰ ਮੈਂ ਮੂੰਹੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਤੇ ਗਲੇ ਦਾ ਹਾਰ ਝਟ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਆਨਾ ਹੋਰ ਥੰਧ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁਟਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਨਾ-ਪਸੰਦਾਨੀ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਆਨੇ ਵਲ ਵੀ ਚੱਕਿਆ,
ਕੇ ਸ਼ਲੀ—“ਜਤੀ ਲੁੱਗੀ।”

“ਅਭੇ! ਤੇ ਕਿਸਾ ਭੁੱਖੇ ਰੁਪਿਆ ਭਾਰੀਏ ਇਜਲੇ ਸੇ ਕਾਮ ਕੇ ਲੀਏ?”
ਮੈਂ ਤੇਜ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਏਨੀ ਕੱਲ ਕਹਿ ਤਾਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਿਉਂ ਜੋ ਉਸ
ਦੇ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਫੁੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਸੁਟੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜਰਮਣਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।
ਮੇਰਾ ਵਸ ਰੁੱਚਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ।
ਕੱਲ ਦੇ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੁੱਝ ਦੋ
ਕੋਈ ਸਕੀਏ। ਮੇਰੀ ਪਛਾਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਿਊਤੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ
ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੱਲ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਜ
ਕੋਈ ਅਨੋਖਾ ਜਿਹਾ ਹੁਸਨ ਨਿਖਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਚਿਸਕੋਸ ਜਿਹੀ
ਖਿੱਚ, ਕੋਈ ਨਿੱਖੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ।

“ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੋਤੀ ਕੱਲੇ?” ਮੇਰੇ ਵਾਚ ਵਿਚ ਭੱਖਿਆਨੇ ਹੀ ਲਗ
ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ।

ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਭਟਪਟ ਰੁਝ ਨਾ ਕਹਿ ਸਕੀ। ਫੇਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਮ ਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਕਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਉਸ
ਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਜਿਹੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਥੋੜੀਆਂ ਸਿਹੀਆਂ ਲੀਵੀਆਂ ਜਾਪੀਆਂ,
ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਥੱਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੱਖਾ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੋਤੀਦੀਆਂ
ਥੋੜੀਆਂ—ਰੁਕਦਿਆਂ ਰੁਕਦਿਆਂ—ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਥ ਚਿੱਥ ਫੇ, ਉਸ ਦੇ ਨੂੰਹ
ਨਿਸ਼ਕਿਆ—“ਤੁਮ ਨੇ ਕਲ ਮੁਝੇ ‘ਬਹਿਨ’ ਜੇ ਕਹਾ ਥਾ।”

ਜਦ ਕੇ ਮੈਂ ਉੱਚਾ ਬੋਲਾ ਕਹਿ ਗਿਆ। ਇਕ ਅਤ ਅੱਧੇ ਸਵਾਲ
ਦਾ ਹਲ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਲੀ।

ਕੱਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀਕ ਕਲ੍ਹਾ ਵੀ ਮੁਹਤ ਤੇ ਕਲੋਸ ਦੀ ਰੂਪ
ਨਿਸ਼ਕਿਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਵਾਚ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਾਈ ਦੀ
ਸਾਈ ਕਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ
ਭਟ ਗਈ। ਕੱਲ ਦਾ ਘੁਇਰ ਚਿਹਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਲੋਹਣਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ
ਲੱਗਾ।

ਪੈਰ ਤੇ ਕਲਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ, ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੋਰ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਟਕਿਆ।
ਕੱਲ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਸਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਸੁਆਵਾਂ ਉੱਠ ਉੱਠ
ਕੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਫੁਲਨਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਮੀਂਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਤੋੜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਵਾਛਰ ਦਾ ਰੁਖ
ਏਸੇ ਧਾਸੇ ਸੀ। ਕੱਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਖੜੀ ਭਿੱਜ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—“ਜਹਾ ਭੀਤਰ ਆ ਜਾ ਕੱਲੇ, ਤੁਮ ਭੀਯ ਹਰੀ ਹੈ।”

ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਭਰੋਸੇ ਤੇ ਅਪਣੇ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ
ਵੱਲ ਟਕਿਆ, ਤੇ ਇਕ ਆਪਣੇ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਵੱਲ, ਤੇ ਬੋਲੀ—“ਕੋਈ
ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਦਾਦਾ। ਹਮ ਲੋਕ ਤੇ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀਕਾ ਕਦਤੋ ਹੈਂ ਅਛਾ ਜਾਤੀ
ਹੂੰ। ਅੱਧੀ ਬਹੁਤ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।”

ਜ਼ਬਾਨ ਤਾਂ ਕੱਲ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ “ਜਾਤੀ ਹੂੰ” ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ
ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਬਿਨੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੇ
ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਬਾ ਦਾਈਏ ਭਰੇ ਲਉਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ
ਕਿਹਾ—“ਬੇਰੀ ਦੇਖ ਕੇ ਲੀਏ ਫਤ ਕੇ ਨੀਏ ਹੋ ਜਾ ਪਗਲੀ। ਬਾਰਲ ਕਮ
ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਨਾ।”

ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਜਲਾਹ ਟੇ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਸੰਝ ਨੇ
ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖਿਲਵੇ ਹੋਏ ਝਾਂਝੇ ਟੀਝੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ
ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਪਰ ਯਹਾਂ ਤੇ ਤੁਮ ਰੋਟੀ ਬਨਾਏ ਹੋ” ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ
ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਬੜੀ ਬੈਕਸੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ
ਨੂੰ ਸਮੇਟ ਜੁਕੇੜ ਕੇ ਕੋਵਲ ਦਹਲੀਜ਼ ਹੀ ਟੱਪੀ।

“ਕਹਾਂ ਕੀ ਰਹਿਨੈ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੱਲੇ?”

“ਰੰਗਲ ਕੀ।”

“ਅਭੇ! ਤੁਮ ਲੋਕ ਇਤਨੀ ਦੂਰ ਰਲੇ ਆ ਗਏ?” ਉਪਰ ਭੁੱਖੇ ਕਾਮ
ਨਹੀਂ ਮਿਲਤਾ ਥਾ ਕਯਾ?”

“ਤਕਵਾਲ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਦਾਦਾ। ਜਹਾਂ ਪਰ ਰੋਜ਼ੀ ਬਨੀ ਹੋਤੀ ਹੈ,
ਯਹੀ ਪਰ ਜਾਨਾ ਹੋਤਾ ਹੈ।”

ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਘੜੀ ਖੁੜੀ ਜਿਹੜਾ ਦਾਦਾ ਸਮਝ ਮੈਂ ਆਉ
 ਸੰਬੰਧਤ ਵਿਚ ਸੁਣ ਕੇ ਭਰੀਆਂ ਵੱਟਦਾ ਸਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਭੇਦ ਆਉ
 ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫੈਲਣ ਜੋੜੀ ਆ
 ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ 'ਦਾਦਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੁੱਟੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਉਸ
 ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਿੱਥੀ ਭੁੱਕ ਹੈ ਇਸ ਭੁੱਕ ਦੇ
 ਅੰਦਰ। ਤੇ ਸਾਇਦ ਇਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਆਸ ਕਿ
 ਹਿੰਮਾ ਤੇ ਨਰੋਤ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਨਰੋਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕੌਰ
 ਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾ ਕੇ ਪਲੀ ਹੈ। ਵਿਛਾਰੀ ਸਾਰਾ ਨਿੱਕ ਨਿੱਕ
 ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਵੇਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਕੁਝ
 ਕਿਤਕਾਂ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਫਿੱਤਰ ਪੋਲਾ ਵੀ। ਆਲੋ ਕੱਲੇ ਲਈ ਇਹ ਜਿਹੜੀ
 'ਨਰੋਤ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਸਰਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਰੋਤ ਕਰਦੀ ਹੈ
 ਤੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ। ਪਰ ਇੰਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਕੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭੁੱਕ
 ਇਸ ਦੀ ਮਰ ਗਈ? ਸਾਇਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਕਿਤਨੀ ਨਰੋਤ—
 ਕਿਤਨੀ ਬੈਸਮਤ ਤੇ ਕੰਨੂਸ ਹੈ, ਕਿ ਚਾਹ ਮਿੱਠੇ ਥੋਲ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿੰਨੇ
 ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਲ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਨਾ ਏ ਕੇ ਇਹ ਅਣਕਿਤਰ ਜੀਆਂ।
 ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਪਸ਼ੂ ਬਣਾ ਦੋਹੀਂ ਹੈ। ਕੱਲੇ ਕਿਉਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਰੋਤ
 ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜੀਨੇ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕੌਮਲ, ਇਤਨਾ ਨਿੱਕ
 ਦਿਲ ਮੋਹੁਦ ਹੈ? ਕੀ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਕੁਟੇ ਕੇ
 ਨਿੱਠੇ ਥੋਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਿਆ ਰੱਖਿਆ ਹੈ? ਕੱਲੇ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਆਖਰੀ
 ਦੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਭੂਰੀ ਮੂਰੀ ਦੇ ਬੈਂਟ' ਛਰੇ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਜਤਿਕਾਰ ਨਾਸ ਦਿਨ
 ਦੀ ਪਿਟਾਰੀ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਨਰੋਤ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ
 ਹੈ? ਕਾਸ਼! ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ! ਕਦੀ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਤੱਕ ਸਕਦੇ।

ਉਹ ਭਰੀਆਂ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਵਾਛਤ ਦੀ ਮਾਰ ਤੇ ਭਰ
 ਨਾ ਸਕੀ। ਮੈਂ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਣ ਲਈ
 ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਬੋਲੀ—“ਪਰ ਭੀਤਰ ਤੋਂ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਬਰਤਣ ਪਛੇ ਹੋ ਦਾਦਾ।”

“ਤੇ ਕਯਾ ਹਰਜ ਹੈ। ਬਰਤਨ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਕੇ ਨਹੀਂ—ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਦਾਦਾ
 ਕੇ ਹੀ ਤੇ ਹੈ।”

ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਕੱਲੇ ਇਕ ਵਾਰੀ
 ਕਿਸੇ ਮਿਲਾਸ ਦੀ ਚੁੰਘਾਈ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਈ,
 ਪਰ ਸਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਪਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਦਰੀ
 ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਲਿਆ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਉਹ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਕੰਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮਿਸਤਰੇ
 ਤੇ ਕੰਡਲ ਚੁਫ਼ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਮੋਹਿਆਂ ਤੇ ਸੁਟ ਦਿਆਂ, ਪਰ ਇਤਨੀ ਭਰਾਪ—
 ਦਿਲੀ ਮੈਂ ਵਿਖਾਲ ਨਾ ਸਕਿਆ—ਕੰਡਲ ਦੇ ਬਿੰਜ ਲਾਣ ਦੇ ਪਿਆਲੇ, ਆਧਵਾ
 ਇਸ ਵਿਆਲੇ ਕਿ ਕੱਲੇ ਦੇ ਗਲੀਜ਼ ਕੰਪਨਿਆਂ ਨਾਲ ਫੂਹ ਕੇ ਗੰਦਾ ਹੋ
 ਜਾਵੇਗਾ। ਕੇਵਲ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਦੋ ਢਾਹ ਵਾਲੀ ਕਹਿ
 ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਢਲੀਫ਼ ਭੇਂ ਇਤਨਾ ਅੰਦਰ ਸੰਭ ਲਿਆ ਕਿ ਵਾਛਤ ਤੋਂ
 ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।

ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਲ ਲਾਈ, ਉਹ ਕੰਧਦੀ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਪੁਛਣ ਲਗੀ, “ਤੁਮ
 ਕਰਾ ਰਹਿਓ ਹੋ ਦਾਦਾ?”

“ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਂ।”

“ਭਾ” ਕਿਤਨੇ ਦਿਨ ਭਰਿਓ?”

“ਠਹਿਰਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਮਕਾਨ ਜੋ ਸਾਇਦ
 ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਯਹ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਬਹੁਤ ਰਹਿਤਾ ਹੈ। ਲਿਖਨੇ ਮੈਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋਤੀ
 ਹੈ।”

ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਪੁਛਣ
 ਲੱਗੀ “ਯੇ ਤੁਮ ਕਯਾ ਲਿਖਾ ਕਰਤੋ ਹੋ ਦਾਦਾ?”

“ਕਥਾਥੇ ਲਿਖਤਾ ਹੂੰ।”

“ਪਰ ਕਿਤਾਬ ਕੇ ਹਰਫ਼ ਤੇ ਔਰ ਤਰ੍ਹੇ ਕੇ ਹੋਤੇ ਹੋ—ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸਾਫ਼
 ਸਾਫ਼।”

“ਯੇ ਭੀ ਵੇਸੇ ਹੀ ਧਨ ਜਾਵੇਗੇ।”

"ਮਸੀਨ ਮੇਂ ਫਾਲਨੇ ਸੇ ?"

"ਹਾਂ।"

"ਮੇਰਾ ਮਾਮੂ ਕਹਿਤਾ ਰਹਾ ਕਿ ਨੇ ਮਸੀਨ ਚੋੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਕਿਤਰ ਛਾਪੀ ਜਾਤੀ ਹੈ।"

"ਉਸੀ ਮੇਂ ਯੇ ਭੀ ਛਾਪੀ ਜਾਏਗੀ।"

"ਅੰਬਰਸਰ ਮੇਂ ਐਸੀ ਮਸੀਨੋਂ ਹੈ ?"

"ਬਹੁਤ ਹੈ ?"

"ਔਰ ਕਾਗਜ਼ ਭੀ ਉਸੀ ਮਸੀਨ ਮੇਂ ਬਨ ਜਾਤਾ ਹੈ ?"

"ਹਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੀ ਮੇਂ ਬਣ ਜਾਤਾ ਹੈ।"

"ਐਸੀ ਮਸੀਨ ?"

"ਤੁਮ ਪੜ੍ਹਨਾ ਜਾਨਤੀ ਹੋ ਕੌਲੇ ?"

"ਨਹੀਂ ਦਾਦਾ, ਹਮ ਨੇਕ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾ ਕਰਤੇ। ਮੇਰਾ ਏਕ ਨੰ ਕਰੇਰ ਭਾਈ ਰਹਾ, ਉਸਨੇ ਹੰਗਰੇਜੀ ਪੜ੍ਹੀ ਥੀ, ਔਰ ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸਟਨ (ਇਸਾਈ) ਬਨ ਗਇਆ। ਅੱਛਾ ਦਾਦਾ, ਅੰਬਰਸਰ ਮੇਂ ਭੀ ਪਾਨੀ (ਫਾਰਸ) ਪੜ੍ਹਤਾ ਹੈ ?"

"ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਤਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ।"

"ਵਹਾਂ ਤੁਮਾਰਾ ਕੌਨ ਕੌਨ ਹੈ ਦਾਦਾ ?"

"ਔਰਤ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਹੈ ?"

ਕੈਂਠ (ਕਿਤਨੇ) ਬੱਚੇ ਹੈ ?"

"ਤੀਨ।"

"ਲੜਕੇ ਹੈ ?"

"ਹਾਂ।"

"ਔਰ ਲੜਕੀ ?"

"ਲੜਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।"

"ਤੁਸੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਭਾਗਵਾਨ ਹੋ ਦਾਦਾ।"

"ਇਸ ਮੇਂ ਭਾਗ ਕੀ ਕਿਆ ਭਾਤ ਰਹੀ ?"

"ਅਰੇ ਦਾਦਾ, ਲੜਕੀ ਜਿਸ ਕੇ ਘਰ ਮੇਂ ਨ ਹੋ, ਵੇ ਭਾਗਵਾਨ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਹੀ। ਮੇਰੀ ਚਾਚ ਨੇ ਬਹਿਨੇ ਹੈ, ਔਰ ਭਾਈ ਵੇਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਾਂ ਘਾਪ ਵਿਹਾਰੇ ਹਰ ਬਖਤ..." ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਮੀਂਹ ਠਹਿਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ—
"ਅੱਛਾ ਦਾਦਾ ਪਾਨੀ ਬੰਮ ਗਿਆ, ਅਬ ਜਾਊਂਗੀ। ਬਹੁਤ ਕਾਮ ਕਰਨਾ ਹੈ—
ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਥਾੜੂ ਫਾਫਾ ਦਰਖਤ ਨਾਲੋਂ ਚੁਕਿਆ, ਤੇ ਮਹੱਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਿੰਗਰੇਦਾਰ ਸਿੱਕੇ—ਜਿਹੜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁਟੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਥਾਂ ਪਏ ਰਹੇ।"

ਮੁਰ ਮੈਨੂੰ ਥਾਂ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਥੇ ਰਿਹਾ, ਥੜੇ ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਬੀਤੇ। ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਵਕਤ ਸਿਰ ਆਉਂਦੀ, ਮਹੱਲਾ ਸੰਬਰਦੀ, ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਦੀ, ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਠਹਰਦੀ। ਕੁਝ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ, ਤੇ ਵੇਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਓਹੀ ਕੋਲੋਂ, ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਟੂਫਾਨ ਮੇਲ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਅੱਖ 'ਚ ਪਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜਕਦੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, ਬਿਨਾ ਕੰਨ ਬਿਤਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੀ। ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਜੇ ਅਲਵੇਂ ਬੇ ਕਹਿ ਜਾਵੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜੇ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆਂ ਦੇਖਦੀ ਤਾਂ ਝਟ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ—"ਸੋਰ ਮਤ ਕਰੋ ਨਨੇ। ਉਥਰ ਸਰਦਾਰ ਬਾਬੂ ਲੀਖ ਰਹੇ ਹੋ—ਪਛਾ ਹੋਂਗੇ।"

ਨਾਵਲ ਦਾ ਕੰਮ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਬਹਿਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਟੀਚਾ ਸੀ; ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਟੂਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ, ਕੋਲੋਂ ਕੰਮ ਕਾਰ ਤੋਂ ਵੇਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆ ਖੜੋਤੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ—"ਕਲ੍ਹ ਹਮ ਚਲੇ ਜਾਏਂਗੇ ਕੋਲੋਂ ਰਾਨੀ।"

"ਕੋਲੋਂ ਜਾਏਂਗੇ ਦਾਦਾ ?" ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਘਬਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਦਾਰ ਨੂੰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਆਪਣੇ
ਇਸ ਕਹਿਣ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਹੀ ਕੁਝ ਪਈ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਿ
ਜਦ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਿਚ ਛੋਲੀ—ਇੰਤੀ ਜਲਦੀ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ ਦਾ।

"ਜਲਦੀ ਕਹਾ—ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋ ਗਿਆ ਕਲੇ।"

"ਫਿਰ ਕੜ ਆਉਂਗੇ?"

"ਭਗਵਾਨ ਜੇ ਚਾਹੇ ਤੇ ਹੁਸ਼ੀਰੇ ਸਾਲ।"

ਉਹ ਛਾਡੀ ਚਿਤ ਰੁਪ ਚਾਪ ਖੜੋਤੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ
ਮੈਂ ਜਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਜਦ ਇਥਰ ਆਨ ਕਲੇ" ਮੈਂ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ
ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਆ ਖੜੋਤੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਸੇਰੇ
ਮੱਥੇ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸਾਂ। ਜੇਬ ਤੋਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਚੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਤੇ
ਧਰਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰ ਮੌਤਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪੂਰੇ
ਉਸ ਸੁਣਿਆ—"ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਕੋਂ ਨਰਾਜ਼ ਕਰੀਓ?" ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤ
ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਚੱਖ ਲਿਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਆਪਣੇ ਵਕਤ
ਸਿਰ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭੁਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਾਨ ਕੰਨ੍ਹਣ
ਵਿਚ ਕੁਝ ਗਿਆ ਪਰ ਪਿਆਨ ਮੇਰਾ ਬਰਾਬਰ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵੱਲ ਸੀ।
ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਭਾਰੀ ਹੀ ਤਾਪ
ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਵੇਗੀ।

ਮੇਰਾ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਲੇ ਨਾ ਆਈ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼
ਹੋਈ। ਫੇਰਕਤ ਫੁਲੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਮਾਨ ਕੁਝਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ,
ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਜਤਕ ਦੇ ਦੁਹਾਂ ਮਿਤਿਆਂ ਤੀਕ ਫਿਰਦੀ ਹੋਈ
ਕਲੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮੇਰਾ ਤੁਰਨ ਦਾ ਵਕਤ ਨੇੜੇ ਆਈ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ
ਦੀ ਬੇ ਆਰਾਮੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਮੇਦ ਸੀ ਕਿ ਕਲੇ ਆਵੇਗੀ।
ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਆਈ। ਕਲੀਨਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਟਵਾਇਆ, ਬਰਾਬਰ
ਨੇ ਤਾਕੀ ਬੰਨ੍ਹੀ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀਟ ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਲੇ ਦੇ ਆਉਣ

ਦੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਤਦ ਤੀਕ ਬਾਹਰ
ਦੇ ਖੜੋਤਾ ਰਿਹਾ, ਜਦ ਤਕ ਬਰਾਬਰੀਅਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਦਰ ਨਈਂ
ਤਕ ਨਾ ਚਲਾ ਦਿਤਾ।

ਮੈਂ ਦਿੱਤੇ ਦਿਲੇ ਕਦਮੀ ਖਾਈ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਲੰਮਾ ਕੇ
ਖਾਣੀ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ—ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿਛੇ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਸੀ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਇੰਜਨ ਸਟਾਰਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਲੇ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈ।
ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਕ ਲੰਮੀ ਟੋਕਰੀ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਛਤੀ ਆਪਣੀ
ਹੋ ਗਈ, ਜਦ ਸਿਰ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵੱਲ ਛਾਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਮਿਲਣ ਬਰਾਬਰ! ਜਦ ਇਕ ਮਿੰਟ, ਛਤੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ" ਮੈਂ
ਮਿੱਥ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਨੇਕ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਛਲਾਂਗ ਮਾਰ ਕੇ
ਹੋਣ ਉਤਰਿਆ।

ਪੂਰੀ ਛੋਰੀ ਨਾਨ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਕਲੇ ਨੂੰ ਅਗਲਵਾਂਡੇ ਜਾ ਮਿਲਿਆ,
ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਛਿੱਕੂ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਾਹੋ ਸਾਹੀ ਸੀ ਭਾਵ ਕੁਝ ਕੇ
ਦੇਖ ਕਲੇ ਚਿਹਰਾ ਉਸਦਾ ਸੁਹਾ ਧਨਾਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

"ਮੁੱਠੇ ਵੇਰ ਹੋ ਗਈ ਦਾਦਾ" ਜਦ ਨਾਲ ਜਾਰ ਮੇਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼
ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਛੋਲੀ—"ਯੇ ਕਲੇ ਜੇ ਆਮ ਲਾਈ ਹੋ ਅਪਣੀ ਭਾਵਜ ਕੇ ਲੀਏ।
ਘੋਰੇ ਲੇਖੀਏ ਦਾਦਾ? ਅਪਣੀ ਕਸਮ, ਮੈਨੂੰ ਦਿਨਕੇ ਛੁਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।" ਤੇ
ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੱਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਦਾਨ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

"ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਨੂੰਤਾ ਰਾਨੀ" ਮੈਂ ਛਤੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ
ਘੋਸ਼ਣਾ ਹੋਇਆ ਮੇਰਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ—"ਅਗਰ ਤੁਮ ਹੋ ਨਾ ਲਾਤੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਕੁਮ ਪਖ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਤਾ।"

ਕਲੇ ਖਿਝ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਨਾ ਸੰਭਾਲੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ
ਸੁਝੇ ਦੇ ਭਾਵ ਸਨ—"ਤੁਮ ਕਿਹਨੇ ਅਛੀ ਹੋ ਦਾਦਾ। ਮੁਝੇ ਤੋਂ ਬਡਾ ਫਿਕਰ
ਏ—ਜਨੇ ਦਾਦਾ ਜੋਗੇ ਧਾ ਨਹੀਂ।"

ਹਾਥਨ ਫੇਰਨ ਵਜਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਸੰਦਰ ਨਈਂ ਸੀ।
ਟੋਕਰੀ ਮੈਂ ਛਤ ਤੇ ਰਖਵਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ
ਉਸ ਪਿਆਰੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ "ਅੱਛਾ ਕਲੇ ਰਾਨੀ, ਰਮ ਵਿਭ ਮਿਲੇਂਗੇ" ਕਹਿੰਦਿਆਂ

ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਮਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਅਧੂਰੀ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਥਾਰੀ ਵੱਲ ਮੁੜ ਪਿਆ—ਲੋਕ-ਰਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਸੇ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡਲੁਕਦੇ ਅੰਬਰੂਆਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰੁਮਲ ਉੱਤੇ ਥੋਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਚੰਦਰੀ ਲੋਕ-ਰਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿਤਾ। ਸਪਰਾਵੀਂ ਤੇ ਅਪ੍ਰਭਾਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਚੰਦਨ ਤੋੜਕੇ ਮੈਂ ਜਿਥੇ ਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਮਨਾ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ—ਰੋਧ ਭਰੇ, ਪੰਜਾਂ ਚੰਦ ਮਿੱਟਾਂ ਲਈ ਮੇਟਰ ਦੇ ਇੰਜਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਫੇਰਦੇਸ਼ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਭੁਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਮੇਟਰ ਭੁਰ ਪਈ। ਥਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢੀ ਜੋ ਬਰਾਬਰ ਕੱਲੇ ਵੱਲ ਤਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਲਕਦੇ ਅੰਬਰੂ, ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਉੱਧਲਾ ਜਿਹਾ ਚਿਹਰਾ, ਫੇਰ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ, ਜਿਹੜਾ ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਖੰਭੇ ਲੋਕ-ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਅਹਿੰਸ ਖੜਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਅਦ ਪੜਾਵ ਜਿਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਘਟਨਾਂ ਦੇ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ।

ਰੱਬ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਜ਼ਾਹਿਰ ਤੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਵਿਛ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕਠੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬੇੜੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮੀ ਗਿਰਤ ਦੇ ਚਾਕਰਾਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਹੜੇ ਭਾਈ ਪੁਲਸੀ ਪਹਿਰੇ ਲਗ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਜ਼ਹਬੀ ਅਣਖ ਪਿਛੇ ਮਰ ਮਿਟਣ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਮੋਕਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਤੀ ਸਿਖਉਣ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਇਸ ਮਾਤਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਾਜਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਰੱਬ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਾਤਮੀ ਕੰਠੇ ਹੁਣੇ ਬਦ-ਸ਼ਗਨੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਮੁੰਕਦੀ ਗੱਲ, ਦੋਵੇਂ ਰੱਬ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਰਟੇ ਖੜੋਤੇ ਸਨ।

ਤਾਜੀਏ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਬੁੱਢੇ ਮੋਲਵੀ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਨੇ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਸੋ ਭੀ ਜਦੀ ਸਰੋਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਤੇ ਜੰਨਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਬੀਬਰਬ ਫਰਾਉਣ ਲਈ ਹੱਥ ਮਰੋਤਨ ਤੇ ਬੁਲ੍ਹ ਟੁੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਅੰਤ ਤਾਜੀਆਂ ਬੜੇ ਚੋਰ ਸੋਹ ਨਾਲ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਨੌਰੇ ਸਿੱਖ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਲਾਲ ਪਗੜੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਖੂਨ ਵੇ ਹੀ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੁੱਟ ਕਈ ਵਾਰੀ ਫਸਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਚੁਕਿਆ।

ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੀ ਭਾਈ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਦਲ ਤੇ ਕਾਬੂਆਂ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਖੰਡਣ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ ਤੇ ਕਰਕਾਸ ਧਮ ਧਮ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਨੂਹ ਦਾ ਫੇਕਰਲਾ ਕੁਝਾ ਫੇਕੂਣ ਦਾ ਪੁਰ ਕੀਤਾ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਏਥਾ ਮੇਲਵੀ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕੰਢ ਕਾਬੂਆਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਉਣੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ।

ਮੇਲਵੀ ਹੋਰਾਂ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਰੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਕਰਕਾਸ ਤੇ ਤਾਮੀਲ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਕਾਬੂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਏ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਖਾਦਮ-ਇਸਲਾਮ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਜ਼ਾਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੰਡੀ ਭਾਈਸਾਹਬ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਭੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਕਿ ਇਕ ਭਾਈ ਦਰਦ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ, "ਲੋਕੋ! ਮੇਰਾ ਜਹਾਨ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ!"

ਦੂਜੇ ਪਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣਿਕ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਅਲੀ ਕੰਢ ਤੇ ਸਕਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ ਵਲੋਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ੧੬ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਭੰਏ ਨਾਲ ਸਿਰ ਜੋੜੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹੀ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਥੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇ ਕੁਝੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਭੀ ਅੱਧ-ਟੁੱਟੀਆਂ ਝੂਝੀਆਂ ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਵੀਣੀ ਵਿਚ ਅਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਅਜੇ ਉਸ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਤੇ ਭਰੀ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਨੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਲ ਖੋਹ ਸੁੱਟੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਪਾ ਲਟੀਆਂ ਸਨ।

ਜਿਥੋਂ ਭੌਤੀ ਅਰਥੀ ਦਿਸਦੀ ਰਹੀ, ਮੇਲਵੀ ਦੀ ਲਗਦ ਉਸ ਵਾਂਗ ਹਟ ਨਾ ਸਕੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਚਿਰ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਾਧਵਾਨ ਭਾਈ ਦੀ ਹੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ।

ਪਰ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ, "ਲੋਕੋ! ਮੇਰਾ ਜਹਾਨ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ!" ਵਾਕ ਚੁੱਜਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ਿਸ਼ਲ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਨਾਲ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਿਆਲ ਇਕ ਵਾਰਗੀ ਹੀ ਪਲਟ ਉੱਟਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜਿਥੋਂ ਜਿਥੋਂ ਅਰਥੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਸਕ ਜਾਣੀ ਪੈਣ ਲਗ ਪੈਦੀ ਤੇ ਆਪ੍ਰਾਧ ਉਸ ਦੇ ਕੁਨ੍ਹ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ, "ਲੋਕੋ! ਮੇਰਾ ਜਹਾਨ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ!"

ਦਸਤਰ-ਪੁਰ ਤੇ ਹੋਠ ਕੇ ਹੱਥੀ ਵੱਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ, ਪਰ ਭੈਰ ਪਿਛਾਹ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਅੰਤ ਬਦੇ ਬਦੀ ਜੋ ਕਰਾਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੀ ਤਾਂ ਜੱਥੇ ਲੰਘਦੀ ਅੱਖੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਕਰਾਹੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਧਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੇਲੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਧਕਦੀ ਸੀ।

ਘਰ ਭਾਈ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਕੰਨਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈਆਂ। ਅੰਤ ਬਦੇਗੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਪੱਕ ਕੇ ਤੇ "ਕਬੀਅਤ ਟੀਕ ਨਹੀਂ" ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਜਾ ਲੇਟਿਆ। ਸਾਰੀ ਰਾਤੀ ਉਸਲਵੰਟੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਤੇ ਹੱਥੇ ਸਾਰੇ ਜੋੜਿਆਂ ਧਿਤਾਈ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੀ ੧੫-੨੦ ਲਠ-ਬਾਥ ਆ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਡਿਓਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮੇਲਵੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਮੇਲਵੀ ਹੋਰਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਚਿਹਰਾ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਭੁਭਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਘੰਟਾ ਛੁੱਢ ਘੰਟਾ ਉੱਤਰ ਪੁਜਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਿਧਰੇ ਆਏ ਸੀ, ਉਧਰੇ ਮੁੜ ਗਏ।

...

ਦੁਸਹਿਰੇ ਦੀ ਭਾਈ ਨਿਕਲੀ। ਪੰਛਤ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਸੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਲੋਛਾਂ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਨੂਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪੁਲਸੀ ਫੌਜ ਦੀ ਲੰਮੀ ਪਾਲ ਇਸ

ਭਰ੍ਹਾਂ ਲੋਭ ਭਰ੍ਹੀ ਸੀ, ਮਾਨੋ ਰੱਬ ਦੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਨਾਲ
ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਲੋਭੀਂ ਖੜੇ ਫਖਰ ਨਾਲ ਕਹਿ
ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ
ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਈਆਂ ਰਜਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਲੂਸ ਉਸ ਥਾਂ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਥੇ
ਫ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖਤਰਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਸਾ ਨਿਰੋਲ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਉਹ ਵੱਡੀ ਮਸੀਤ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਮੇਲਵੀ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਵੇ
ਦੀ ਉੱਚੀਕ ਵਿਚ ਕਾਚੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਟੋਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਜਲੂਸ ਮਸੀਤ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੋਂ ਲੰਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ
ਰਜਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਜੋਲ ਨਾਲ ਤੇ ਕਈਆਂ
ਦੇ ਸਹਿਮ ਨਾਲ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਬੰਦਰ ਤੇ ਲਫ਼ਮਣ ਵਾਲੀ ਬਾਝੀ ਮਸੀਤ ਦੇ
ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਗਲਾਝ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੰਧਾ ਸਾਰਾ ਸਿਹਰਾ
ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਮਸੀਤ ਦੀ ਫੱਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਰਾਮ ਲਫ਼ਮਣ, ਦੋਹਾਂ
ਥਰਾਵਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਕੇਮਲ ਢੰਗ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਸਿਰਾਂ
ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਸੀਤ ਦੀ ਫੱਤ ਤੇ ਗੰਢੀਆਂ ਕਈਆਂ
ਸਿਹਰਾ ਸੁਟਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਉੱਚਾ ਮੋਲਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੁੱਟ ਉੱਚ ਦੀ
ਝੋਲੀ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਧਾਰੂ, ਇਕ
ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧਕਕੇ ਹੋਏ ਕਿਹੋ ਜੁਗ ਭਰ ਕੇ ਜਥਾਰੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਥਰਾਵ ਦੀ ਪੱਥਰੀ—ਜਿਸ ਬਾਰਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਿਆਲ ਸੀ ਕਿ
ਅੱਜ ਨਹੂ ਨਾਲ ਕੰਡੀ ਜਾਵੇਗੀ—ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਚਿਰੀ ਗਈ।

ਸਭ ਤੋਂ "ਜੀਆ ਵਰ ਰਾਜ ਬੰਦਰ ਕੀ ਜੈ" ਤੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ "ਅਲਾਹੂ
ਅਕਬਰ" ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਉਠਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਕਰ ਕੇ ਰਨ ਮਿਲ
ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਜਲੂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਤਾਰ ਫੇਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਬੰਦੇ ਬਿਰ

ਪਿੱਛੇ ਬੁੱਝੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੀ ਭੀੜ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋਢੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ।
ਉਥੇ ਫੁਰਕੇ ਲਾ ਕੇ, ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਕੀਤੀ, ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਨਿਆ ਨਾਲ
ਲਗ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਿੱਘ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਲਫ਼ ਨੂੰ ਪੰਘਾਹ
ਕਿਤਾ ਸੀ।

ਯਕਾਂ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ।

ਵੱਡਾ ਡਾਕਟਰ

ਚਕਰੀਓਂ ਛੁੱਟੀ ਹੋਈ। ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਸੈਟੀ ਹਿਲਾਣਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਮਨਿਆਰਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਕੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਜਿਹੜਾ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦਾ ਕੁੰਡਲ ਸੀ।

ਉਹ ਇਕ ਮਨਿਆਰ ਦੀ ਹੱਟੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖੜੋਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਸੱਤ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਪੈਲੇ ਬੁਕਲਦਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਕੁੱਤਾ ਜੇਥ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਾਰੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਤਾ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਹੀ ਖਿਊਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਟਿਕ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ੈਕ ਸੀ ਜਾਨਦਾਰ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਦਾ, ਪਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਮੁੱਢੇ ਦੀ ਇਹ ਆਦਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾਹਿਆ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਕਢਨ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਦਤ ਛੁੱਟ ਜਾਏਗੀ।

ਜਦ ਉਹ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਇਕ ਜਾਨਦਾਰ ਖਿਡੌਣੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਭਾਧਾ ਕੂਲਾ, ਰਿਸ਼ਟ ਮੁਸਟ ਤੇ ਕੁੰਡਲਦਾਰ ਖਿਡੌਣਾ, ਇਹ ਇਕ ਕਿੱਲੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ।

ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਵੱਲ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਪਿੱਠ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਮੂੰਹ ਪਿਆਨ ਆਪਣੀ ਖੇਡੇ ਰੁਤਾ ਰਿਹਾ। ਬਲੁੰਗੜੇ ਦੀਆਂ ਅਫ਼ਜ਼ੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੁੜ ਚੜ੍ਹੇ ਲੱਤਾਂ ਪਰਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਬਲੁੰਗੜਾ ਘਰੀ ਮੁਰੀ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਝੁਕੀ ਝੁਕਦਾ, ਪਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕ ਕੇ ਪਰੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਜਗਦੀਸ਼ ਏਨਾ ਮਸਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਕੁੰਡਲ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਹੜੇ ਬਲੁੰਗੜੇ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵੱਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤਮਤਮਾ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਪੈਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਖਰ੍ਹੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਬਲੁੰਗੜਾ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਛੱਡ ਨਾਲਾਇਕਾ ਇਸ ਬਲਾ ਨੂੰ। ਏਕ ਤੇ ਜਹੀ, ਕੀ ਹਾਲ ਕੀਤਾ ਈ ਕਪੜਿਆਂ ਦਾ।”

ਜਦ ਪਿਊ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਦੀਸ਼ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਫੇਸਟ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ‘ਬਾਬੂ ਜੀ’ ਨਾਲ ਕਰਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੁਝ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਪਿਊ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਊ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਲ੍ਹਾਤਾ ਰੁਤਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਨੇ ਸਹਿਮੀ ਨਚਰ ਪਿਊ ਵੱਲ ਠਕਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਆਰ, ਤਹਸ ਤੇ ਫਿਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਕਈਆਂ ਕਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਪਏ ਬਲੁੰਗੜੇ ਨੂੰ।

ਪਤੀ ਦੀ ਖ਼ਤਰਨਾਕੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਮਾ ਦੇਵੀ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਹੁਨ ਲੱਗਾ, ਤੂੰ ਕਿਸੀ ਬੇ-ਸਮਝ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਬਿੱਲੀਆਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਹਵਾ, ਤੇ ਵਾਲ ਕਿੰਨੇ ਅਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੇ ਨੇ? ਵੇਖਦੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਬਲੁੰਗੜੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਫਿਰਾ ਹੋਇਆ ਏ। ਕਪੜਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਬਿਠਾ ਸੁ।

ਇੰਨੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਦੇ ਗਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਟਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਮਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਲ ਦੇ ਸੁਰਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—“ਕੌਰ ਕੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ! ਇਵਾਣਾ ਏ। ਸਾਰੇ ਬਾਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿ।”

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੋਰ ਭੇਡ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—“ਸਾਰੇ ਬਾਲ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜੰਗਲੀਆਂ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਦੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।”

ਮੁੱਢੇ ਨੂੰ।"

ਪਿਉ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਜਗਦੀਸ ਮੁਜਰਮ ਯਾਗ ਉਸ ਦੇ ਅੱਖੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੜਕ ਪਿਆ। ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਿਉ ਦੀ ਅੱਖ ਵੇਖ ਕੇ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਪਿਛਾਹ ਡਕਿਆ, ਪਰ ਬਲੁੰਗਤਾ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਏ ਗਏ। ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੁੰਭਤ ਲਿਆ। ਉਹ ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਖਤੀ ਉੱਤੇ ਪਛਤਾਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਖੱਬੇ ਦੀ ਅੰਗੂਠਾ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ।

ਜਗਦੀਸ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਡਾਢਾ ਥੋਕਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ।

ਬਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਲ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਦੇ ਦਾ ਚੋਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਖੰਟ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਕੋਟ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਕੱਢ ਕੇ ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਫਿੰਡਾ।

ਕੁੱਤਾ ਥੜਾ ਸੋਹਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਬੰਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਲੁੰਗ ਦਾ ਪਿਆਨ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਧੇਰਾ ਬੰਦੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਜਗਦੀਸ ਹੀ ਆਪਣੀ ਵਿਛਾਈ ਤੇ ਲੇਟਿਆ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉੱਸਲਵੰਟੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਗੇ ਲੋਟੇ ਹੋਏ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਖੁੰਗੇ ਵਾਂਗ ਸਹਾਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੁੰਮਣ ਨੂੰ ਹੱਥਲੇ ਮਾਝਦਾ ਸੀ। ਬਲੁੰਗ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਰਫਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ ਹੁੰਸਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਕੁੱਤੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਜਗਦੀਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਹ ਵੀ ਬਲੁੰਗਤੋਂ ਵਾਂਗ ਸਹਾਰਤਾਂ ਕਰੇ ਤੇ ਏਸ ਦੇ ਖਰਚੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਸਾ ਆਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਖੁੰਗੇ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਨਰਹਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ, ਤੇ ਥੋੜੇ ਡਿ

ਭਾਵ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕੁੱਕ ਪੰਥੂਣੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਲੱਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਆ ਪਿਆ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ—"ਕੀ ਹੁਣ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ? ਕੀ ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੇ ਵਰਤਾਊ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ? ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਥੇ ਹੋਵੇਗਾ—ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਸਾਇਦ ਕਿਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਆ ਨਿਕਲੇ—ਸਾਇਦ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਿਆਉਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨੀਂ ਆ ਖਵੇ।"

ਅੰਤਿਮ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਭਾਅਾਂਵੀਆਂ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਜੇਹਾ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਫਿਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖਾਣ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਲੱਗਾ—ਲਾਗੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਖੁੰਦਿਆਂ ਕੀ ਖੁੰਗਾ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਸਕੇਗਾ? ਉਸ ਨੇ ਬਿਸਲੀ ਦੇ ਰਾਨਣ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ, ਉਹੀ ਜੱਤ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਪੰਥੂਣੇ ਦੀ ਭਾਗੀ ਹੋਣ ਸੀ।

ਉਹ ਅਛੇਪਲਾ ਪੰਥੂਣੇ ਦੇ ਉਤਰਿਆ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਭੱਲੇ ਨੇਪ ਦਿਹਾ ਤੇ ਵੇਰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਆ ਲੇਟਿਆ।

ਉਹ ਬੜੀ ਭੇਜਬੜੀ ਨਾਲ ਖੁੰਗੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਆਪਣਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਜਿਕਣ ਬਲੁੰਗਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੱਤ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਘਰੀ ਮੁਕੀ ਕਪੜਿਆਂ ਹੇਠਾਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੱਜਾ ਦੌਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਵੇਰ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕੱਪੜਿਆਂ ਭੱਲੇ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ। ਫਿਰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਭਾਗੀ ਦਾ ਕੱਚਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸੀਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਧੌਕ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਗਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਸੁੱਟ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਭੰਸਲੀ ਨਾ ਹੋ ਆਈ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਤੇਫਲਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਕਿ ਕੁੱਤਾ ਹੁਣ ਘਰ ਦੇ ਬੂਧੇ ਅੱਗੇ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਉਸ ਜਾਨਮ ਨੇ ਕਦੋਂ ਖੁੰਗ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਭੇਰੀਨੀ ਵਿਚ ਉਹ ਖੜਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਫਟਪਟਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ

ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਜੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹ ਸਿਰ ਤੇ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕੁਸ਼ਕਿਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਅਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਪਿਉਂ ਵੱਲ ਝੱਕਦਾ ਲੱਭਾ, ਮਾਨੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਭਾਰੀ ਕਸੂਰ ਖੋਜਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਬੁੱਝੇ ਲਈ ਬਹਿਰ ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਕਲੋਜ਼ਾ ਮਜ਼ੇਜ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜਾਂਦੇ ਬੁੱਝੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਨਜ਼ਰ ਝਰ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਉਂ ਨੂੰ ਖੜਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾ ਚੁੱਕ ਸਕਿਆ। ਅਖੀਰ ਜਦ ਸਾਰਾ ਭਾਟ ਨਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਵੇਚੀ ਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੁੱਝਾ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜਗਦੀਸ਼ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਕਿਸੇ ਲਹਿਜੇ ਬਰਾਲੇ ਗਲੀ ਦਾ ਮੋਰ ਭੜੋਂ ਕੇ ਬਜਾਵ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੀਕ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਬਜਾਵ ਦੇ ਝੁਹਾਂ ਸਿਰਿਆਂ ਨੂੰ ਝਾਕਦਾ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਮੁੜਨਾ ਪੈਂਦਾ।

ਰਾਤ ਪਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਅੱਜ ਦੀ ਉਸ ਦਾ ਬੁੱਝਾ ਆ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਬਾਬਤ ਉਸ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਅਫਸੋਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਬੁੱਝਾ ਦੀ ਅਮਦ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਬੁੱਝਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹ ਚੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।

ਉਸ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਪੂਰੀ ਚੋਕਸੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰੇਗਾ।

ਜਿਉਂ ਈ ਜਦਾ ਕੁ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਨੰਗਣ ਜਗਦੀ ਕਿ ਝੱਟ ਪਟ ਚਿੰਤਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕਿਸਤਰੇ ਦੇ ਜੱਜੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਦੁਬਾਂਦਾ। ਜੁੱਤਿਆਂ ਸੁੱਰਿਆਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਆਉਂ ਦਾ ਭਰਮ ਜਿਹਾ ਹੋਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਭਰਮ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਟਿੱਛੀ ਟੀਂ ਟੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਭਾਝੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ।

ਅਪ-ਨੀਂਦੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬਲੁੰਗਣੇ ਦਾ ਭੜੋਲਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਦ ਕਲ੍ਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਨਿਕਰ ਹੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਝੌਂਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਰਾਤ ਦਾ ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਗੁਲਰਿਆ।

ਦੋ ਵੇਲੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਆਪਣੇ ਨੀਂਦਰ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਗਿਆ। ਉਸ ਦੇਵੀ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਭੜੋਲਾ ਲੱਭਿਆ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਚਿੰਤਾਝਰ ਹੋ ਗਏ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਅੱਜ ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਦਫ਼ਰਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸੁਰ ਇਹੋ ਆਲਾ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਬਲੁੰਗਣੇ ਨੇ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇਵੀ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸ ਕਹਿੰਦਾ—ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਵੇਰਾਂ ਸਮਝਾ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ ਕਿ ਬਿੱਲੀਆਂ ਭੜਿਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਮੂੰਹ ਦੀ ਹਵਾ ਫੜੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੀ ਏ—ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਿਆਂ ਕਰੋ, ਪਰ ਬੇ-ਜ਼ਮਾਨ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਨਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਬਲੁੰਗਣੇ ਦਾ ਝੋਈ ਵਾਲ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਅੱਜ ਉਹ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਸਵੱਖਣੇ ਦਫ਼ਰਤੋਂ ਫੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ, ਜਗਦੀਸ਼ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਬੇ-ਸੁਰਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਘੜੀ ਮੁੜ ਉਸ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਫਿੰਗ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਵਿਚਾਰੀ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਸਹੀਮੰਦੀ ਹੋ ਕੇ।

ਬੁਖਾਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਲ ਫੜਦਾ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣੀ ਪਈ। ਬਚੇਰੇ ਹਿਲਾਜ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਧਾ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਵਰਝ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਥੱਲੇ ਹੀ ਥੱਲੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਜਿਸਦੀਆਂ ਪੁਰੀ ਤਿੰਨ ਹਥੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ਮੰਜੇ ਦੀ ਸੋਧ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋ ਉੱਤਰਾ। ਜਗਦੀਸ਼ ਵਿਚ ਹੁਣ ਬੇਅਸਰ ਰਾਜਤ ਦੀ ਸਮਝਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਵਿੱਚ ਘੋਰਬੂਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ।

ਦੀਨਾ ਨਾਭ ਤਾਂ ਪਾਥਸ਼ਾਲੀ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਵਿਚ ਕੀ ਭਾਣਾ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਫੜਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਭ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖੜਕੇ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਚੋਟੀਆਂ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਅੰਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਸਦੇ ਮੁਕਤ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੁਹਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਈ ਅੰਨ ਦੀ ਰਾਤ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋ ਮਸੀਹਤ ਦੀ ਸੀ। ਜਾਮੀ ਫਾਕਟਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਨ ਉੱਤੇ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਜੋ ਚਾਹ ਸੁੱਖ ਸਾਂਝ ਦੀ ਲੰਘ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਵੇਲੇ ਨਵੇਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਨੀ।

ਦੁਹਾਂ ਵਹੁਟੀ ਕਾਜਰੂ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਬੈਠਿਆ ਰਿਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਨਾ ਨਾਭ ਭਵੇਂ ਕੋਸਿਸ ਕਰਦਾ ਕਿ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ਨਵੇਂ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ 'ਚੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਭਰਾਭਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਟਿਕਾਈ ਬੈਠੀ ਰਹੀ ਤੇ ਦਿਲੋਂ ਬੈਠਕੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਅੱਖ ਪੁਟਿਆ ਅੰਨ ਅੰਦਰ ਹੋ ਗਲੇ ਸਨ।

ਜਦ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠਿਆ ਬੈਠਿਆ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਨੱਚ ਸੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਪ ਲੱਕ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਦੇ ਖਿਆਲੋਂ ਉਹ ਕੋ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਭਰਾਭਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜਗਦੀਸ਼ ਵੱਲ ਸੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਾਉਣੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਭਰਾਭਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਝੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਭੋਜੇ ਖਿਆਲ ਆ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੜਫਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਖੰਨਿਆਂ ਖੰਨਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਵੱਲ ਖਿਚਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖੁਰੂ ਵੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਫਰਕ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਦ ਪਤ ਮੰਜੇ ਤੇ ਡੋਲ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਕਿਹਾ ਵੇਲੇ ਵੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਾਭਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੂਹੇ ਨੂੰ ਖਰੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਗਦੀਸ਼ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅੱਧ-ਖੁਰੂਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਾਂ ਵੱਲ ਝੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਰੂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਚੋਟੀਆਂ ਘੰਟਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਅਚਾਨਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ, ਪਰ ਝਟ ਹੀ ਇਹ ਭਰਾਉਣੇ ਖਿਆਲ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਤਮ ਘੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅਕਸਰ ਵੱਡੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਨੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਸਹਿਮ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰ ਕਿਹਾ... "ਦੀਨਾ! ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ? ਕੀ ਕਿਹਾ ਈ? ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ.....।"

ਉਸ ਦਾ ਭਾਸ਼ ਅੰਨੇ ਖੜਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਧੀਮੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ 'ਮਿਆਉ'। ਤੇ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ— "ਬੀਬੀ...ਬੁੱਭਾ" ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੁੱਤਾ ਸੁੱਤਾ ਤੁਪਕਾ ਉਤਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਚੋਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਭੁਲੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹ

ਉਠ ਕੇ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਨੱਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਬਾਹਰ ਇਕ ਮਹੀਅਲ ਜਿਹਾ ਬਲੂਗੜਾ—
ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੇਵਲ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇ ਖੱਲਤੀ ਮਾਤਰ ਹੀ ਸੀ ਅਗਲੇ ਪੌਲਿਆ
ਨਾਲ ਡੂਹੇ ਨੂੰ ਖਰੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਬੂਹਾ ਬੁਲ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਦਲੀਜ਼ ਟੱਪਣ ਲਗੇ
ਜੋਰ ਲਾਣ ਲੱਗਾ।

ਇਸਦੇ ਬਲੂਗੜਾ ਦਲੀਜ਼ ਟੱਪਣ ਦਾ ਅਜਡਲ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ,
ਉਪਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਉਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਬੂਹਾ
ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖੋਚਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਈ। ਦੂਜੇ ਪਲ ਉਸ ਦੇਵੀ
ਨੇ ਚਿੱਕੜ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਥਤਿਆ ਬਲੂਗੜਾ ਲਿਆ ਕੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਫਾਂਸੀ
ਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ।

ਬਲੂਗੜੇ ਨੂੰ ਤਕਦਿਆਂ ਹੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ
ਅਨੋਖੀ ਚਮਕ ਆ ਗਈ। ਕਾਹਲੇ ਕਾਹਲੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਉਸ
ਦੇਵੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਕੇ ਨਿੰਮ੍ਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ—"ਬੀਬੀ! ਫੁੱਲ...ਮੇਲਾ ਫੁੱਲ
ਆ ਗਿਆ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਵੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਨਹਿਰੀ ਲੁਪਤੇ ਵਾਂਗ ਇਹ
ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਤਕਿਆ। ਉਸ ਦੇਵੀ ਦਾ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿਲ ਛੱਤੀਓ
ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੜੀ ਵੱਲ ਇਕ ਭੇਡ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ
ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨੀਵੇਂ
ਪਾ ਲਿਆ।

ਸੁੱਗਾ ਕੀ ਆਇਆ, ਜਗਦੀਸ਼ ਲਈ ਧਨੰਤਰ ਵੇਦ ਆ ਗਿਆ। ਅੱਧੇ
ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਣ ਜੁੱਲਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਲੂਗੜਾ
ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਤੇ ਬਲੂਗੜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ। ਦੀਨਾ
ਨਾਥ ਅਸਚਰਜ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਲੂਗੜੇ
ਨੂੰ ਜਗਦੀਸ਼ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹਣਾ ਬਹੁਤ ਸੌਖਾ ਸੀ—ਜਦ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਜਗਦੀਸ਼
ਵਿਚ ਅਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸੀ ਨਾ ਹੀ ਬਲੂਗੜਾ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਮਾਰਨ ਜੋਗਾ
ਸੀ, ਪਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਵਿਚ ਹੀ ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਕਿਥੇ ਸੀ ਜੁ ਦੌਹ ਚਿਰੀ ਵਿਛੰਨੀਆਂ

ਬੂਹਾ ਨੂੰ ਲਿਖੇਡ ਸਕਦਾ।

ਕੇਸ਼ ਦੇ ਨੱਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਬਰਮਾਮੀਟਰ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ
ਬੁਖਾਰ—ਜਿਹੜਾ ਰਾਤੀ ੧੦੪ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸੀ—ਇਸ ਵੇਲੇ ਨਾਰਮਲ ਡਿਗਰੀ
ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਤਦੋਂ ਨੋਡਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ—"ਬਾਊ ਜੀ, ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ
ਜਾਵੀ? ਕੀ ਬਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ?"

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇਵੀ ਮੁਸਕਰਾਂਦੀ
ਹੋਈ ਨੋਡਰ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—"ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।
ਜੇ ਘਰ ਵੱਡਾ ਡਾਕਟਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ।"

ਭਾਬੀ

ਮਾਲਤੀ ਹੋਵਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਵੀਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਵਹੁਟੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕੀ। ਪਰ ਮਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਚੰਗੀ ਭਾਬੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਕੰਨ ਵਾਰਗਾ ਦਿਉਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਇਹ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਫ਼ ਨਾਲੋਂ ਮਾਂ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਫਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਬੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਏਨ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਉਹਨੇ ਅੱਜ ਤੀਕ ਕਦੇ ਕਲਪਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਕੰਵਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਭੈਣ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ—ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਇਕਲੋਤੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ। ਭੈਣ-ਪਣੇ ਅਤੇ ਮਾਂ-ਪਣੇ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਉਹ ਭਾਬੀ ਪਣੇ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰ ਵੇਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ . . . ਕਿ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਪਿਆਰਾ ਕੰਵਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਰੁੱਖ ਲਈ ਬੋਝਲ ਤੇ ਅਗਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਮਾਲਤੀ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੁਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ—“ਤੇ ਪਤੀ?” ਹਾਂ ਪਤੀ ਉਸ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਾਤਾ ਮੋਟਾ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਮੰਨਿਆ ਦੰਨਿਆ ਆਦਮੀ। ਪਰ ਪਤੀ ਹੋਣ ਲਈ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਹ ਉਸ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੇ ਸ਼ੈਦ ਉਸ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਜੰਝਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਦਰਤ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਫਦਲੇ ਪੱਛਤ ਬਾਲ ਮੁੰਕਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ, ਇਕ ਹੋਰ ਦੀਰ ਨਾਲ ਰਬ ਦਿੱਤਾ

ਹੈ, ਅਕਸਰ ‘ਸ਼ੱਕ’ ਦੀ ਦਾਤ ਨਾਲ। ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਸਾਫ਼, ਪਰ ਦੂਰ ਦੇ ਮੁਲ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਪਤਾਲ ਦੀ ਫਰਕ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਵਾਸਤਾ ਹੈ।

ਸ਼ੱਕ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਤੇ ਕੁਸਕਾਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੱਛਤ ਬਾਲ ਮੁੰਕਦ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸ਼ੱਕੀ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਵਧਾਲਤ ਦੇ ਖੁਫ਼ਕ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼੍ਰੀ ਗਣੇਸ਼ ਹੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਰਤਾ ਪਕੌਰੀ ਉਮਰ—੪੦ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰੇ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕੁਝ ਬੀਲੀਆਂ ਦੀ ਅਦਰ ਨਾਲ।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹਨ ਕਿ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ੱਕੀ ਤਨਵਾਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਟਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਖੁੱਫੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜ਼ੁਆਨ ਵਹੁਟੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਅਤ ਵਜ਼ੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰੀ। ਭਲਾ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੋ ਪਤੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ‘ਸ਼ੱਕ’ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਨਾ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਹੋਥ ਕੀ ਕਰੇ। ਕਾਇਦੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਚੋਰ ਚਤਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਰਬ ਚਿੰਨੇ ਖਿਰਜਾਨ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਖੋਤੀ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵੇ।

ਕੰਵਲ ਦੀ ਉਮਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ੧੬ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਏਸੇ ਸਾਲ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੀ ਹਵਾ ਤੋਂ ਅਦਰਿੰਦ ਹੈ। ਅਜੇ ਤੱਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਬੀ ਨਾਲ ਇੰਦਾਣੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਲਭ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਧੀ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਭੋਧੇ ਭਾਗਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਹਰਬਾਨ ਭਾਬੀ ਦੀ ਗੋਦ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮਾਲਤੀ ਨੂੰ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਿਆਰ ਨੇ ਇਤਨੀ ਬੇਖੁਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਾਨੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ-ਬਾਜ਼ ਅੱਖਾਂ ਵੱਲ ਪਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਹਲ ਹੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ, ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਨਿਅਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਅਾ।

ਅਤੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲਾਹ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੰਵਲ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਡਤ ਹੋਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਕੰਵਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਤੇ ਘਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਂਦੇ ਹਨ ਦੂਜਾ ਫੇਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦਿਯਾ ਭਾਗੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਭੁੱਟੀ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ। ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਫੇਰੀ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਯਹਿਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੰਵਲ ਪਾਸੋਂ ਪੰਡਤ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਕੰਵਲ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇਸ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਰੂਤ ਸਾਥ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਹੋਰਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਫਿਰਦਿਆਂ।

“ਭੂੰ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਏ” ਮੇਜ ਤੇ ਪਲੀਅ ਮੁਵੱਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਨੂੰ ਫੇਲਦੇ ਹੋਏ ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਜਾਗਮਟੇ ਖੜੀ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹਲ ਲੱਭੇ—“ਤੈਨੂੰ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਦੱਸ ਦਿਆਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਲੋਕਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਵੇਖਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਬਹੁਤੀ ਪੰਜ ਤਿੰਨ ਕਰੋਗਾ ਤਾਂ ਗੱਲੋਂ ਫਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕੰਢ ਦਿਆਂਗਾ। ਨਾ ਕੰਮ ਨਾ ਪੰਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਪਲਟ ਫਿਰਾ ਹੋਇਆ ਏ।”

ਆਪਣੀ ਦੁਰਦਸਾ ਮਾਲਤੀ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਕੰਵਲ ਲਈ ਇਹ ਵਾਕ ਉਸ ਲਈ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾਛਤ ਸੀ। ਸੁਣ ਕੇ ਇਹ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚੁਲਾਬੀ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਦਾ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਦੇ ਖਾਣੀ ਨਾਲ ਹੋਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੇ ਵੀ ਅਨਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਚਿਤ੍ਰਾ ਪਤੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਨੂੰ ਬੇਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੋਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁਸਕਾਹਟ ਦੀਆਂ ਫਿਲਾਂ ਫਿਟਕਾਈਂ ਹੋਈ ਬੋਲੀ—“ਕੀ ਕਿਹਾ ਜੇ ?” ਮੈਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਏ ਉਹਨੂੰ ?

“ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ?” ਹੋਰ ਵਾਲੀ ਫਾਇਲ ਨੂੰ ਮੇਜ ਦੇ ਇਕ ਖੁਰਦੇ ਯਤਰ ਤੇ ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਹੋਰ ਤਲਖ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੇ—“ਮੂੰਹ ਤੇ ਦਾਹੀ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਨੂੰ

ਤੇ ਅਜੇ ਰੀੜ੍ਹੇ ਚੌਕਰੂਫ ਨੂੰ ਖਿਤਲੀ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਕਿ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਏ, ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖਪਦਾ ਏ, ਕੁਝ ਤੇ ਅਕਲ ਭਰਾਂ। ਵੇਖਣ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਇਕ ਤਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਲੜੀਗਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਚੰਡੇ ਫਤੀ ਫਿਰਦਾ ਏ !”

ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪਤੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਫੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ—“ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚੰਡੇ ਫਤੀ ਫਿਰਦਾ ਏ ? ਜੱਦਾ ?”

“ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੰਵਲ ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਪਤੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਫੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ—“ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਚੰਡੇ ਫਤੀ ਫਿਰਦਾ ਏ ? ਕੰਵਲ ?”

ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਟ ਲੱਗੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਭਰਾਉਣੀ ਜਿਹੀ ਗੁੱਸ ਪੈਦਾ ਹੋਈ—ਕੀ ਕੰਵਲ ਜੇਲ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗਾ ? ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁੜ੍ਹ ਸੁਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਬੋਲੇ—“ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਕੂਮਤ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਖਿਲਾਫ-ਕਾਨੂੰਨ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦੇਣਾ ਏ ? ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੱਭ ਕਾਂਗਰਸੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ।”

ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਸੁਥਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਾਂਝਾ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਆਈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਉਂਗਲਾਂ ਮਰੋੜਦੀ ਹੋਈ ਕੰਬਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲੀ—“ਸੱਚ ਮੁਚ ? ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਅੱਜੇ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਖਬਰ ਲਵਾਂਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜੇਲ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿਆਂਗੀ।”

ਹੱਥਿਆਰ ਜੋ ਉਲਟੀ ਹੀ ਮਾਰ ਕੀਤੀ। ਪੰਡਤ ਹੋਰੀਂ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਇਸੇ ਕਿਹਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਰ੍ਹਾਂ ਕੰਵਲ ਵਲੋਂ ਮਾਲਤੀ ਦਾ ਦਿਲ ਵੱਧਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਤੀ ਕੰਧ ਉੱਠੀ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪੰਡਤ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕਥਾਬ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਲਾਕ ਨੇ ੧੦ ੪ ੧੦। ਪੰਡਤ ਹੋਰੀ ਫੋਤੀ ਫੋਤੀ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ ਸਾਂਝੇ ਕੇ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ—“ਜੇਲ ਜਾਏ ਭਾਵੇਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਡਿਕਕਤ ਤੇ ਇਸ ਜੇਲ ਦਾ ਏ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਬੀਆਂ ਦਾ ਮਿਥੇ ਬਿਜਲੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਵੇਗਾ?”

ਪੰਡਤ ਹੋਰੀ ਕਚਿਹਰੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਤੇ ਮਾਲਤੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਖਾਧਿਆ ਪੀਤਿਆਂ ਬੈਠੀ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਉਕੀਕਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ—“ਭੇ ਸਮਝ ਮੁੰਡਾ! ਕਿੰਨਾ ਆਪ-ਭੁਦਰਾ ਹੈ ਗਿਆ ਹੈ! ਭਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੀ ਸੁੱਚੀ!...ਕੀ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਛਤ ਲੈ ਜਾਣਗੇ? ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹਥਕੜੀਆਂ...!” ਸੋਚਦੀ ਸੋਚਦੀ ਉਹ ਬੁਸਫਟ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝਦੀ ਹੋਈ ਘੜੀ ਮੁੜ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਖਲੋਕੇ ਸਭਕ ਵੱਲ ਝਾਤੀਆਂ ਪਾਂਦੀ।

ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਉਸੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੌਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗਾ—ਕੰਵਲ, ਵਿਚਾਰਾ ਮਾਂ ਮਹਿੰਦਰ, ਇਹ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲਟ ਜੇਗ ਏ? ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿਆਂਗੀ।”

ਕੰਵਲ ਅੰਦਰ ਫੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਇਕ ਪਿਆਰ ਖੁੰਬੇ ਪਰ ਕਾਹਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ “ਭਾਬੀ! ਭਾਬੀ ਕਿਥੇ ਐ?” ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਲ ਕੰਵਲ ਭਾਬੀ ਦੇ ਸਾਮਣੇ ਸੀ।

“ਹੈ! ਭਾਬੀ” ਕੰਵਲ ਖੇਤਾਈ ਨਾਲ ਪੁਛਣ ਲੱਗਾ—“ਭਾਬੀ! ਤੂੰ ਕੋਈ ਕਿਉਂ ਏ?” ਭਾਬੀ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਦਸ ਭਾਬੀ! ਬੀਬੀ ਭਾਬੀ!”

ਉਮਛੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਲਈ ਵਾਰਸ, ਬੰਨ੍ਹ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰੂਫਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਵੀ ਏ। ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ।

ਕੰਵਲ ਦਾ ਦਿਲ ਆਖ਼ਿ ਮਾਊਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮਾਲਤੀ ਸ਼ੈਰ ਫੋਲੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਦ ਅਜ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਏਨਾ ਬੋਲੀ। ਮਾਲੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦੋਂ ਉਹ ਸਹਿਪਾਤੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਸੀ, ਉਦਾਂ ਹੀ ਅੱਜ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੰਵਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਕੀਆਂ ਯਹਿ ਸਫ਼ਰੀਆਂ ਸਨ।

ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹੁਣ ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਰੀ ਆਈ।
ਕੰਵਲ ਖੁੰਬੇ ਰਿਹਾ ਸੀ—“ਬੀਬੀ ਭਾਬੀ! ਚੰਗੀ ਭਾਬੀ! ਦਸ ਨਾ, ਕੀ ਕੰਨ ਏ?” ਪਰ ਮਾਲਤੀ ਫੁੱਪ ਸੀ, ਤੇ ਇਹ ਰੂਪ ਕੰਵਲ ਲਈ ਅਸਹਿ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਪਿਆਰ ਖਾਸੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਹਾਫ਼ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਤੇ ਰੂਪ ਦਾ ਜੰਗਲਾ ਖੁਲਿਆ—“ਪਹਿਲਾ ਦਸ, ਤੂੰ ਰਿਹਾ ਕਿਥੇ ਵੱ ਸਾਰੀ ਰਿਹਾਤੀ?”

“ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਸੀ ਭਾਬੀ!”

“ਕੀ ਕੰਮ ਸੀ ਰਿਹਾ ਜਿਹਾ?”

“ਕੰਮ?”...ਕੰਮ ਸੀ...ਬੋਲਦਾ ਬੋਲਦਾ ਕੰਵਲ ਫੇਰ ਫੁਕ ਗਿਆ।

ਮਾਲਤੀ ਘਬਰਾ ਕੇ ਬੋਲੀ—“ਦਸ, ਦਸ ਛੋਤੀ।”

“ਭਾਬੀ! ਮੈਂ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਂ ਲਿਖਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਤੇਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੱਸਿਆ। ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਸੀ। ਕਲ ਇਕ ਛਤਾ ਭਾਰੀ ਜਲਸਾ ਹੋਣਾ ਏ।”

ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੇਰ ਉਹੀ ਪਤੀ ਦੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਵਾਕ ਬਿਆਨਕ ਨਚ ਨੱਚਣ ਲੱਗੇ।

ਕੰਵਲ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ—“ਪਰ ਭਾਬੀ! ਤੂੰ ਅੱਜ ਇਤਨਾ ਬੋਲੀ ਕਿਉਂ?”

ਅੱਖਾਂ ਝੁਕਰਬਾਂਦੀ ਹੋਈ ਮਾਲਤੀ ਬੋਲੀ—“ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਪੁਛੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਿਖਾਇਆ?”

“ਭਾਬੀ! ਇਹ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਾਝਾ ਕੰਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹਰ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਏ।”

ਮਾਣ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਕੁੱਝ ਵਿਚ ਮਾਲਤੀ ਬੋਲੀ—“ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਜੇਵਾ ਲਵਾ ਨੂੰ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਕਟਾਂ ਆ, ਫੇਰ ਘਰ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰੱਖੀ।”

“ਪਰ ਭਾਬੀ!” ਕਰੁਣਾ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤੱਕ ਕੇ ਕੰਵਲ

ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕੰਵਲ ਦੇ ਅੰਬਰੂ ਢੱਟ ਨਿਕਲੇ।

ਆਪਣੀ ਸਖਤੀ ਉੱਤੇ ਪਛਤਾਇਆਂ ਮਾਲਤੀ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਹੋਈ ਸਿਸਕੀਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗੀ—“ਤੂੰ ਫਤਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ ਕੰਵਲ?”

ਮਾਲਤੀ ਸੁਖ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲ ਕੰਵਲ ਨੇ ਕਿਹਾ—“ਫਤਿਆ ਕਿਉਂ ਜਾਵੇਗਾ ਭਾਈ?”

“ਭੇਰੇ ਭਾਖਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।”

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ?”

“ਅਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।”

“ਓ ਭਾਈ।” ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਵਿਅੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਬੋਲਿਆ—“ਤੂੰ ਬੜੀ ਭੋਲੀ ਏਂ। ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਈ ਫਤਿਆ ਜਾਣਾ ਏਂ। ਸਿਰਫ ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਡਿਕਟੇਟਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜਲਸੇ ਦਾ ਸਟੇਜ-ਸੁਕੋਟੀ ਬਣੇਗਾ, ਉਹਨੂੰ ਈ...”

“ਬਸ ਬਸ” ਬੇਚੈਲੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਤੀ ਗੱਲੀ—“ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ। ਜੇ ਤੇਰਾ ਆਪਣੀ ਭਾਈ ਨਾਲ ਕੁਝ ਈ ਪਿਆਰ ਏ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਆ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੈਂ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿਆਂਗੀ।” ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਡਦੀ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਕੰਵਲ ਨੇ ਬੱਟ ਪਟ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਜਾ ਫਤਿਆ। ਉਹ ਮੁੜ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਬੈਠੀ। ਕੰਵਲ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਮਿਹ ਗੱਥ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—“ਭੰਗਾ ਭਾਈ! ਤੂੰ ਗੁੱਸੇ ਨਾ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਆਉਣਾ ਵਾਂ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਟੀ ਤੇ ਖੁਆ।”

ਮਾਲਤੀ ਦਾ ਮੁਰਝਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਖਿਤ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਹਿਮ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਬਾਹ-ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਦੀ ਇਸ ਪਿਆਰ-ਗੋਦੀ ਨੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਦੋਸ-ਪ੍ਰੇਮ ਸੇ ਪਿਆਲ ਨੂੰ ਉਲਟ-ਪੁਲਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ

ਕਿ ਹੁਣੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰ-ਬਿਪ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਆਵਾਂਗਾ। ਮੇਰਾ ਸੂਰਗ, ਮੇਰੀ ਦੇਸ-ਸੇਵਾ ਸਭ-ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਭਾਈ ਹੈ।

ਪਰ ਪਿਆਰ-ਮਸਤੀ ਦੀ ਟਹਿਣੀ ਉੱਤੇ ਬ੍ਰਾਮਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸੂਰਗੀ ਪੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੋਧੀ ਲੁਕਿਆ ਖੜਾ ਸੀ।

ਨਫਰਤ ਭਰੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ “ਬਾਹ ਮੁਖ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ।”

ਬੂਝੇ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਖੜਾ ਅੱਗ ਉਗਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੁੱਠੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਨਾਲ ਸਨ।

ਪਵਿੱਤਰ ਹਿਰਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਦੂਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਬੁਝਾਰ ਪੈਣ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰੇ ਕੋਮਲ ਭਾਵ ਦਬੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਓਹੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਰਾਖ ਉਠਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁਰੱਖਤ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਸੁੱਨ ਹੋ ਗਏ—ਨਿਰਜੀਵ ਤੇ ਬੇ-ਹੱਕਤ।

ਇਸ ਰੁਖ ਤੇ ਸਹਿਮ ਨੇ ਪੰਡਤ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਦੇ ਜ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਫੋਲਬਨ ਦਾ ਮੋਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵਿਰ ਭੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ—“ਐਵੇਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਫਰ ਵੇਲੇ ਕੰਵਲ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫੈਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਸੁਣੇ “ਮੇਰਾ ਕੰਵਲ, ਮੇਰਾ ਕੰਵਲ।” ਮੈਂ ਤੇ ਕਈਆਂ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਬਦਕਾਰ ਚੰਨ ਦੇ ਚਾਲੇ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਮਾਂ ਭੈਣ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਪੁੰਡਰਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਾ ਦੀ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਏਗੀ।”

“ਬਸ ਬਸ ਭਾਖਾ ਜੀ!” ਕੰਵਲ ਨੇ ਜਖਮੀ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਉਗਲ ਕੇ ਕਿਹਾ—“ਪਤਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਓ? ਮੇਰੀ ਭਾਈ ਵਰਗੀ ਦੇਵੀ ਉੱਤੇ...”

ਗੱਲ ਅਜੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਦੀ ਪੁੱਠੀ ਚਪੇਤ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਬੁੱਝੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ—“ਦੇਵੀ! ਹਾਂ ਸੱਚੀ ਦੇਵੀ! ਪਰ ਇਹੋ ਅਹੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਦੇਵੀਤਿਆਂ ਲਈ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਜਾਓ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਜੁਥਾਰੇ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਓ।”

ਚਪੇਤ ਕੰਵਲ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕੇ।
ਚਪੇਤ ਨਹੀਂ—ਬਰਫੀ ਬਣ ਕੇ।

ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਦੀਆਂ ਮਾਲਤੀ ਨੂੰ ਕਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਕੰਵਲ
ਦਾ ਸਾਹਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਵਾਰੀ ਉਥਲ ਦਿੱਤਾ।

ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਵਿਚ ਮਾਲਤੀ ਬਿੰਨ ਹੋਏ ਕੰਵਲ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚ ਕਈ
ਤੇ ਸਿਸਕਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ—“ਹਾਏ ਮੇਰੇ ਕੰਵਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੇ।
ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਹ ਜੁਟਦੇ, ਵਿਚਾਰੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰਿਆ ਜੇ।”
ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਦੇ ਬਲ ਰਹੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕਨਸਰ ਉੱਲ੍ਹਿਆ
ਗਿਆ।

ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਲਾਦ ਵਰਗੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਮਾਲਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰੀ ਕਿ
ਦੇ ਬਟਕੇ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕੰਵਲ ਦੇ ਸਹੀਰ ਉੱਤੇ ਧੂਹ ਕੇ ਢੂਹ ਪਟਕਾ ਦਿੱਤਾ।
ਦਿਲ ਅਤੇ ਸਹੀਰ ਦੀ ਧੂਹਰੀ ਸੱਟ ਨੂੰ ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਸਹਿ ਲਿਆ—ਵਿਚ
ਭਿੰਗਦੀ ਹੀ ਬੇਹੋਸ ਹੋ ਗਈ।

ਕੰਵਲ ਉੱਠਿਆ। ਭਾਈ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਭੜਕਾ ਉੱ
ਠਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਵਿਚੋਂ ਬਰਾਬੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਕੰਦ
ਇਹੋ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਭਰਾ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸਲੋਹ-ਮੁਲ
ਭਾਈ ਦਾ ਪਤੀ।

ਉਹ ਭਰਾ ਦੇ ਪੈਰ ਫੜ ਕੇ ਘਿਰਿਆਉਂਦੇ ਗਏ ਤੇ ਕੰਧੇ ਫੜ ਕੇ
ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਭਾਪਾ ਜੀ...।”

ਇਕ ਹੋਰ ਚਪੇਤ ਤੇ ਬੂਟ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਸਣੇ ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ—
“ਤੇਰੇ ਦੁਸ਼ਟ-ਪੁਣੇ ਦਾ ਫਲ ਹੈ ਇਹ ਸਾਥ।”

“ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਟ-ਪੁਣੇ ਦਾ?” ਕੰਵਲ ਨੇ ਲਿੰਬਾ ਤਣ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ—“ਜੇ ਮੈਂ
ਕੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੀਚ ਸਮਝਦੇ ਓ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਵਾਂ—
ਮੁੜ ਕੇ ਕਦੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਪਰ ਇਹਨੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਦੀ ਕਿ ਇਹ
ਦੇਵੀ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਫਲ ਝੁਹਾਨੂੰ...”

“ਬਲ” ਉਸ ਨੂੰ ਗਿੱਚੀ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਡੂਹੇ ਫਲ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਲ
ਮੁਕੰਦ ਬੋਲਿਆ—“ਗਿਆਨ ਨਾ ਸਾਥ ਬਹੁਤੇ। ਚਲਾ ਜਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਧੀ

ਰੂਹ ਹੋ ਜਾ। ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਫਰਦ ਦੇ ਤਾਂ ਨੇ ਜਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ।”

ਬੁਰਫੀ ਬਾਰਦ ਹੋ ਕੇ ਕੰਵਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਅੰਦਰ ਤੜਕਿਆ ਤੇ ਕੁਝ
ਹੋਸਟਾ ਕੀ ਰਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹੋਸਟ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੂਹੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਤਾਕ
ਨਾਪੇ ਵਿਚ ਕੋਰ ਦੀ ਭਿਭ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ।

ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਬਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੇਹੋਸ
ਭਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਨਿਕਲਦੇ ਹਟਕੇਏ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਜਜ਼ਬ
ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਲੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਮਾਲਤੀ ਨੂੰ ਜਦ ਫੇਲ ਆਈ ਤਾਂ ਹਾਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਵਲ ਦਾ ਫਿਅਲ ਆਇਆ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੇ-ਇਜ਼ਤੀ ਦਾ
ਵੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਧਲੀ ਜਿਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ ਯਾਦ ਆਈ—“ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ
ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ।”

“ਕੀ ਉਹ ਗਿਆ? ਸਦਾ ਲਈ? ਸੋਚਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਕੰਵਲ ਦੇ ਕਮਰੇ
ਵਿਚ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਆਈ ਸੀ।

ਉਹ ਮੁੜ ਆਣ ਜੁੱਤੇ ਹੋਏ ਪਤੀ ਦੀ ਸਫਾਂਦੀ ਆ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ
ਉਹ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਨਾ
ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੱਮੀ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਲਈ
ਤਪਦੇ ਕਤਾਰੇ ਵਿਚ ਲੀਮੇ ਪੈਣ ਦੇ ਤੌਲ ਸੀ। ਉਹ ਉਠ ਬੈਠੀ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ—
ਅੱਗੇ ਵੀ ਕਦੀ ਵਾਰੀ ਭਰਾ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਤੀਂ
ਜ਼ੁਲ੍ਹਾ ਮੁਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਦੀ ਖਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀ
ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਆ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਅਪਮਾਨ। ਓਹ! ਕੰਵਲ
ਫੁਟ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ!!

ਫਿਰ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੀ ਕਾਲੀ ਹਾਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ-ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ
ਆਸ-ਕਿਰਨ ਚਮਕ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਬਦੇ-ਬਦੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਖਿੜਕਾਂ ਲੈਣ ਲੱਗ
ਪੈਂਦੇ।

ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਾਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀੜੀ।

ਕੰਵਲ ਨਾ ਆਇਆ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਵੀ ਮਾਲਤੀ ਜਾਗੀ ਤੇ ਜਾਗ ਕੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਲੱਗ ਗਈ, ਪਰ ਅੱਜ ਮਾਲਤੀ ਕਾਠ ਦੀ ਪੁਰਲੀ ਤੋਂ ਵਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨੇਰਾ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਵੈਰਨੀ ਸੀ।

ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਥ ਕੀਤਿਆਂ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਪੰਡਤ ਕਾਲ ਮੁਕੰਦ ਚਿੰਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਿਆ ਪੀੜਾ ਰਚਹਿਰੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਨੱਕਰ ਚਾਹੀਂ ਫੋਟੀ ਲਈ ਪੁੱਛ ਤੋਜਿਆ, ਪਰ ਉੱਤਰ ਮਿਲਿਆ—“ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ”।

ਮਾਲਤੀ ਨਾ ਪਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਬੋਲੀ। ਉਹ ਕਾਲੂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਭੁੱਖੀ ਸੀ।

“ਰਾਤੀ ਵਿਚਾਰਾ ਕਿੱਥੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਸਰਦੀ ਵਿਚ? ਕੋਪੜਾ ਵੀ ਭਾਰਾ ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖਬਰੇ ਗ਼ਰੀਬ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪਾਲੇ ਰਹੇਗੇ ਹਿਰ ਹੋਵੇ! ਬਦਨਸੀਬ ਨੂੰ ਹੋਟੀ ਵੀ ਖਬਰੇ ਜੁੱਤੀ ਹੋਈ ਦੇ ਕਿ ਨਹੀਂ...”

ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਰਹੀ।

ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ—ਰਾਤਾਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਗਈਆਂ—ਉਡੀਕ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਪਰ ਕੰਵਲ?

ਦੁਪਿਹਰਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਜਦ ਦੂਰੋਂ—ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪਰਜੇ ਸਿਰੇ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਜੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਫੁਆਫਟ ਸ਼ਰ੍ਹੰਗਾਂ ਚੜ੍ਹੀ ਆਈ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਮਾਲਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—“ਕੰਵਲ ਫੁੱਟਿਆ ਗਿਆ।”

“ਫੁੱਟਿਆ ਗਿਆ?”

“ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਜਲੂਸ ਆ ਰਿਹਾ ਏ।”

“ਕਿੱਥੇ?”

“ਇਥਰੋਂ ਵੀ ਲੰਘੇਗਾ—ਵੇਖਾਂ ਵਾਜੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਪਈ ਆਉਂਦੀ।”

ਮਾਲਤੀ ਇਕੋ ਜਾਹ ਪੋਤੀਆਂ ਉਤਰ ਗਈ।

ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਬੇ-ਬਿਝਕ ਭੀੜ ਸੀ। ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਬੈਂਡ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੰਟੀਅਰਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਕੌਮੀ ਗੀਤ ਗਾਂਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ ਸਿਹਾਇਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਵਲ।

ਇਸ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕੰਵਲ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਫੇਰੀਨ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਈ ਨੂੰ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਕੰਵਲ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੱਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀਆਂ ਛਾਹੀਆਂ ਵੱਲ ਪਈ—ਉਹ ਬੰਦ ਸਨ।

ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਜਲੂਸ ਬੰਦੂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪੁੱਜਾ ਕੰਵਲ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਪਣੀ ਭਾਈ ਤੇ ਪਈ, ਜਿਹੜੀ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਹਰਾ ਲਈ ਦਲੀਜ਼ ਵਿਚ ਖੜੀ ਸੀ।

ਜਲੂਸ ਠਹਿਰ ਫਿਰਾ—ਨਾਹਵਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ—“ਪੰਡਤ ਕੰਵਲ ਕਿੱਥੇ ਜਿੰਦਾਬਾਦ!”

ਭਾਈ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਿਹਾਇਆਂ ਦਾ ਰੇਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਵਲ ਦਾ ਦਿਲ ਝਲਕ ਪਿਆ।

ਜਲੂਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੰਵਲ ਨੇ ਭਾਈ ਦੀ ਚਰਨ-ਸੂਤ ਲੈ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਈ।

ਮਾਲਤੀ ਨੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਨੱਕੀ ਹੋਈ ਧੂੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਚਬ ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸਿਹਰ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਬੋਲੀ—“ਜਾਹ ਵੀਰ, ਭਾਰਤ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ...” ਉਸ ਦਾ ਗਲਾ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਉਹ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੀ।

ਯੋਧਨ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂਬੱਤੀਆਂ, ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਤੂਲ-ਦੇ ਅੱਬਰੂਆਂ ਨਾਲ ਹਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਭਾਈ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦੀ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਬੁੱਲ ਉੱਕੀ ਯਾਦ ਕੰਵਲ ਦੇ ਦਿਲ

ਵਿਚ ਸੰਜਰੀ ਹੋ ਆਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਅੰਧਿਆਰੀ ਨਾਲ ਟੇਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ—“ਭਾਈ!” ਮੈਂ ਭੇਰਾ ਧੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਮੈਂ ਤੂੰ ਨਾਲ ਇਕਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਤੀਤਾ.....।”

“ਨਹੀਂ ਵੀਓ!” ਮਾਲਤੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲੀ—“ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਗੋਂ ਆਪ ਕਹਿ ਕੇ ਬੋਲਦੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਫੇਰੇ ਲਈ ਥਾਂ ਸੀ, ਪਰ.....।” ਮਾਲਤੀ ਦਾ ਵੇਰ ਚਿਹਰਾ ਹਾਲ।

“ਭਾਈ!” ਕੰਵਲ ਬੋਲਿਆ—“ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਝੜੇਲੀ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਭਾਈ ਸੁਖੀ ਹੈ।”

“ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੀਓ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੀਵਾਂਗੀ—ਆਪਣੇ ਸੁਖੀ ਲੱਭੇ ਦੀ ਯਾਦ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖੀ ਚੱਖੇਗੀ।

“ਭਾਈ! ਭੇਰਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਰਬੰਧ ਇਹੋ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

“ਮੇਰਾ ਅਪਮਾਨ? ਕੰਵਲ! ਇਕ ਸੜੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੋਣ ਕੌਣ ਸਰਦਾ ਤੇ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਕੀਤੀ। ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਕੰਵਲ ਦਾ ਦਿਲ ਭਰ-ਭਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਵਿਚ ਏਨੀ ਜਹਿਜ਼ ਬੀਜਤ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਆਤਮ-ਗੌਰਵ! ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।

ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਥੋਰ ਭਾਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਇਸ ਬਦਲੇ ਕੱਲਾਂ ਪਿਆਰ ਤੇ ਫਰੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਸ਼ੇ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਨਾਹਰੇ ਫੇਰ ਗੁੱਜ ਉਠੇ—“ਬੀਬੀ ਮਾਲਤੀ ਦੇਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ! ਪੰਡਤ ਕੰਵਲ ਕਿਸੇਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ!”

ਜਲੂਸ ਚਲਾ ਗਿਆ—ਕੰਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਾਲਤੀ ਬੜੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੌਥ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ।

ਮੋਤੀ ਨੂੰ ਮੁਲੰਮਾ

ਉਹ ਅੰਗਰਾ ਮੋਤੀ ਸੀ ਕਿਸ ਦੀ ਆਬ ਤੇ ਲਾਮਤ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋੜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੁੱਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਜਲ੍ਹ ਤੇ ਸਖਤ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਕਸ਼ਿਦ ਤੇ ਗੋਲ ਮੋਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਜੁਲੇਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਉਹ ਅੰਗੀਰੀ ਮਿਯਾਨ ਦੀ ਰਿਆਇਆ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਵੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਵੱਜਤ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਰੋਸਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵੇਲਤ ਉਸ ਦੇ ਸੋਝੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭਟਕ ਸਕਦੀ। ਜਲਿਦ ਇਹੋ ਹਾਥਲ ਹੈ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਸੰਯੋਗ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਦਾ ਟੋਹਿਆ ਪੂਰਨ ਲਈ ਕਵੀ ਪਾਸ ਜੋ ਕੀਮਤ ਸੀ ਉਹ ਆ ਤੋਏ ਵਧਦਾ ਸੀ।

ਰਵਿਤ ਦੀ ਵੇਲਤ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਚੁਮਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਵਾਜ਼ਤ ਰਚਦੀ ਸੀ ਪਾਟਿਆ ਚੀਕਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਇਕ ਜਵਾਹੀ ਤੇ ਮਹੀਅਲ ਜਿਹੇ ਅੰਧ-ਨੰਗੇ ਦੇ ਫਾਨਕ।

ਕੰਢੀਆਂ ਡੇਰਾਂ, ਧੁਮਾਖਿਆ ਟੇਇਆ ਕਮਰਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੀ ਹਰ ਕੰਧ ਉੱਤੇ ਚਾਕੂ ਅਹੰਸਿ ਕਟੀਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੀ ਪਤਥਰ ਛਾਈ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ—ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ-ਮਹੌਲ ਸੀ। ਫਿਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਛ ਨਵੇਂ ਤੇ ਸਵੇਂ ਆਮਰਾ ਦੇ ਫੁੱਕੇ ਤੇ ਫੁੱਕੇ ਛਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਧਰ ਕੰਡਾਊ ਤੇ ਇਕ ਤਰਪਰੂੰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਜ ਇਸੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚਲੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਕਈਆਂ ਗਿਣਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਫਰਾਮਾ ਲਿਖਣਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਹ ਹੋਂਦ ਮਜ਼ੇਏ ਉੱਠ ਕੇ ਚੁੱਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਭਰਮੇ ਦਾ ਫੈਸਕਲਾ ਅੰਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮੇ ਸਾਰਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਧੜਤੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਉਭਰਦਾ ਜਾਪਦਾ। ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਭੜੀ ਵਾਲੀ ਉਹ ਪੰਜੇ ਕੇਂ ਰੁਮਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਆਪ ਪ੍ਰੇਤ ਨੱਕ ਪਿਛੇ। ਵਿਚ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਯਾਲ ਆਉਂਦਾ, "ਹੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਹੀ ਜ਼ਿਯਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕਿਤਨਾ ਦਰਦ ਭਰਿਆ ਪਲਾਟ ਤੇ ਵਿਚ ਧੜਤੀ ਫੌਜੀ ਜਿਥੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ?"

ਉਸ ਨੂੰ ਜੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਖਾਣ ਲੱਭ ਪੈਂਦੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਇਰ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।

ਘਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਖਰ ਬਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਅਰੰਭ ਤਕ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਟ ਜਾਣਾ ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫਰਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਾ ਨਾ ਲਵੇ। ਇਹੋ ਆਦਤ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਇਕ ਨੁਕਰੇ ਬੈਠੀ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਝ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੰਧਾਂ ਧੜਤੀ ਤੇ ਫੁੱਲਿਆਂ ਹੱਥੀਆਂ ਸਨ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ।

ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਕਵੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ—“ਨੁਕਰੇ ਮਾ ਜਗਾ, ਐਹ ਦੇ ਚਾਰ ਵਰਕੇ ਸੁਣ ਤੇ।”

ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੁੱਝੇ ਵਿਚ ਖਦਲ ਗਈ। ਉਹ ਖਿੱਚਕੇ ਬੋਲੀ—“ਚੁੱਠੇ ਚ ਪਾਠਿ ਵਰਤਿਆਂ ਨੂੰ। ਫੁਰਕੀ ਤੇ ਉਹ ਗੱਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਿਥੇ ਤੱਕ ਵਧਾਣ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਅਭਾਵ ਨੂੰ।” ਉਹ ਭਰਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਰਗੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਘਰਾ ਛੱਡੀਆਂ ਨੇ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹੀਂ ਜੁਝਣ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਭਾਵ ਵਾਲਾ ਜੇ ਜੇ ਲਭਨਾਂ ਬੋਲ ਕੇ ਗਿਆ ਤੇਰੇ ਤਟਕਾਲੀਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਮਾ ਅਭਿਲਾ। ਆਪ ਦੇ ਫਲ ਛੱਡੀ ਕਪੜੇ ਤੇ ਜਾ ਛੱਡੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ। ਜਿਯਾਪੇ ਸਾਥੇ ਜਿਹੀ ਜਾਨ ਲੋਲੀ ਜੇ। ਮੁੰਡਾ ਛੱਡਾ ਮਾਰਿਆ ਸਕੂਲੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਕੀਸ ਦਾ ਪੁਆਰਾ।”

ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਝੋਲ ਪਿਆ—“ਉਂਝੇਂ। ਕਾਹਨੂੰ ਫਿਕਰ ਕਰਨੀ ਦੇ। ਰੱਬ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ। ਅ

ਕੁਝ ਤੋਹੁ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ। ਇਕ ਦੇ ਵਰਕੇ ਸੁਣ ਕੇ ਦੀ ਤੋਹੇ ਜਾਂਝੇ ਫਿਕਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।”

ਹੋਰ ਡਿੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਬੋਲੀ—ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜਾ। ਦੇ ਦੇ ਵਰਕੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡਿਆਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ੇ ਲਾਹ ਦੇਵੇ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਕੁਝ ਹੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਹੀ। ਦੇ ਦੇ ਵਰਕੇ ਸੁਣਾ ਦੇਣੇ, ਜਥਨਾਂ ਦੇ ਲੋੜ ਰਹ ਜਾਣਗੇ।”

ਘੜੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕੇ-ਵੇਸ ਸੀ। ਸੁਣਾਏ ਡਿੱਕੀ ਉਸ ਨਹੀਂ ਨਿਰੰਤਰ ਛੋਟਾ ਆਪਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਾਂਝੇ ਕਹੇ-ਛੱਡੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭਾਰੇ ਛਰ ਕੇ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ।

ਉਸ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਕਿ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਅੱਜ ਅੱਜ ਤਕ ਉੱਲੇਲੀ, ਡਰੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇਗੀ। ਪਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਟਾਸ ਤੋਂ ਮੰਜੇ ਨਾ ਹੋਈ।

ਭਰਮੇ ਦਾ ਖਲਾਵ ਕੀ ਜੀ? ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਦਿਤਰੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਲਵੀਰ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਰ ਦੇ ਹਿਰਦ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦਿਲ ਨਾਲ ਉੱਠ ਗਈ। ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਰਨਾ ਡਿੱਕੀ ਡਿੱਕੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ।

ਭਰਮਾ ਇਕ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਤਮਾ ਬਿੰਨਾ। ਛੱਡੀ ਦੀ ਮਜ਼ਹੂਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਇਹ ਫਰਨਾ ਤਾਂ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਇੰਝੋਂ ਤਕ ਸੁਰਬਤ ਕੋਲੀ ਕੇ ਕੋਝੇ ਹੀ ਦਿਲਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਬੀਟੇਟਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲਿਆ।

ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਖੋਜੇ ਘਿਉ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਵੀਂ ਲੋਲੀ ਦੇ ਸੁਖਨੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।

ਸਦੀ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਭਾਗ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਇਹੀ ਜਿਹੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ 'ਵਾਹੀ ਕਿਸਮ' ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਨੀ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਘਟਨਾ ਬਣਾ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਕੁਪਰੀਏ ਆਪਣੀ ਕੰਮਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋਏ, ਵੱਡੇ ਕੁਪਰੀਏ ਹੋਰ ਅਥਰਵਾਈ ਵੀ ਨੇ ਕੁਪਰੀ ਮਨੀਓ ਤੇ ਬੰਦੀ ਦੀ ਇਕ ਸਿਰੋਸ਼ ਰੱਖਣੀ ਪਾਸ ਕਰਆ-ਨਿਯਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਜੋੜ ਲਿਆ।

ਉਹ ਜਿਹਾ ਕਦੇ ਉਹ ਟੋਲਕ ਲਈ ਬੰਦੀ ਨਾ ਪੁੱਛ

ਕਈ ਹੁਣ ਇਕ ਖਾਸ ਅਜੀਬ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਮੋਟਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੋਹ-ਉਡਾਈ ਹੁਣ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਡਾਈ ਕੇ ਬੰਦ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਕੁਸੇ ਖਾਈ ਕਿਹਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਹੁਣ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭਾਈ ਦੀ ਹਿਰਸ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਪਾਈਆ ਸਨ।

ਕੋਪਨੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮ-ਸਟੋਰੀ ਨਿਘਟ ਦੇ ਭਰਮਾਇਸ਼ ਪਾਈ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪਲਾਟ ਕੁਝ ਟਾ-ਰਸ-ਪ੍ਰਬਤ ਹੋਏ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਹੁਸ-ਕਸ ਦੀ ਰੋਕਾ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇਕ ਹੁਸੀ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ, ਪਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਅਥਰਵਾਈ ਵਾਲੀ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ, ਚਾਅਸੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਚ ਉੱਕਾ ਨਾ ਹੋਏ, ਪਰ ਜਾਪੇ ਏਸ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜੋਸ਼। ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਕ, ਪਰ ਤਾਂ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਾਲਾਂ ਤੇ ਅਧਰੀਆਂ ਨਾਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਅਧਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਅਧਰੀ ਮੁਕੀ ਤੇ ਆਥ ਕਣਕੀ ਵੀ ਪੁੱਛ ਹੋਏ। ਮੁਕੀ ਇਕ ਕਿ ਕੁਝ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਪਰਥਾਵੇ ਦਾ ਪੁੱਛ ਪੁਛ ਲੀਆਂ ਹੋਏ, ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪਛੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਰੱਖੇ ਪੁੱਛੇ ਲੋਕੀ ਵੀ ਕਿਸਮ ਵੇਖਕੇ ਕੁਝ ਪਿਨ। ਗੋਇਆ ਕਹਾਈ ਤਾਂ ਅਜੀ ਦਾ ਪਟਾਰਾ ਹੋਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਉਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਉਡਾਈ ਦੀ ਸੋਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਦੇ ਉਸਦੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸਾਥ ਕਾਲੀ ਪੁੱਛੇ ਕੀਤੀ ਜਿਹੀ ਅਜੇ ਉਸਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਧਰੀ ਲਿਖੇ ਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਅਧਰੀਆਂ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ। ਕਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਪਰ ਕਈ ਦੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜੋੜਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੁਣ, ਕਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਅੱਖ ਲਿਖਣਾ ਛੱਡਣਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਕਈ ਹੁਣ ਹੋਈ। ਉਹ ਅੱਖੀ ਹੋਰ ਅੱਖੀਆਂ ਵੱਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਅਥਰਵਾਈ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਟਾਕ ਕੀਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੁ ਹੋਲਾ ਪਾ ਕੇ ਲਿਖਾਈ ਦੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕਿਸਮ ਨਾ ਪਾਣ, ਤੇ ਆਪ ਕਦੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕਈ ਪਾਈ ਅਥਰਵਾਈ ਕਾਲੀਆਂ ਹੁਣ ਆਈ, ਨਾਲੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਆ ਕਾਲੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਭਾਗ ਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਪੇਪਰਵੈਟ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਕਈ ਦੀ ਜੋੜ ਉਡਾਈ ਤਾਂ ਏਕੀ ਦਿਨੀ ਡੇਢ-ਟਪਸੀਆਂ ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਤੇ ਜੁ ਕਾਲੀਆਂ ਉੱਚੀ ਜਾ ਕੇ ਕੋਰ ਕੁੱਝੇ ਆ ਪਟਕਦੀ। ਕਈ ਅੱਖੀ ਉਸ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਪਟਾ ਲਿਖਾ, ਪਰ ਵਿਆਰਥ।

ਉਹ ਇੱਕਾ ਹੈ ਕੇ ਉੱਠ ਪਠੇਤਾ। ਪੈਣਾ ਭਾਗ ਹੈ ਰੇ ਤੇ ਬਾਹਰਾਂ ਅਥਰਵਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਅਥਰਵਾ ਉਡਾਈਆਂ ਲਈਆਂ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਾਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਲਿਖਾ।

ਕੁਝ ਦਾ ਅਥਰਵਾ ਜਦ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਰ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦੋਰੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਉਸ ਸੀ ਜੁ ਪਤੀ ਵਿਚਾ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਅੱਖੀ ਤੇ ਅਥਰਵਾ ਕਾਲੀਆਂ ਸਨ।

ਪਰ ਕਾਲੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਉਸ ਨੇ ਜੇ ਕੁਝ ਛੇਤੀ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਰ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਜ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਰੀ ਪਾਸੀ ਮੁਕੀਆ ਹੋਏ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਉਸੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ

ਪਈਆਂ ਸਨ। ਰਾਈਟਿੰਗ ਪੈਡ ਦਾ ਉਤਲਾ ਕੰਵਰ ਇੱਕੋ ਵਾਰਕਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਲੀਕਾਂ ਮਾਰਕੇ ਚੌੜੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ।

ਪਤੀ ਨੇ ਕੁੱਝ ਭਰਿਆ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ।

ਕਚੀਚੀ ਵਣ ਕੇ ਉਹ ਫੇਰ ਲਿਖਣ ਬੈਠਾ। ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੇ ਰਿਸਾਨਿਆਂ ਦੀ ਫੋਲਾ-ਫਾਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬੈਥੇਰੇ ਤੋੜ ਜੋੜ ਖੀੜੇ, ਪਰ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਚਿਹਾ, ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਜੁਗਤ ਸੁਝੀ। ਉਸਨੂੰ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਉਹੀ ਅੰਡਰਵੋਰਡ ਫਿਲਮ, ਜਿਹੜੀ ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਵੇਖੀ ਸੀ—ਫਲਮ ਠੀਕ ਹੈ—ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਹੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦੀ ਹੀ ਤਾਂ ਲੋੜ ਹੈ—ਸੋਧ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗਣਾ ਹੈ—ਫਾਇਰੈਕਟਰ? ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲਿਖਾਰੀ ਕਾਹਦਾ—ਉਹਦਾ ਪਿਉ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਸ ਨੇ ਦਬਾਦਬ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਲਿਆ। ਮਾਲੀ ਨੇ ਫਲਦਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਗ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੁਰਾ ਕੇ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਛੱਡ ਕੇ ਪਤਰ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਵੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਕਰੀਨ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਚੰਗੀ ਰਹੀ, ਸ਼ਹਰਤ ਵੀ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚਰ ਵੇਲੇ ਧੜਕੂ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹੁਣੇ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹਿਆ, ਹੁਣੇ ਨੌਕਰੀਓਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲਿਆ।

ਇਕ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਲਿਖਣ-ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਿੱਤਾ ਭਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਸੀ ਕਿ ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਲਿਫਾਫਾ ਦਿੱਤਾ।

ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਚਿੰਨੇ ਹੀ ਚੱਕ ਬਦਲੇ, ਜਿਭਨੇ ਚਿੰਨੀ ਦੇ ਵਾਕ। ਇਸ ਦਾ ਮਗਮੂਨ ਇਉਂ ਸੀ—“ਅੱਜ ਤੀਕ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹੋ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜਦ ਸਕਰੀਨ ਤੇ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਰਖਤਾ ਉੱਤੇ ਹੀ ਚੰਜ ਹੋਇਆ ਸ

ਮੈਂ ਕਿਤਨਾ ਹੱਥੋਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਦੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਛਪੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੇ ਭਰਾਮੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੈਂ ਬਟਕਿਸਮਤ ਦੀ ਚਰਾਈ ਹੋਈ ਪੂੰਜੀ ਸਨ। ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਪੋਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਠੱਗੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਬਹੁਤੇ ਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ? ਬਹੁਤਾ ਕੀ ਲਿਖਾਂ, ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹੱਥ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੋ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਚੋਰੀ ਦੀ ਆਦਤ ਹਟ ਜਾਵੇ।

ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਭਚਿੰਤਕ...”

ਕਵੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਮੁਰਦਬੰਨੀ ਛਾ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਚਿੰਨੀ ਖੀਸੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ ਤੇ ਹਥੇਲੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਥੰਮ੍ਹ ਕੇ ਝੁੰਘੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਛੁੱਬ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਰ ਅੰਦਰ ਆਈ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਵੈਨਸੀ ਫਾਫਡ ਸੀ। ਪਤੀ ਦਾ ਮੋਢਾ ਫੜ ਕੇ ਬੋਲੀ—“ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ ਮਿਸ ਗੰਦਾਵੰਤੀ ਨੇ ਬੀਏਟਰ ਦਾ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਏ। ਚਲੋਗੇ ਨਾ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨੂੰ?”

ਛਿੱਛਾ ਹੋ ਕੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਧਕਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਬੋਲਿਆ—“ਕੁਝ ਚ ਪਾ ਪਾਸ ਨੂੰ। ਉਹ ਫਿਰੇ ਨੱਥ ਘੜਾ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰੇ ਨੱਥ ਭਵਾਣ ਨੂੰ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਸਾਂ ਦੀ ਪਈ ਹੋਈ ਏ।

ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕਬੂਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਮ ਕੋਰ ਬੋਲੀ—ਜੱਥ ਮੂੰਹ, ਬੜਾ ਈ ਚੰਗਾ ਖੇਲ ਏ। ਵੇਖੋਗੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਓਗੇ।” ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਾਫਡ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਕਵੀ ਬੋਲਿਆ—“ਦਫਾ ਕਰ ਪਰੇ। ਪਾਸ ਪਾਸ ਟੁਕੜੇ ਛਈ ਹੋਈ ਏ। ਇਥੇ ਜਾਨ ਨੂੰ ਛਈ ਹੋਈ ਏ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਸ ਪਾਏ ਸੁਝਦੇ ਨੇ। ਤੇਰੇ ਪਾਸਾਂ ਤੇ ਈ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਾਧਨੇ ਨੇ ਕਿ।”

ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੋਰ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਹੋ ਕੇ ਪਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮਿਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਨੋਟਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਝੀਆਂ ਨਾਲ ਖੀਸੇ ਭਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।

ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਡਰਾਮਾ-ਨਵੀਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸੋ ਸੋ ਦੇ ਛੇ ਨੋਟ ਗਿਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਰੱਖੇ। ਪਰ ਡਰਾਮਾ-ਨਵੀਸ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ, ਮੈਨੇਜਰ ਚੀਸੀਵਰ ਨੂੰ ਕੰਨ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ—ਹੈਲੋ! ਕਿਥੋਂ ਬੋਲਦੇ ਓ?”

“ਰੋਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਡਰਾਮਾ-ਨਵੀਸ।”

“ਜਲਦੀ ਆਓ—ਤਨਖਾਹ ਲੈ ਜਾਓ।”

“ਸ਼ੁਕਰੀਆ! ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

“ਕਿਧਰ?”

“ਜਿਧਰੋਂ ਆਇਆ ਸਾਂ”

“ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ?”

“ਮਤਲਬ ਇਹੋ, ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਤਨਖਾਹ ਮੇਰੇ ਲਾਇਕ ਹੈ।”

“ਕਿਉਂ?”

ਪਰ ‘ਕਿਉਂ’ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਕਈ ਵੇਰ ਹੁੱਕ ਦਬਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਚੀਸੀਵਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ

ਅਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜ ਆ ਗਈ।

... ..

"ਹੈਂ ਜੀ, ਤੁਸਾਂ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੰਦ ਕੀਤੀ?" ਪਰਥਾਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਏਵੀ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਕੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਵੇਖਿਆ—ਭਾਰੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਥਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਸਾਂ।

ਦੇਵੇਂ ਉਠ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਹਤਰੀ ਲੱਗ ਗਈ ਜੋ ਭਾਰੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਬੰਦ ਪੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਠ ਕੇ ਸੰਝੁਕਾਂ ਟਰੱਕਾਂ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਟੋਹਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਤੇ ਫਿਰ ਹੈਰਾਨੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿ ਭਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਭਾਰੀ ਦਾ ਖੁੰਡਾ ਅੱਤਾ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਹਰਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਵੇਖਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬੰਦ ਸੀ—ਕੁੱਛਾ ਅੰਦਰੋਂ ਵੱਜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਬੂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹੀ ਕਲ੍ਹ ਦਾ ਲਿਆਦਾ ਹੋਇਆ ਜੰਡ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਿਆ।

ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਚਿਰ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਫਾਹਸਤਾਨੀ ਹੈ। ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸੋਸਮਚੀ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਆਈ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਪੀ ਗਿਆ। ਜਾਕਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਚਾਰ ਚਿਤਕਾਂ ਦੇਂਦਾ।

ਸ਼ੁਰੂ ਭਾਬੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਜਦ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਦ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ 'ਘੁਰ ਘੁਰ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਪੰਝੂਤੇ 'ਤੇ ਪਈ। ਉਹੀ ਕਲ੍ਹ ਵਾਲਾ ਬਲੁੱਗਤਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਦੇਈ ਘੁਰ ਘੁਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਜਗਦੀਸ਼ ਦਾ ਹੱਥ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ।

"ਹੈਂ! ਫਰਸਾਰ ਫੇਰ ਆ ਵਤਿਆਲਾ!" ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚੋਂ ਬਲੁੱਗਤਾ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝੁੰਗੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ! ਮਿਲਾਪ ਦੀਆਂ ਸੁਲਹਿਰੀ ਘੜੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਧਮਾਨ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਵਿਚੋਂ ਬਲੁੱਗਤੇ ਨੂੰ ਖਚੀਂਦਾ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਬੱਟਪਟ ਉਠ ਕੇ ਪਿਉ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਝੁੰਗੇ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਵੇ, ਪਰ ਪਿਉ ਦਾ ਗੁੱਸੇ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ।

ਬਲੁੱਗਤੇ ਨੇ ਤਾਂ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਰਫਟ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਵਿਚਾਰਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ-ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਾਹਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸੰਦ ਕੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਬਲੁੱਗਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ—
"ਜਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਸਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆ।"

ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੱਕ ਕੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ਫਰਦਿਆਂ ਫਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ—
"ਭਾਬੂ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਝੁੰਗਾ!"

ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਪਾਗਲਪਣਾ ਕਿ ਬਲੁੱਗਤੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਜੋੜ ਕੇ ਪੜਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ ਧੌਪਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ—
"ਜੁੱਪ ਕਰਨਾ ਦੇਂ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਝੁੰਗੇ ਦਾ ਬੱਚਾ! ਖਫ਼ਕਦਾਰ ਜੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ।"

ਉਸ ਏਵੀ ਪਾਸੋਂ ਢੱਚੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਨਾ ਗਈ। ਉਹ ਗਿੱਤਗਿੱਤਾ ਕੇ ਬੋਲੀ—
"ਫਹਿਣ ਦੇਂਦੇ ਬੱਟ ਪਲ। ਕਿਉਂ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਦਿਲ ਤੇਤਦੇ ਜੇ।"

ਪਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਦਲੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਘੁਰਕ ਕੇ ਥਹਿਣ ਲੱਗਾ—
"ਤੂੰਹਿਓਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਏ। ਤੂੰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬੀਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਏ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਇਆ ਏ ਕਿ ਬਿੱਲੀਆਂ ਕੁੱਤੇ ਨਿਯਾ ਕੀਮਾਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।"